

JAUNAIS ZINĀTNIĒKS Nr. 31

L
0
—
215

K. LEJNIEKS

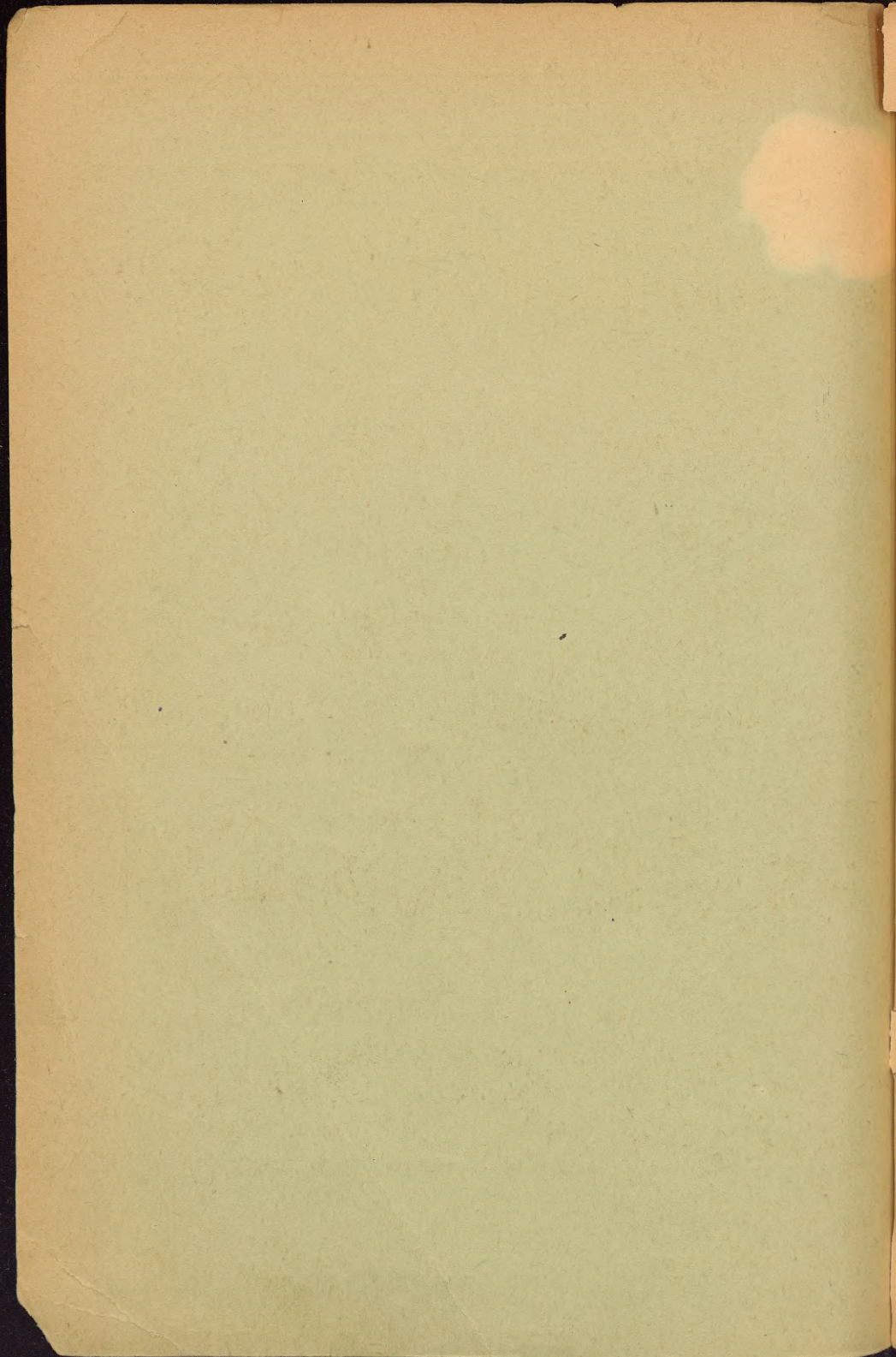
GRĀMATA,

TĀS VĒSTURE, TECHNIKA UN NOZĪME

AR 48 ILLŪSTRĀCIJĀM

A/S VALTERS UN RAPA IZD.

0
L 215

0

„Jaunais Zinātnieks“ № 31

K. LEJNIEKS

GRĀMATA,

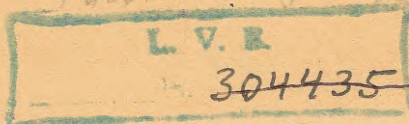
TĀS VĒSTURE, TECHNIKA UN NOZĪME

AR 48 ILLUSTRĀCIJĀM

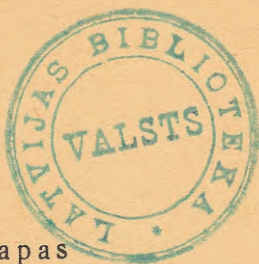
RĪGĀ, 1935

VALTERA UN RAPAS AKC. SAB. IZDEVUMS

Pārb. 1969. g. 12. IX.

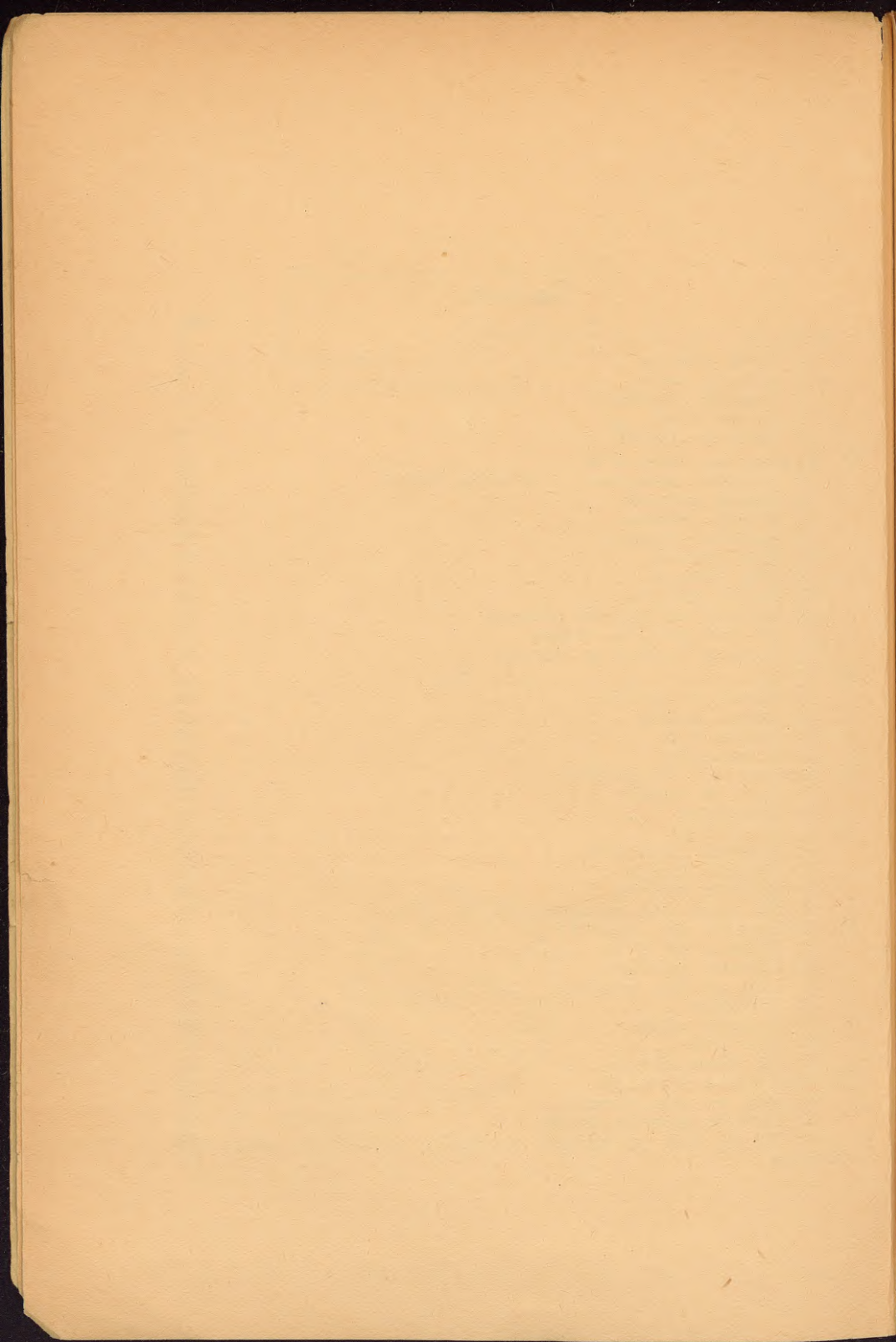
0309036249

Valtera un Rapas
akc. sab. grāmatpiestuve
Rīgā, Brīvības ielā 129/133.

Saturs.

	Lapp.
I. Rakstu vēsture	5
1. Dzīvā grāmata	5
2. Atmiņas palīgi	7
3. Runājoši priekšmeti	10
4. Gleznu raksti	11
5. Burti un alfabēts	17
II. Grāmatas vēsture	21
1. Grāmatas nosaukumā — grāmatas vēsture	21
2. Akmens grāmata	22
3. Kieģeļu grāmata	23
4. Papirusa grāmata	24
5. Koka grāmata	26
6. Ādas grāmata	27
7. Papīra grāmata	30
8. Rakstīta un iespiesta grāmata	32
9. Latviešu grāmatas vēsture	38
10. Grāmata tagadnē un nākotnē	41
III. Grāmatas autors un izdevējs	44
1. Autors un izdevējs	44
2. Autora tiesības	46
3. Autora darbs	48
4. Manuskripts	50
IV. Grāmatas tehnika	52
1. Burti un burtliči	52
2. Korrektūra	58
3. Ilūstrācijas	59
4. Ātrspiede un rotācija	64
5. Grāmatu formāts	66
6. Grāmatu iesējums	68
7. No autora līdz lasītājam	69
V. Grāmata un lasītājs	71
1. Grāmata pie ķēdes	71
2. Grāmatu izplatīšana	72
3. Laba un slikta grāmata	74
4. Bibliotēka	75
5. Grāmata mājās	80
6. „Ex libris“	81
7. Kā jālasa grāmata	83
VI. Grāmatu draugi	87
1. Reta un mīla grāmata	87
2. Latviešu grāmatu draugi	89
3. Kā var kļūt par grāmatu draugu?	92
Literatūra	95

I.

Rakstu vēsture

1. Dzīvā grāmata.

Grāmatas vēsturi vajadzētu iesākt ar visvecākās grāmatas aprakstu. Bet kāda gan būtu varējusi izskatīties pirmā, visvecākā grāmata? Kad tā sarakstīta, kur iespiesta? Un kur tā tagad glabājas?

Stāsta, ka kāds cilvēks visu mūžu racies pa putekļu apklātiem grāmatu plauktiem visās pasaules bibliotēkās, meklēdams pirmo, visvecāko grāmatu. Bet viņa pūles bijušas vel-tīgas: pašu pirmo grāmatu viņam nav izdevies atrast. Un katrs no mums, kas mēģinātu tādu grāmatu sameklēt, arī vel-tīgi nopūlētos. Jo pirmā, vecākā grāmata ir izskatījusies pa-visam citāda, nekā mēs to parasti iedomājamies, un nevienā bibliotēkā tā arī nav atrodama.

Pirmā grāmata ir bijusi — pats cilvēks.

Kad cilvēki vēl neprata ne rakstīt, ne lasīt, tie tomēr prata pastāstīt viens otram savus piedzīvojumus un novērojumus, prata arī savā fantazijā izdomāt dažādus stāstus un dziesmas. Un dzirdēto ļaudis paturēja atmiņā, stāstīja viens otram tālāk; vecie ļaudis stāstīja jauniešiem, un tā stāsts par kādu notikumu glabājās no paaudzes uz paaudzi.

Tā ļaužu atmiņas „grāmatā” mūsu tautas dziesmas un pasakas glabājušās simtiem, pat tūkstošiem gadu.

A. Lerchis-Puškaitis par mūsu tautas teikām un pasakām saka: „Paaudzes nāca, paaudzes gāja, bet šo mantu neviens kapā līdzī neņēma, — bērni un bērnu bērni glabāja tālāk, zinādami, ka šinīs stāstos tēvu tēvi iezīmējuši savus uzskatus par cilvēka dzīvi.”

Tāpat arī tautas dziesmas glabājušās atmiņā no paaudzes uz paaudzi:

Dziesmiņ' mana. kā dziedama,
Ne tā mana pamanīta;
Vecā māte pamācīja,
Aizkrāsne tūpēdama.

Bet ar laiku tautas atmiņas „grāmata“ var kļūt par īstu, rakstītu grāmatu. Tā senajiem grieķiem bija dziesminieki — aēdi, kas tautas svētkos un citos svinīgos gadījumos, kokli spēlējami, teica dziesmas. Ap 900. gadu pr. Kr. no šīm dziesmām radušies divi lieli eposi: Īliade un Odiseja. Šie eposi vēlāk uzrakstīti, un tā šie senseno laiku dziesminieku darbi glabājās tālāk istā grāmatā.

Somiem senajos gadu simteņos radušās episkas dziesmas — rūnas. Dzejnieks Lenrots (1802.—1884.) pārstāigāja somu zemi no ciema uz ciemu, savāca rūnas un sakausēja tās lielā eposā — Kalevalā, kas notika ap XIX. g. s. vidu.

Latviešu tautas dziesmas, pasakas un teikas, kā vēsturnieki atzinuši, glabā savā saturā pēdas pat no laikmeta priekš Kristus. Šo tautas dzejas darbu ziedu laiks esot bijis ap XIII.—XVI. g. s. pēc Kr. Un tomēr visi šie sacerējumi glabājās tikai tautas atmiņā — „dzīvajā grāmatā“. Tikai XIX. g. simtenī tos sāka uzrakstīt. Pateicoties Fr. Brīvzemniekam, A. Lerchim-Puškaitim un Kr. Baronam, čaklajiem tautas gara mantu krājējiem, „dzīvā grāmata“ arī pie mums pārvērtās biežajos latvju daiņu, teiku un pasaku sējumos. Bet visi tautas atmiņā uzglabātie dzejas avoti nav izsmelti arī vēl tagad. Arī mūsu dienās vēl pastāv „dzīvā grāmata“ — tautas atmiņa.

Ja cilvēks ar savu atmiņu ir kā dzīva grāmata, tad vairāki cilvēki kopā sastāda veselu „bibliotēku“. Uz tādām domām nācis kāds romietis Icells apm. priekš 2000 gadiem: viņš nodibinājis savās mājās „dzīvu bibliotēku“. No saviem daudzajiem vergiem viņš izmeklējis gudrākos un licis katram no tiem iemācīties no galvas kādu grāmatu: vienam Īliadi, otram Odiseju, trešajam Aineīdu u. t. t. Viesībās sev un citiem par uzjautrinājumu viņš tad licis vergiem deklamēt dažas vietas no vienas vai otras grāmatas. Par šo „dzīvo bibliotēku“ Romā daudz runājuši, Icellu apskauduši, jo viņam vienīgajam bijusi tāda „bibliotēka“. Bet reiz kādās viesībās Icells ar savu „bibliotēku“ piedzīvojis kaunu. Viesi, omulīgi mielodamies, sākuši runāt par to, kā senči rikojuši mielastus.

„Tas lieliski notēlots Īliadē!“ teicis Icells. „Hei, Īliade!“ viņš iesaucies, gribēdams, lai vergs, Īliades zinātājs, nodeklamē senču mielasta tēlojumu.

„Atvaino, kungs, Īliadei sabojājusies māga, tāpēc šodien nevar uzstāties!“ Icellam paziņojis viņa nama pārvaldnieks.

Nu viesiem bijuši lieli smieklī: „Nedzīva grāmata tomēr labāka, tai māga nebojājas!“ tie teikuši, zobodamies par Icella „dzīvo bibliotēku“.

Bet arī vēl šobrīd mēs dzīvē bieži vien sastopamies ar „dzīvu grāmatu“. Kad skolotājs klasē ko stāsta un skaidro, tad arī viņš ir „dzīva grāmata“. Un kad teātrī izrāda kādu lugu, tad mēs redzam „dzīvu grāmatu“ vairāku personu tēlojumā. Un visas izrādāmās lugas kopā, t. i. teātra repertuārs, ir arī — „dzīva bibliotēka“.

2. Atmiņas palīgi.

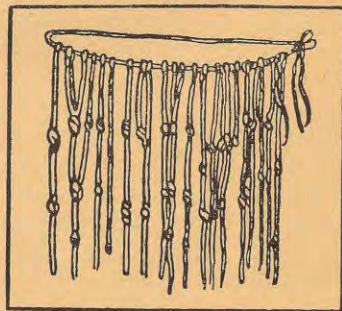
Lai nepiemirstu kaut ko izdarīt vai pasacīt, mēs nereti iesienam mezglu mutautiņa stūrī. Mezgls ir atmiņas palīgs: to ieraugot, mēs atceramies, kas bija sakāms vai darāms.

Ja mēs šādu atmiņas palīgu lietojam vēl tikai retos gadījumos, tad pirmatnējām un senajām tautām tas bijis ļoti parasts līdzeklis. Tā Herodots stāsta, ka senie grieķi skaitījuši dienas pēc auklā iesietiem mezgliem, un tāpat to vēl tagad dara daudzas mežoņu tautas.

Mezglu siešana auklā visplašāko attīstību ieguvusi pie senajiem ķīniešiem un peruāniešiem. Kā senas leģendas liecina, jau ap 2800. g. pr. Kr. mezglotas auklas ķīniešiem bijušas īpašs „rakstu“ veids: tās aizpildījušas tirdzniecības grāmatu vietu, arī likumi un morāles pamatnoteikumi bijuši „ierakstīti“ mezglotās auklās. Tāpat senie meksikānieši, nepazīdami vēl rakstus, savas domas pratuši „ierakstīt“ mezglotās auklās.

Vislielāko mākslu auklu mezglšanā ieguvuši senie peruānieši (inkī), kuŗu kultūra savus ziedu laikus sasniegusi ap XV.—XVI. g. s. pēc Kr. Šo savādo inku mezglšanas mākslu sauc par „kvipus rakstu“.

Inku „kvipus rakstu“ tuvāk aprakstījis peruāniešu senatnes pētnieks J. Čudi. Pie resnākas pamatauklas piesietas vairākas tievākas aukliņas un tanīs iesieti mezgli ar dažādu nozīmi: sarkana aukliņa nozīmē karu vai karēivjus, dzeltena — zeltu, balta — sudrabu, zaļa — labību; atkarībā no tā, cik tālu mezgls iesiets no pamatauklas, tam atkal var būt ļoti dažāda nozīme. Ar mezglu palīdzību inkī apzīmējuši nevien priekšmetus, bet arī skaitļus: vienkāršs mezgls nozīmē 10, divkāršs — 100, trīskāršs — 1000 u. t. t.; divi vienkārši mezgli blakus —

1. zīm. Kvipus raksts.

20, divi divkārši mezgli blakus — 200 u. t. t. Kādā kapā ģudi atradis vienu šādu „kvipus rakstu“, kas bijis smagāks par 3 kg. Tagad pētniekiem nenākas viegli iztulkot kvipus pareizo nozīmi, bet ir zināms, ka šādā veidā inki „rakstījuši“ savas tautas dziesmas un „aprakstījuši“ vēsturiskus notikumus.

Senie latvieši, kam inku „rakstu“ māksla bijusi pilnīgi nezināma, tomēr arī savos „rakstos“, piem. cimdus adot, pratuši dzijas krāsām izteikt zināmu domu, kā to liecina mūsu tautas dziesmas. Piem.:

Es savam mīļajam	Es cimdiņa neadiju
Sila ziedu cimdus adu,	Bez dzeltena dzīpariņa,
Lai viņš mani tā mīlēja,	Lai aug manis arājiņis
Kā bitīte sila ziedu.	Dzelteniem matiņiem.

Arī šobrīd vēl ļaudis lieto krāsu valodu, piem. dzelzceļa signālos (zaļi un sarkani karodziņi vai spuldzes), jūrnieku alfabētā (burtus apzīmē dažādas krāsas karodziņiem) u. c.

„Kvipus rakstu“ stipri atgādina vampum jostas, kādas lietojuši Ziemeļamerikas indiāņi — irokezi. Tie auklās nav sējuši mezglus, bet savēruši uz tām dažādas krāsas gliemēzvākus (vampum). Auklas sietas pie jostas, un tādā veidā gliemēžu virknēs izteikts vesels stāsts vai ziņojums.

Kad viena ciltis gribējusi otrai ko paziņot, tad aizsūtīts vēstnesis ar „vampum jostu“, un tas teicis: „Klausaities manus vārdus un skaitieties vampum jostā!“ Ņemdams gliemēžu virknes pēc kārtas rokās, viņš skaidrojis kas tanis sacīts. Pēc tam vēstnesis nodevis pašu jostu. Jostas pieņemšana nozīmējusi piekrišanu paziņotam priekšlikumam, turpretī nepieņemšana — priekšlikuma noraidīšanu, miermīlīgu sarunu pārtraukšanu u. tml. Vampum jostas glabātas kā dokumenti un liecības par notikušiem miera un draudzības līgumiem. vai arī kara pasludināšanu starp indiāņu ciltīm.

Daudzas tautas jau sirmā senatnē lietojušas kā atmiņas palīgus, galvenā kārtā skaitīšanai, īpašas birkas: uz apaļa vai kantaina koka iegrieza robiņus, pēc kuriem varēja atminēt skaitļus — aizdotu naudu, labības mērus u. tml. Koku pēc robiņu iegriešanas pārplēsa pušu, vienu pusi paturēja aizdevējs, otru saņēmējs.

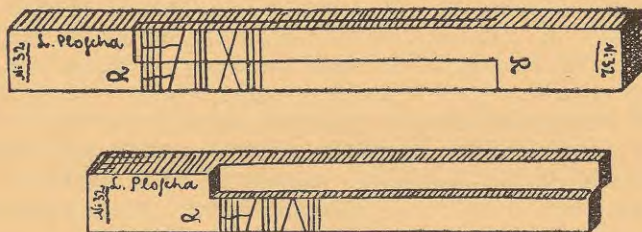
Šādu robu iegriešanu kokos pazīst Javas salas iemītnieki, tāpat dažas Krievijā dzīvojošas somu-ugru ciltis (ostjaki, votjaki), Ziemeļamerikas eskimosi u. c. Indusu ciltis virsaitis Birmā izdevis kādam ceļotājam „pasi“ šāda robota kociņa veidā, no kura vienu pusi saņēmis ceļotājs, bet otra palikusi virsaitim.

Latviešiem šādas birkas bija visparastākais parāda apliecinājums. Kādā dainā sacīts:

Griez uz koka, tautu meita,
Manus lielus parādiņus.

Parāda devējs (zemeskunga vai muižnieka ierēdnis) paturēja kociņa vienu pusi, parādnieks (zemnieks) — otru. XV. g. simtenī zīmīgi izšķīra „iegrieztus“ un „neiegrieztus“ parādus. Tie galvenām kārtām bija labības parādi. Bet vēl līdz XIX. g. s. beigām pagastu labības magazinās nodoto labības daudzumu apzīmēja ar birkās iegrieztiem robiem (vai romiešu cipariem). Saimnieks — labības nodevējs paturēja birkas vienu pusi, bet otra glabājās pie klētnieka. Kurzemē hercoga Jēkaba laikos visa „grāmatvedība“ hercoga muižās notikusi ar birku palīdzību.

Jādomā, ka pats vārds „parāds“ cēlies no birkām: aizdevumu atdodot, abas puses parādīja savu birkas daļu. Ja viss aizdevums bija atdots, tad parādu dzēsa, t. i. iegrieztos robiņus no birkas nokasīja, lai varētu uzgriezt atkal jaunus parādus.

2. zīm. Birka.

Dažos apvidos birkas sauca arī par burtu kokiem, kaut gan uz tām burtus tagadējā nozīmē nekad neiegrieza.

Daudzas mežoņu tautas griež robus nevien birkās, bet arī — paši savā miesā. To dara, nevien lai uzglabātu atmiņu par kādu svarīgu notikumu vai piedzīvojumu, bet lai ar lepnumu parādītu arī citiem, ka iezīmētais cilvēks ir svarīga notikuma līdzdalībnieks un varonis. Tā radusies tetovēšana, t. i. miesas krāsošana un robu ieciršana.

Ar laiku uz cilvēka miesas rodas tik daudz zīmju, ka visa āda izraibināta kā paklājs: uz tās taču „uzrakstīta“ visa viņa biogrāfija, t. i. vesela mūža stāsts!

Somalas nēģeri sprauž „varonim“ matos sarkanu strausa spalvu, kad tas vienā dienā nonāvējis trīs ienaidniekus. Tāpat dažaki nēsā matos tik daudz baltu vai melnu putna spalvu, cik tie nonāvējuši ienaidnieku.

Modernie eiropieši gan negriež vairs savā miesā robus un nekrāso to, bet iezīmē savu apgērbu dažādām pogām un

uzšuvām. Tāpat tie nesprauž vairs matos spalvas, bet piekaŗ pie krūtīm dažādas goda zīmes. Arī visi šie paņēmieni nav nekas cits kā atzīmes par varonību vai nopelniem. Visas šīs nozīmes liek katram atcerēties un zināt: šis cilvēks ieņem tādu un tādu amatu, viņš izdarījis tādu un tādu teicamu darbu vai izrādījis varonību. Tā tad, dažādas pogas, zvaigznītes, zīmotnes un ordeņi uz modernā eiropieša tērpa arī ir sava veida „raksti“, kas runā tādu pat mēmu valodu kā tetovējumi mežoņa ādā.

3. Runājoši priekšmeti.

Daudzi priekšmeti no senseniem laikiem ieguvuši noteiktu nozīmi. Piem., sarkani krāsots kaujas cirvis, ko Ziemeļamerikas indiāņi nosūta otrai ciltij, nozīmē kara pieteikšanu, bet pīpe — mieru.

Lauzicā (Saksijā) vēl nesen bijusi paraša aicināt ciema iedzīvotājus uz pagasta sapulci, sūtot no mājas uz māju liku koku (kokula) vai sapulces vadītāja āmuru. Tāpat aicināšana uz bērēm notikusi, sūtot apkārt melnu vēdu.

Arī mēs pazīstam savā apkārtņē daudzus runājošus priekšmetus. Piem., laulības gredzens pirkstā norāda uz cilvēka ģimenes stāvokli; tautu meitas vaiņadziņš rāda, ka tā valkātāja neprecēta; melna saite ap roku vai cepuri norāda uz sērām; krusts apzīmē kapa vietu u. t. t.

Ar šādiem runājošiem priekšmetiem var izteikt nevien īsus jēdzienus, bet arī plašākus vēstījumus. Piem., *nam-nam* cilts (Afrikā) saviem ienaidniekiem par ziņu ceļmalā pie koka piekaŗ: maisa vārpu, vistas spalvu un bultu. Šie priekšmeti nozīmē: „ja jūs aizmīksiet mūsu maisa lauku vai mūsu vistas, tad bultas jums nesīs nāvi.“

Herodots stāsta par līdzīgu „vēstuli“ runājošu priekšmetu valodā. Skiti aizsūtījuši persiešu ķēniņam Dārijam: putnu, peli, vardi un piecas bultas. Šie priekšmeti nozīmējuši: „Ja jūs, persieši, neprotiet lidot kā putni, slēpties zemē kā peles un lēkāt pa ūdeni kā vardes, tad jūs no mūsu bultām neizbēgsiet!“

Mums, rakstīt pratējiem, tāda „vēstule“ izliekas ļoti savāda. Bet tikpat savāda var izlikties mūsu vēstule rakstīt nepratējiem, kas pazīst tikai runājošus priekšmetus, nevis rakstus. Kādreiz visā zemes virsū nav bijis neviena rakstīt pratēja tagadējā nozīmē, un ir vajadzējis paiet gadu tūkstošiem, līdz cilvēks no „runājošiem priekšmetiem“ nonācis līdz „runājošam papīram“.

4. Gleznu raksti.

J. Jaunsudrabiņa „Baltajā grāmatā“ (tēlojumā „Velni“) stāstīts, ka zēni, ganos iedami, ar nazi iegriezuši siena šķūnīša sienās dažādas figūras, galvenām kārtām velnus: „Tur jāja uz stalta zirga karalis, gaŗu bārdū; bet velns veda viņa zirgu, un divi velni ar dakšām bikstīja tam pakālkājās. Tur gāja vecs žīds, salicis, lielu pekeli uz muguras; bet uz pekeles sēdēja velns“ u. t. t.

Siguldas un Kokneses pilsdrupu akmeņos, Gaujas un Abavas krastmalas iežos atrodam iegrieztus ekskursantu vārdus, dažādus izteicienus un figūras.

Vienā gadījumā ganu zēni iegriezuši šķūņa sienā savas fantazijas tēlus, otrā gadījumā ekskursanti gribējuši akmenī atstāt atmiņu par sevi (tad un tad tāds un tāds tanī vietā bijis).

Gluži tāpat jau pirms gadu tūkstošiem ļaudis centušies izteikt savas domas un fantazijas tēlus vai atstāt atmiņu par sevi. Savos darba rīkos, apkārtējos priekšmetos un ēkās tie iegrieza tēlus, kas apzīmēja dažādus priekšmetus. Bet bez viena vai otra priekšmeta un dzīvnieka attēla vajadzēja izteikt arī abstraktus jēdzienus, piem.: mūžs, drošsirdība, laime. Ar šīm grūtībām tomēr tika galā. Piem., indiāņi mūžu apzīmēja ar čūsku, kas, pēc ļaužu ticējumiem, dzīvo mūžīgi; drošsirdību — ar lauvu vai ērgli; laimi — ar bruņu rupuci, ko uzskatīja par laimes nesēju. Tā glezna tiešā nozīmē (piktogramma) kļuva par simbolisku zīmi (ideogrammu).

Bet gandrīz visi šādā veidā darinātie senlaiku zīmējumi vai gleznojumi uz darba rīkiem vai citiem priekšmetiem sen aizgājuši bojā. Gadu simteņiem un tūkstošiem ilgi uzglabājušies tie gleznu „raksti“, kas iecirsti akmenī. Tādi senatnes liecinieki vēl šobrīd atrodami visās zemēs.

Piem., Ziemeļamerikā pie Augšezera kādā klintī atrodams seno indiāņu iecirsts zīmējums, ko zinātnieki „lasa“ kā veselu stāstu:

Piecas laivas ar 51 iekšā sēdētāju kopskaitā nozīmē indiāņu braucieni pār ezeru. Jātnieks laikam ir viņu virsaitis. Brauciens ildzis 3 dienas, uz to norāda 3 saules zem 3 debess lokiem. Ērglis un rupucis rāda, ka, pateicoties indiāņu drošsirdībai, ceļojums beidzies laimīgi. Panteras zīmējums norāda, ka cilts vadoņa vārds bijis — Pantera. Beidzot čūska liecina, ka visi palikuši dzīvi.

3. zīm. Seno indiāņu gleznu raksts.

Turpat pie Augšezera 1828. g. atrasti vairāki akmens stabi — pieminekļi indiāņu cilšu virsaišiem. Uz viena no tiem gleznu rakstos lasāma virsaiša biogrāfija:

Kā brieža zīmējums liecina, tas ir bijis Briežu cilts virsaitis (briedis augšpēdus nozīmē, ka šeit iecirsts stāsts par mirušu cilvēku). Trīs svītrīņas zem brieža galvas rāda, ka viņš miris no trim ievainojumiem. Virsaitis bijis slavens aļņu mednieks to rāda aļņa galva. Viņš piedalījies daudzās kaujās, kuŗu skaitu apzīmē svītras abās malās. Pēdējais kara gājiens ildzis divi mēnešus, kā to rāda kaujas cirvis un divi mēness sirpji. Šinī karā viņš dabūjis galu — to rāda beigās zīmētais briedis augšpēdus un bez galvas. Nāve iestājusies dienā, ko liecina saules zīme vidū.

4. zīm. Briežu cilts virsaiša piemineklis.

Šādus klintīs un akmens blukos atrodamus gleznu rakstus sauc par petroglifiem (no grieķu petra, petros = klints, akmens un glyphē = grebums). Tādi raksti diezgan lielā skaitā sastopami nevien Amerikā (seno indiāņu kultūras pieminekļi), bet arī visās pārējās pasaules daļās: Afrikā, Austrālijā, Āzijā, Eiropā tie visbiežāk sastopami akmens zemēs — Skandināvijā.

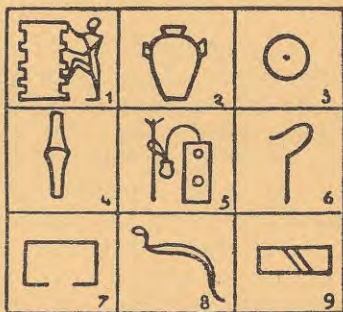
Vārds petroglifi mums atgādina vārdu hieroglifi. Tā sauc seno ēģiptiešu rakstu zīmes, kas atrodamas uz seno celtnu (piramīdu, tempļu) atliekām. Arī šis vārds ir grieķu izdomāts nosaukums (hieros = svēts,

glyphē = grebums). Bet pagāja gadu tūkstoši, un neviens neprata šīs dīvainās zīmes izlasīt.

1799. gadā franču ģenerālis Napoleons Bonaparts izsēdās ar saviem karavīriem Ēģiptes krastā. Te, rokoties Rosetas pilsētas drupās, franču karavīri atrada lielu akmens plāksni, kurā bija iegrebtī uzraksti divās valodās: grieķu un ēģiptiešu. Zinātnieki priecājās: nu reiz hieroglifu mikla būs atminēta! Uzrakstu saturs abās valodās laikam viens un tas pats, un tad taču viegli salīdzināt nepazīstamās ēģiptiešu rakstu zīmes ar pazīstamajiem grieķu burtiem.

Bet lieta nebija tik vienkārša, kā likās. Domāja, ka visi hieroglifi ir gleznu raksti, t. i. katrs zīmējums izteic veselu vārdu. Bet tā gluži nebija: vēlāk noskaidrojās, ka dažas zīmes izteic veselu vārdu, dažas tikai vienu balsienu, bet citas vēl tikai vienu pašu skaņu, kā grieķu burti (ēģiptieši apzīmēja tikai līdzskaņus, patskaņus izlaižot).

Piem., šinī tabulā redzami hieroglifi ļoti dažādi pēc savas nozīmes. Pirmie 6 ir īstas piktogrammas vai ideogrammas, kas izteic veselu vārdu, t. i. apzīmē kādu priekšmetu vai jēd zienu: 1. mūris; 2. sirds; 3. saule; 4. zizlis = vara; 5. rakstāmie rīki = rakstīt; 6. scepteris = valdīt. Nākamai 7. zīmei ir divējāda nozīme: māja un iziet; abi šie vārdi ēģiptiski skan vienādi — pr; tā tad, šī zīme ir viena balsiena pr apzīmējums. Beidzot 8. un 9. zīme ir vienas pašas skaņas apzīmējums: 8. čūska — d-t nozīmē skaņu d, bet 9. jūra — š nozīmē skaņu š, t. i. vienbalsiena vārda zīme kļūst par burtu mūsu tagadējā nozīmē.

5. zīm. Hieroglifi.

Tikai 1822. gadā franču zinātnieks Šampolions beidzot atrada hieroglifu noslēpuma atslēgu. Viņš ievēroja, ka uz Rosteras drupās atrastās plāksnes grieķu vārdam „Ptolemājs” atbilst vairākas hieroglifu zīmes kopā ar ovālu loku visapkārt.

6. zīmējums.

Ja visas ar loku apvilktās zīmes kopā atbilst grieķu vārdam, tad katra atsevišķa zīme jāpieņem par burtu. Tā domāja Šampolions un dabūja šādu salīdzinājumu:

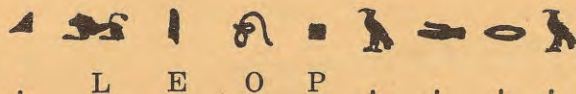
7. zīmējums.

Protams, tā bija tikai pielaista varbūtība. Bet drīz pēc tam Fīles salā (Nīlā) atrada kādu obelisku, uz kuŗa arī bija uzraksti grieķu un ēģiptiešu valodā. Tur Šampolions atkal sastapa kādu hieroglifu kopu, apvilktu ar loku.

8. zīmējums.

Tur viņš atrada jau dažus pazīstamus burtus no pirmā izburtotā vārda:

9. zīmējums.

Grieķu uzrakstā šai hieroglifu kopai pretī stāvēja vārds „Kleopatra“. Šampolions nebija maldījies! Nu viņam no pirmā vārda bija pazīstami burti: p, t, o, l, m, e, s; no otrā vārda vēl no jauna nāca klāt: k, a, r. Pavisam, tā tad, viņš pazina jau 10 ēģiptiešu burtus.

Ar laiku noskaidrojās arī pārējo hieroglifu nozīme, un tagad tie vairs nav nekādi noslēpumaini raksti.

Hieroglifu pētīšana pierādīja, ka no gleznu rakstiem attīstās burti. Bet tas bija noticis pa gadu tūkstošiem.

Tikpat interesanta ir seno persiešu ķīļu rakstu iztulkošana. Tie savu rakstu mākslu bija aizguvuši no babiloniešiem. Kā babilonieši, tā arī persieši savas rakstu zīmes ar ķīļveidīgu spiedogu iespieda mālu ķieģeļos; tos pēc tam apdedzināja, lai tie būtu labi izturīgi. Sākumā arī šīs zīmes bija piktogrammas. Piem.:

Saule,

zvaigzne,

zivs,

māja,

roka.

10. zīmējums.

Vēlāk, tāpat kā no hieroglifiem, arī no ķīļu rakstiem izveidojās burti, bet eiropiešiem tie ilgu laiku palika nesaprotami. Tikai 1802. gadā vācu zinātnieks Grotefends publicēja

savus persiešu ķīļu rakstu pētījumus, kas beidzot izskaidroja arī šīs savādās zīmes.

Pētīdams persiešu ķēniņu pieminēklus, Grotefends ievēroja, ka visos viņos atkārtojas viena un tā pati zīmju kopa. Viņš nāca uz domām, ka tā varētu nozīmēt „persiešu ķēniņš“. Tādā gadījumā zīmju kopa tās priekšā varētu nozīmēt ķēniņa vārdu. Uz viena pieminēkla šīs varbūtējais ķēniņa vārds bija apzīmēts septiņām ķīļu zīmēm. Likdams to vietā dažādus ķēniņu vārdus, viņš atrada, ka seno persiešu valodā taisni ar septiņām zīmēm rakstāms Dārija vārds — „Darivuš“. Tas sakrita ar ķīļu zīmju kopu:

𐎠 𐎡 𐎢 𐎣 𐎤 𐎥 𐎦

D A R I V U Š

11. zīmējums.

Nu Grotefenda rīcībā bija jau 7 burti. Kādā citā zīmju kopā viņš atrada dažus jau pazīstamus burtus:

𐎦 𐎧 𐎨 𐎩 𐎪 𐎫 𐎬

... Š I A R Š A

12. zīmējums.

Nebija grūti iedomāties, ka pirmais vēl nepazīstamais burts ir k (ch), un tad viss vārds nozīmē „Kšiarša“ (Kserkss). Nu bija atslēga rokā, un tā kļuva saprotami nevien persiešu, bet arī asiriešu un babiloniešu ķīļu raksti.

Arī ķīniešu raksti attīstījušies no gleznu rakstiem. Sākumā ķīniešu rakstu zīmes bijušas ēģiptiešu hieroglifu atdarinājums, bet paši ķīnieši gleznu rakstus pārvērtuši vienkāršotu līniju zīmēs, kas reti vēl atgādina kāda priekšmeta gleznu.

Ķīniešu rakstu zīmes daudz „raibākas“ nekā eiropiešu burti. Rodas jautājums: kāpēc ķīnieši vēl līdz šai dienai nav atmetuši savus grūtos rakstus? Tas tāpēc, ka ķīniešu valoda ļoti īpatnēja. Vārdi ļoti īsi, parasti sastāv no viena balsiena, bet katram šādam vārdam ir vairākas nozīmes.

Piem., „č o u“ nozīmē: 1. kuģi, 2. plāpību, 3. ugunsgrēku, 4. bļodu, 5. dūnas. Ja „čou“ nozīmē kuģi tad šī vārda zīme ir buṛa; plāpību apzīmē ar buṛu un muti blakus; ugunsgrēku — ar buṛu un uguni; bļodu — ar buṛu (t. i. kuģi) un ūdeni; dūnas — ar buṛu un spalvām.

Daudzi ķīniešu vārdi radušies no divu vai vairāku jēdzienu savienojuma. Tādos gadījumos viņu zīmēs arī saplūst kopā vairākas vienkāršas zīmes. Piem.:

聿 曰 書

ote + runāt = rakstīt

女 賓 嬪

sieviete + viesis = līgava

取 女 娶

ņemt + sieviete = precēties

女 古 姑

sieviete + vecs = sievas māte

山 厂 火 炭

kalns + klints + uguns = akmeņogles

虍 豕 刀 劊

tigera āda + čūska + vīrs ar iekšu = teātris

13. zīm. Ķīniešu vārdu rakstība.

1. Ote + runāt = rakstīt. (Ķīnieši neraksta ar spalvu, bet ar oti, ko mērc tušā.)

2. Sieviete + viesis = līgava. (Pēc seno ķīniešu parašām, līgavai pirms kāzām bija jānāk viesos pie līgavaiņa.)

3. Ņemt + sieviete = precēties. (Šo jēdzienu sakarība viegli saprotama.)

4. Sieviete + vecs = sievas māte. (Arī viegli saprotams jēdzienu savienojums.)

5. Kalns + klints + uguns = akmeņogles. (Akmeņogles ir kalna klintīs atrodamā uguns viela, t. i. kurināmais materiāls.)

6. Tīģera āda + cūka + virs ar šķēpu = teātris. (Šinī jēdzienu sakarībā ir vesela teātra vēsture: seno ķīniešu aktieri tērpās uz skatuves tīģeru ādās; teātri rādīja arī dresētas cūkas, tur rādīja arī divcīņu ar šķēpiem. Tāpēc trīs tik ļoti dažādie jēdzieni kopā tagad apzīmē teātri.)

1918. gadā iesākta ķīniešu rakstības reforma, ideogrammu vietā ievēdot burtus (alfabēts sastāv no 40 burtiem). Bet reformētā rakstība līdz šim vēl nav paguvusi izspiest gadu tūkstošiem ilgušo seno rakstības veidu.

Ja modernais eiropietis iedomājas, ka viņš iztiek bez „ķīniešu ābeceš“, t. i. bez piktografijas, tad viņš tomēr maldās. Arī viņš dažos gadījumos daudz labprātāk lieto piktogrammas nekā modernos burtus. Piem., uz dažu pudelišu etiķetēm uzzīmēta miroņa galva; tas nozīmē: šķidrums ir nāvīgs! Uz elektrības transformatora mājiņām redzama sarkana likumota bulta; tā nozīmē: spēkā zibens! Automobilistiem ir pat vesela gleznu rakstu „ābece“. Ceļmalās uz stabiņiem dažādi gleznu raksti, kas rāda, ka tuvumā ir: dzelzceļa pārbrauktuve, krustceļš, ceļa likums u. tml. Šīs zīmes acij daudz ātrāk „izlasāmas“ nekā attiecīgs uzraksts burtiem. Tā tad, arī mēs dažreiz esam „ķīniski“!

Arī senie latvieši lietojuši piktogrammas, kas atgādina ēģiptiešu hieroglifus vai ķīniešu rakstu zīmes. Dr. A. Bilenšteins uz bišu stropiem atradis dažādas zīmes (iegriezta kokā), kādas, piem., redzamas 14. zīmējumā.

Tās ir īpašuma zīmes: katram stropa īpašniekam jeb saimniekam bijusi sava zīme. Tamlīdzīgas īpašuma zīmes atrodamas arī uz laivām u. c. rikiem. Katra šāda zīme radusies kā gleznu raksts, bet pareizu izskaidrojumu tām tagad grūti atrast.

5. Burti un alfabēts.

Senie ēģiptieši savos hieroglifu rakstos jau nonāca pie tā, ka dažas zīmes apzīmēja vienu pašu skaņu, t. i. kļuva par burtu. Pavisam viņiem bija 25

14. zīm. Seno latviešu īpašuma zīmes.

tādas zīmes. Liekas, ka vi-

ņiem būtu viegli bijis spert arī nākošo soli — no burtiem izveidot alfabētu, t. i. sakārtot burtus — skaņu zīmes tādā sistēmā, ka no tiem varētu sastādīt visdažādākus vārdus. Bet taisni šādas apkārības ēģiptiešiem trūka.

Alfabētu (no grieķu vārdiem alpha = a un bēta = b) izgudroja nevis ēģiptieši, bet hiksi, viņu ienaidnieki. Hiksi bija semītu tauta, kas apm. 2000. g. pr. Kr. ielauzās no Arabijas Nīla ielejā, iekaroja Ēģipti un valdīja tur kādus simts gadus. Iepazinušies ar ēģiptiešu hieroglifiem, hiksi izgudroja to, ko ēģiptieši paši neprata: no hieroglifu zīmēm viņi izveidoja 21 burtu.

Bērnu ābeču sastādītāji mēdz atvasināt burtus no dažu priekšmetu zīmējumiem, kas atgādina vienu vai otru burtu: a — ala, o — ola, i — ilens u. taml. No vārda, kas apzīmē attiecīgu priekšmetu, viņi ņem pirmo burtu. Taisni tā hiksi rīkojās ar ēģiptiešu alfabētu. Piem., ēģiptiešu hieroglifs vērša galva viņiem apzīmēja a (no āleph, kas hixu valodā nozīmē vērsi); hieroglifs māja kļuva par burtu b (no bēt = māja); hieroglifs cilvēka galva viņiem bija r (no rēš = galva) u. t. t.

Pēc simts gadiem hixu valdība Ēģiptē izbeidzās, hixu valsts pazuda no zemes virsus, bet hixu izgudrotais alfabēts palika: tas pārgāja kā mantojums citām tautām un ceļoja no zemes uz zemi.

Vispirms hixu alfabētu piesavinājās foinīķieši un ebrēji, kas dzīvoja Mazāzijā, Vidusjūras piekrastē. Bet ja hiksi centās atdarināt ēģiptiešu hieroglifu zīmējumus, tad foinīķieši un ebrēji tos stipri vienkāršoja, un viņu burti ļoti pārvērtās.

Foinīķieši bija slaveni jūras braucēji un tirgotāji, un pateicoties viņu ceļojumiem un sakariem ar citām tautām, viņu burtu māksla kļuva zināma arī tālās zemēs. Vispirms burti aizceļoja uz seno Grieķiju, kur tie atkal pārveidojās un „nodzīvoja” gandrīz 2000 gadu. No turienes tie nokļuva Romā, kur atkal pārveidojās tā sauktajos latīņu burtos. Vēl no Grieķijas burti reiz atgriezās atpakaļ uz Mazāziju, kur Bizantijā vēlreiz pārveidojās un pēc tam nokļuva pie krieviem, kas vēl šobrīd lieto citādus burtus nekā Vakareiropas tautas. No Romas burti devās tālāk uz ziemeļiem, kur ģermāņu tautas no tiem izveidoja tā sauktos gotu burtus. Vēl tālāk turpinot ceļu uz ziemeļiem, burti nonāca arī Skandināvijā, kur radās tā sauktie rūnu raksti, un Baltijas jūras piekrastē, kur arī senajiem latviešiem radās īpatnējas rakstu zīmes. Līdzī

burtiem ceļoja arī latīņu vārds littera (burts), un vēl šodien
viss, kas burtiem rakstīts, saucas literātūra.

B U R T I

Ēģiptiešu	Hiksu	Foinīķiešu	Sengrieķu	Romiešu
 vērsis		 āleph	 alpha	A
 māja		 bēt	 bēta	B
 stūris		 gimel	 gamma	G
 durvis		 dālet	 delta	D
 eilvēks		 ē	 epsilon	E
 olīves zars		 zain	 zeta	Z
 palmas zars		 kaph	 kappa	K
 virve		 lamad	 lambda	L
 ūdens		 mēm	 my	M
 čūska		 nun	 ny	N
 acs		 'ajin	 omikron	O
 mute		 pē	 pi	P
 galva		 rēš	 rho	R
 kalns		 šīn	 sigma	S
 zīme		 tāv	 tau	T

15. zīmējums.

Ja tagad salīdzinām dažādu tautu alfabētus, tad redzam, cik lielas pārvērtības burti piedzīvojuši. Bet, zinādami burtu vēsturi, mēs arī saprotam, kāpēc mūsu A vēl šodien atgādina vērsa galvu (tikai ragiem uz leju), kāpēc O atgādina aci vai M joprojām rāda viņņveidīgu līniju.

Vai senajiem latviešiem bijis savs alfabēts? Senāk par to šaubījās, turpretī jaunākā laika pētnieki domā, ka senie latvieši noteikti pratuši savu burtu mākslu.

Uz senlaiku koklēm, kas atrastas Ventspils un Durbes novadā, atrodamas kokā iegrieztas zīmes. Etnografs M. Siliņš tās mēģinājis iztulkot. Piem., tā sauktajā Ventspils koklē (tā atrasta Rāputu ciemā, ko min jau kāds 1253. gada dokuments; tā tad, jādoma, ka kokle glabā ļoti senu rakstu) iegrieztās zīmes viņš izskaidro šādi:

 VINDUVA A (DIEVAZĪME) PĪKUALUS S^(P)R BAZUGNIES PEKLEI

16. zīmējums.

Pēc vietas nosaukuma (Vinduvaa = Ventspils) nāk īpaša zīme (ideogramma), ko M. Siliņš uzskata par Dieva apzīmējumu. Tādā kārtā šeit būtu lasāms vesels teikums: „Dieviņ (augstais), pīkolus sper bezuguns peklē.“

Lūkasa Dāvida chronikā (XVI g. s.) sacīts, ka karalis Vidvuds (Waidywuitis) ap 500. g. pēc Kr. sasaucis visu tautu Rāmavā, kur devis tai likumus, un tauta tos vienbalsīgi pieņēmusi, pēc kam likumi uzrakstīti un nolasīti visai sapulcei. Senprūšu likumdošanas pētnieks Pretorijs saka, ka Vidvuda likumi (17 pantos) pēc tam atrodami dažādās chronikās. Grūti iedomāties, ka šie likumi cauri gadu simteņiem būtu uzglabājušies tikai ļaužu atmiņā.

Simāņa Grunava chronikā (XVI. g. s.) ir runa par nozudušām vecām grāmatām: starp tām Divoņa chronika (dīvonis prūsiski nozīmē burvi, brīnumvīru) esot bijusi rakstīta prūšu valodā un prūšu burtiem.

Senprūšu un seno latviešu kultūras dzīve bija apmēram vienāda, jo abām šīm brāļu ciltīm toreiz bija cieši sakari. Tāpēc domājams, ka arī senie latvieši nav bijuši bez saviem burtiem un alfabēta. Šādu uzskatu pastiprina arī prof. A. Tentelis: „Nevaru iedomāties, ka latviešiem nebūtu nekādu rakstu bijis XIII.—XV. g. s., bet kur viņi palikuši? Maz cerības, ka tos atradīsim.“

II.

Grāmatas vēsture

1. Grāmatas nosaukumā — grāmatas vēsture.

Par grāmatu mēs tagad saucam salocītu un kopā sašūtu iespiestu un aprakstītu papīra lokšņu sakopojumu. Šis nosaukums mums atnācis no senās Grieķijas, kur *grammata* nozīmēja rakstus; tikai mēs to neesam saņēmuši tieši no grieķiem, bet no krieviem: *grāmota* nozīmēja vēstuli. Tāpēc arī latvieši līdz pat XIX. g. s. otrajai pusei, kamēr nebija radīts Jura Alunāna jaunvārds „vēstule“, vārdu „grāmata“ lietoja divējādā nozīmē: vienā vārdā sauca ir grāmatu, ir vēstuli.

Senie grieķi paši grāmatu sauca *byblos* (vēlāk *biblos*). Vēsturnieks Herodots par *byblos* sauca arī Ēģiptes ipatnējo augu papīrusu, no kuŗa lūksnes pagatavoja loksnes rakstīšanai; plašākā nozīmē *byblos* nozīmējis lūksni vispār. Tā tad, senajā Grieķijā grāmatai dotais nosaukums radies no augiem, kuŗu šķiedraino lūksni lietoja rakstīšanai. No *byblos* atvasināti vārdi biblija jeb bībele, bibliotēka, bibliografija u. c.

Romieši grāmatu sauca par *liber*, bet tāpat latīņu valodā sauca arī lūkus. Šinī vārdā saskatāma tāda pat vēsture kā Grieķijā: senos laikos rakstījuši uz lūkiem.

Arī vācu vārds *Buch* rāda interesantu vēsturi: tas cēlies no skabaržu koka nosaukuma *Buche* (gotu *bōka*): kādreiz grāmatas rakstītas uz skabaržu koka dēļšiem.

Krievu nosaukums *knīga* aizgūts no seno asīriešu valodas: kunukku nozīmējis zīmogu. Šis aizgūvums noticis ar armeņu valodas palīdzību, armeniski *knikh* arī ir zīmogs. Tā tad, vārds „knīga“ glabā ļoti senas pagātnes pēdas no tiem laikiem, kad senie asīrieši un babilonieši savus kiļu rakstus īpašiem zīmogiem iespieduši mālu ķieģeļos.

Kā redzams, *grāmatas nosaukumi dažādās valodās glabā pašas grāmatas vēsturi* un rāda, no kāda materiāla grāmata veidota. Tikai vienu materiālu šie nosaukumi vairs nemin, un proti: grāmata kādreiz pagatavota

arī no akmens. Bet tā kā akmens grāmata izrādījusies par visizturīgāko, tad ar to arī iesāksim grāmatas vēsturi.

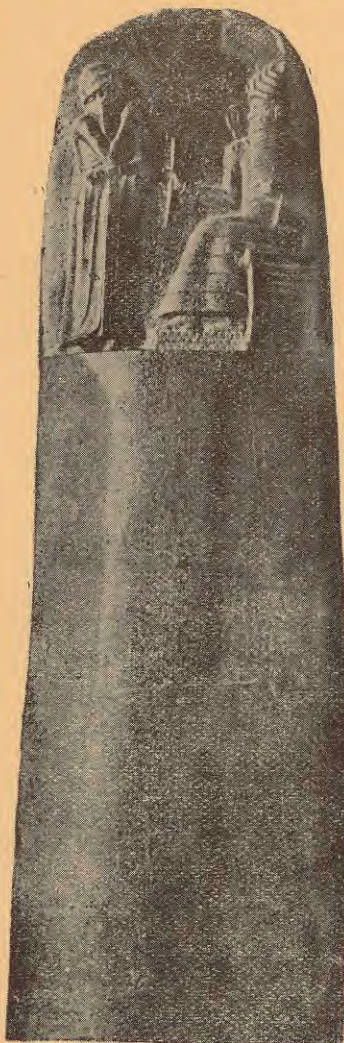
2. Akmens grāmata.

Vecās derības stāstos par izraeļa bērniem lasām (2. Mozus gr., 19—21 nod.), ka Dievs tiem devis desmit baušļus, ko pats ar savu pirkstu rakstījis uz diviem akmens galdiņiem. Šis stāsts norāda, ka seno ebrēju likumi bijuši iecirsti akmens plāksnēs.

Šī leģenda atbilst istenībai: seno austrumtautu likumi patiesi iecirsti akmeņi. Labs piemērs tam ir Babilonijas valdnieka Hammurapi likumi (ap 2100. g. pr. Kr.), kas ir visvecākais likumu krājums pasaulē, kāds mums tagad zināms. Tas ir apaļš akmens (diārita) stabs, 225 cm. augsts; tā augšgalā redzams pa labi saules dieva attēls (ar zizli un gredzenu rokā), bet pa kreisi — likumu devējs Hammurapi. Zem tā visapkārt stabam ķīļu zīmēm iecirsti likumi apm. 300 pantos; tie nobeidzas ar epilogu, kur, starp citu, sacīts: „Apspiestais, kam ir par ko sūdzēties, lai nāk pie mana tēla, pie likumdevēja ķēniņa tēla, lai lasa rakstus un klausās manus vērā liekamus vārdus, mani raksti viņam tad pateiks taisnību, viņš tur dzirdēs spriedumu, un viņa sirds kļūs atvieglota.”

Šī savādā likumu „grāmata” bijusi spēkā vairākus gadu simteņus, tā noderējusi par paraugu arī citām zemēm.

Hammurapi likumu stabs atradies saules dieva templī.

17. zīm. Hammurapi likumi.

Pēc Babilonijas valsts izpostīšanas tas kā kara laupījums 1120. g. pr. Kr. aizvests uz Sūsām (Persijā), kur to 1901. g. atrada franči un novietoja Parīzē, Luvras muzejā. Tur vēl tagad var redzēt šo savādo senatnes pieminekli — akmens „grāmatu“.

Nevien senās tautas lietojušas šādas „grāmatas“, bet arī mēs vēl mēdzam rakstīt akmenī. Kapu pieminekļi ar īsām ziņām par mirušo vai tam veltītiem izteicieniem arī ir savā ziņā piemiņas grāmata. To iekal akmenī tāpēc, lai tā uzglabātos ilgāk par parastajām grāmatām. Un tā, piem., Brāļu kapu akmens sienas ar Latvijas brīvības cīņās kritušo varoņu vārdiem arī ir akmens grāmata, ko lasīs paaudžu paaudzes.

3. Ķieģeļu grāmata.

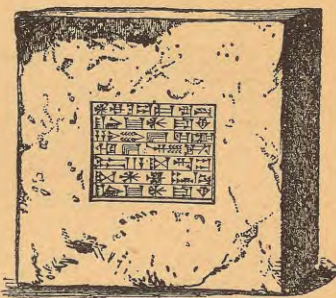
Iecirst rakstus akmenī nenācās viegli, un lielie akmens bluķi bija grūti pārvietojami. Tāpēc akmens raksti parasti aprobežojās ar iecirtumiem tempļu sienās un pieminekļos.

Bet senie asirieši un babilonieši, kas atstājuši mums „akmens grāmatu“, pazinusi vēl arī praktiskāku „grāmatu“, kas rakstīta uz mālu ķieģeļiem. Eifratas un Tigras krastos mālu netrūka, un šie ģeoloģiski labvēlīgie apstākļi te veicināja īpatnējo rakstības veidu, kas turpinājies kādus 3000 gadus (pr. Kr.).

Angļu pētnieks Le ards ap XIX. g. s. vidu atraka senās Ninevijas drupas, kur atrada Asirijas valdnieka Asurbanipala bibliotēku, kas sastāvēja no kādiem 30.000 mālu ķieģeļiem.

Uz šiem ķieģeļiem rakstīja, kamēr māli vēl bija mīksti. Rakstīja ar trīsstūrainu kociņu, to iespiežot mālos, un tā radās īpatnējās ķīļu zīmes, t. i. iedobums, kam viens gals platāks un dziļāks, bet otrs nobeidzas ar šauru astīti. Kad ķieģeļu virsmas bija aprakstītas, tos izkalvēja saulē un pēc tam apdedzināja ugunī. Tā ķieģeļi kļuva ļoti izturīgi, un liels daudzums no tiem uzglabājies 4—5 tūkstoš gadus.

Viena „grāmata“ (t. i. viens sacerējums) nebija uzrakstāma uz viena ķieģeļa, bet sastāvēja no vairāk desmitiem, pat simtiem ķieģeļu. Tos nevarēja sašūt vai kā citādi kopā savie-

18. zīm. Ķieģelis ar ķīļu rakstiem.

not, bet lai viena sacerējuma ķieģeļi nesajuktu ar citiem, ķieģeļus numurēja un bez tam katrā iespieda attiecīgā sacerējuma pirmos vārdus. Tā, piem., poēma par pasaules radīšanu iesākās vārdiem: To, kas augšā, agrāk nesauca par debesīm." Katrs šīs poēmas ķieģelis tāpat iesākās vārdiem „To, kas augšā” (Enuma eliš).

Ninevijas bibliotēkā bija visdažādākas „ķieģeļu grāmatas”: par valdnieku dzīvi, kara gaitām, par slaveno varoni Gilgamešu, par grēku plūdiem, kas aplājuši ar ūdeni visu pasauli, par pasaules radīšanu, par dieviem, pirmo cilvēku Adapu u. t. t. Protams, pētniekiem neizdevās vairs šo savādo bibliotēku atrast kārtībā, no dažām „grāmatām” bija uzglabājušies tikai nedaudzi ķieģeļi. Bet ja šīs „grāmatas” nebūtu pagatavotas no tik izturīga materiāla, tad pa gadu tūkstošiem diezin vai maz kas no tām būtu uzglabājies.

4. Papirusa grāmata.

Senie ēģiptieši galvenām kārtām rakstīja uz papirusa loksņēm, ko pagatavoja no papirusa šķiedru lūksnas. Niedres kātus saplēsa plānās sloksnītēs, tās salīmēja divām kārtām, vienu pār otru krusteniski liekot, kāpēc krustojošās šķiedras atgādināja audumu. Šīs loksnes arī saucās p a p i r u s s, vai arī c h a r t e s (no šiem vārdiem cēlušies mūsu tagadējie nosaukumi: papīrs, pape, arī papīross, karte, kartons).

Papirusa niedres auga Nīla purvainajos krastos. Citās zemēs šis augs nebija sastopams un nav nekur ieviesies, un arī pašā Ēģiptē tas sen izbeidzies.

Ēģiptē bija vairākas fabrikas, kur no niedrēm izgatavoja rakstāmo papirusu. Vairums šādu fabriku atradās Aleksandrijā, un no turienes papirusu izveda uz Grieķiju, Romu un austrumzemēm. Tāpēc to sauca par Aleksandrijas papirusu. (Vēl tagad kādu labākas šķirnes papīru sauc par Aleksandrijas papīru, kaut gan tam ar ēģiptiešu sen izpostīto galvaspilsētu vairs nav nekāda sakara.)

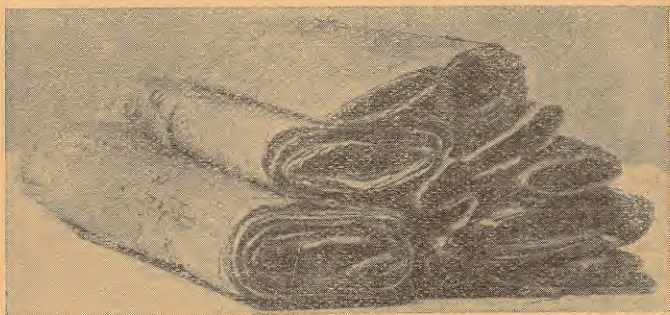
19. zīm. Papirusa niedres.

Kāds romietis, kas pats redzējis rakstāmā papirusa pagatavošanu, to arī aprakstījis:

Niedres sloksnītes salīmēja uz gaŗiem galdiem, kas bija saslapināti ar Nīla ūdeni. Mālainais ūdens noderēja par līmi. Loksnes taisīja 6—13 pirkstu platumā. Salīmētās loksnes nopieda, izkalteja un pēc tam nogludināja ar plakānu kaulu vai gliemežvāku. Loksnes, pēc vajadzības, salīmēja kopā gaŗā lentā, pat 100 un vairāk soļu gaŗumā.

Ēģiptieši rakstīja uz papīrusa lentas no labās puses uz kreiso. Ar labo roku rakstīja, ar kreiso pieturēja rullī satīto lentu. Tāpat arī lasīja papīrusa rakstu. Rakstu rindas, protams, nebija visā lentas gaŗumā, bet tās pa gabalam atsāka no jauna, lai rindas būtu acij pārredzamas.

Papīruss bija trausls, tāpēc to nevarēja locīt, bet lentu sarullēja, tāpat kā mēs vēl tagad sarullējam kartes un avīzes lasītavās. Kad vēlāk eiropieši rakstīja uz ādas (pergamenta), tad arī to sākumā sarullēja. Tāpēc Anglijā vēl tagad dažus likumus sauc par rullīem. Arī mēs vēl mēdzam runāt par „kārtības rullīem“, dažas vecās biedrības vēl tagad saka: „protokols jāieved rullīs“; patiesībā gan ne kārtības noteikums, ne protokolus neraksta rullīs, bet grāmatās, un rullu nosaukums uzglabājies vēl no seniem laikiem, kad papīrusu vai pergamentu tina rullīs.

20. zīm. Papīrusa rullī.

Uz papīrusa rakstīja ar tinti, ko pagatavoja no sodrējiem, tos sajaucot ar ūdeni un arabiešu gumiju. Rakstīja ar niedres stiebrīņu, ko vienā galā slīpi nogrieza un iešķēla, tā kā stiebrīņa gals bija gluži tāds pat, kā vēlāk zoss spalvām un tagadējām tērauda spalvām.

Arī senie grieķi rakstīja uz papīrusa, ko tina rullīs, tāpat kā ēģiptieši. Bez melnās tintes tie lietoja arī sarkano, pie kam viņi iemācījās pagatavot labāku tinti, kas tik viegli neizplūda.

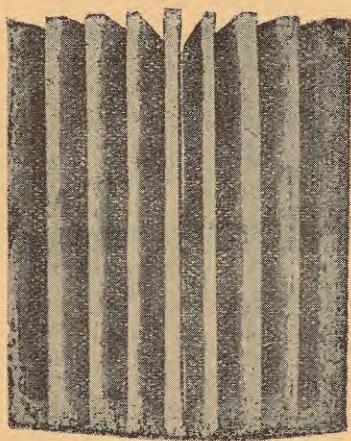
Arī viņi sākumā rakstīja no labās puses uz kreiso, tad sāka rakstīt vienu rindu no labās puses uz kreiso, otru — no kreisās uz labo, tad atkal no labās uz kreiso u. t. t. Visbeidzot tie palika pie rakstības no kreisās puses uz labo, un līdz ar to arī burti, kas sākumā „skatījās“ uz kreiso pusi, apgriezās otrādi.

No papīrusa grāmatām viss lielais vairums aizgājis bojā. Ilgs mūžs bijis tiem papīrusa rulliņiem, kas ielikti zārkā līdz ar kādu mironi. Pēc gadu tūkstošiem tagad no senām kapenēm daudzi papīrusi atkal nākuši dienas gaismā un dod mums liecību par toreizējās zinātnes un dzejas sasniegumiem.

5. Koka grāmata.

Sensenos laikos grieķi rakstīja nevien uz papīrusa, bet arī uz koka dēlīšiem, kas minēti jau persiešu kara laikā. Lai raksts iznāktu skaidrāks, dēlīši pārklāti ar baltas krāsas vai ģipsa kārtu. Šādi dēlīši, tāpat kā tagad šifeņa tāfeles, nodērujuši daudzkārtējam rakstam: nodzēstā raksta vietā rakstījuši atkal no jauna.

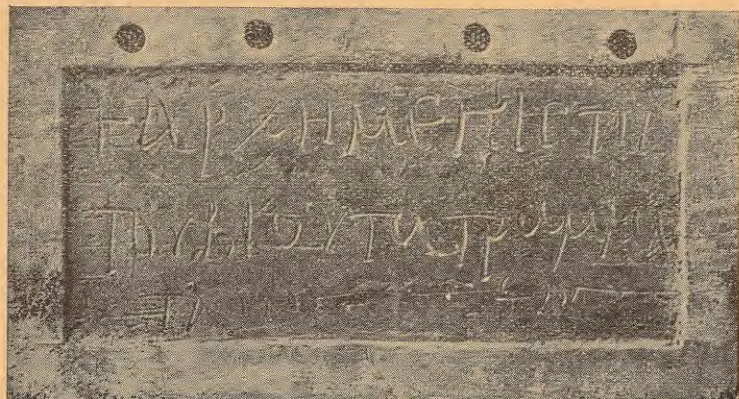
Uz viena dēlīša tomēr maz bijis iespējams uzrakstīt, tāpēc garākam rakstam sasējuši vairākus dēlīšus kopā, ievērot auklīņas vienā malā ietaisītos caurumos. Tā radies tagadējās grāmatas pirmveids: grāmata ar kopā sasietām un šķirstāmām koka „lapām“.

21. zīm. Koka grāmata.

Kopā sasiētot dēlīšus, tie varēja berzties un bojāt rakstu. Tāpēc dēlīšus sākuši pagatavot tādā veidā, ka malas atstātas biezākas (kā rāmis), bet vidus gludi izgrebts. Lai raksts labāk veiktos, dēlīti pārklājuši nevis ar krāsu, bet vasku. Tā radušās vaskotās tāfelītes, kas Grieķijā un Romā bijušas ļoti plaši izplatītas. Šāds rakstāms rīks bija lēts, kurpreti papīruss, ko iveda no Ēģiptes, bija dārgs materiāls, tāpēc to lietoja tikai zinātnes un dzejas darbu tīr rakstiem.

Uz vaskotām tāfelītēm rakstīja ar metalla irbuli, kam rakstāmais gals bija noasināts, bet otrs gals plakans, un ar to uz vaska rakstīto izlīdzināja, lai rakstītu atkal no jauna.

22. zīm. Vaskota tāfelīte.

Šo rakstāmo rīku sauca par stilu, un romieši rakstniekiem toreiz ieteica: „Semper stilum vertas!” (t. i.: griez irbulim arvienu otru galu). Tas nozīmēja, ka uzrakstītais sacērējums rūpīgi jāpārlabo, izgludinot kļūdainos vai nepiemērotos vārdus un teikumus un ierakstot to vietā citus. Tā cēlusies vārda „stils” vēlākā nozīme: pati rakstīšana, rakstnieka valodas īpatnība (piem., runā par labu vai sliktu, izkoptu vai neizkoptu stilu u. tml).

No grieķu un romiešu tāfelītēm uzglabājušās ļoti nedaudzas. Vairums no tām atrastas Pompeju baņķiera Inkusida mājā, kur tās bijušas apraktas zem Vezuvija izvirdumiem.

Vaskotās tāfelītes plaši lietotas arī vēl viduslaikos. Lībekā, piem., atrasta zemē liela kaudze šādu tāfelīšu, tāpat arī lielāks stilu krājums. Parīzē vēl XIII. g. s. pastāvējusi īpaša vaskoto tāfelīšu taisītāju cunftē, tikai šo cunftīgo amatnieku ražojumi nav uzglabājušies.

Vaskotā tāfelīte devusi grāmatas vēsturei kādu interesantu vārdu, kas pārdzīvojis pašu šo tāfelīšu mūžu. Piem., mēs vēl tagad runājam par likumu kodeku un kodifikāciju (t. i. likumu krājumu un tā sakārtošanu). Izrādās, ka vārds *codex* nāk no senās Romas un tas nozīmē: *malkas šķīļa*. Patiesi, koka grāmata arī sastāvējusi no malkas šķīļām — koka dēļiņiem.

6. Ādas grāmata.

Jau tanīs laikos, kad papīruss bija augstā cieņā, tam radās stipra konkourēnte — ādā.

Senās tautas uz ādas rakstījušas jau ļoti tālā pagātnē. Piem., ebrēji ķēniņa Dāvida laikā jau pazinūši grāmatas — ādas ruļļus. Arī Herodots stāsta, ka jonieši (Grieķijā) rakstījuši uz neraudzētām aitu un kazu ādām, kam nodzīta vilna. Vēlāk grieķi iemācījušies ādas labāk apstrādāt: kasot un beržot, tās padarītas mīkstas; bez tam tās kaļķos balinātas, lai raksts būtu labāk salasāms.

Vislabāk ādas pratuši apstrādāt Pergamā, Mazāzijā, kur grieķu (Arkādijas) kolonistu nodibinātā valsts III.—II. g. s. pr. Kr. piedzīvoja ievērojamu kultūras uzplaukumu. Pergamieši arī kļuvuši par labākajiem ādas apstrādātājiem, un viņu rakstāmās ādas dabujušas nosaukumu *pergaments*, kas cēlies no Pergamas valsts un galvaspilsētas (arī Pergamas) nosaukuma.

Pergamieši pie pergamenta apstrādāšanas mākslas esot tiekuši pateicoties tam, ka Ēģiptes faraoni aizlieguši izvest uz Pergamu papīrusu. Ēģipte lepojās ar savu Aleksandrijas bibliotēku, kas toreiz bija visplašākā pasaulē. Bet Pergamas karaļa Eumena II. laikā (II. g. s. pr. Kr.) Pergamas bibliotēka sāka ar to sacensties, tanī bija jau ap 200.000 ruļļu. Aiz skaudības Ptolemāju dinastijas faraoni nav vairs pergamiešiem pārdevuši papīrusu, lai Pergama ar savu bibliotēku nepārspētu Aleksandriju. Bet pergamieši iemācījušies apstrādāt ādas un rakstījuši uz sava pergamenta, par papīrusa trūkumu vairs neraizēdamies. Drīz vien viņi savu pergamentu sākuši pārdot citām zemēm. Kad Ēģipti iekaroja arabi, tad papīrusa ražošana izbeidzās, un pergaments pilnīgi ieņēma papīrusa vietu. 130. g. pr. Kr. Pergamu iekaroja romieši, un tad pergamenta izstrādāšana izplatījās pa visu Romas valsti.

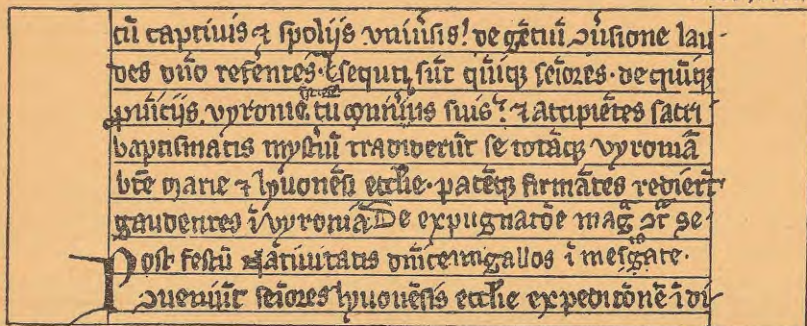
Kad Romas valsti un kultūru izpostīja no ziemeļiem un austrumiem iebrukušās tautas, tad arī vairums vērtīgo pergamenta grāmatu aizgāja bojā. Tikai pēc tam, galvenām kārtām mūki klosteros, ķērās atkal pie grāmatu rakstīšanas, un tad lietoja atkal pergamentu, ko pagatavoja no aitu, kazu, teļu vai cūku ādas. Pergamenta grāmata arī palika valdošā apm. 500 gadus.

Uz pergamenta rakstīja ar tinti, ko iemācījās pagatavot no tā sauktiem tintes riekstiem (t. i. pūslīšiem, kas uzmetas uz ozola mizas vai lapām), kuŗu sulā izkausēja dzelzs vitriolu. Šādā veidā pagatavota tinte labi iesūcās ādā un bija daudz izturīgāka nekā ēģiptiešu sodrēju tinte. Rakstīja sākmā, tāpat kā uz papīrusa, ar noasinātu niedres stiebrīņu, bet vēlāk gandrīz vienīgi ar zoss spalvu. Lai burti iznāktu taisnās rindās, uz pergamenta vispirms ar svina standziņu savilka li-

nijas un to starpās tad rakstīja. (Vāciski grafīta zīmuli vēl tagad sauc par Bleistift, t. i. svina standziņu.)

Pergaments bija samērā dārgs un grūti pagatavojams. Tāpēc to aprakstīja nevis no vienas puses vien, kā papīrusu, bet no abām pusēm, un burtus rindās cieši saspieda kopā. Tikai raksta vai nodaļas sākumā atstāja vietu lielākiem burtiem — iniciāļiem, kurus īpaši iezīmēja sarkanā krāsā un visādi izraibināja.

Fol. 90° 10-17.

23. zīm. Latviešu Indriķa „Rīmju chronikas“ raksts uz pergamenta.

Viduslaikos nereti notika, ka no atrastiem grieķu vai romiešu rokrakstiem nodzēsa burtus, un tad mūki rakstīja uz tiem no jauna. Tā senā dzejnieka vai vēsturnieka sacerējumi pārvērtās par kāda viduslaiku svētā dzīves aprakstu vai tml. Rakstu no papīrusa bija viegli nomazgāt, bet tintes rakstu no pergamenta nācās nokasīt. Bet tinte pergamentā bija tik dziļi iesūkusies, ka pirmraksts nokasot nebija vēl gluži iznīcināts. Jaunākos laikos iemācījās nokasīto pirmrakstu ar dažām ķīmiskālijām padarīt tumšāku, un tā nereti uz pergamentiem atrada divkārtšus vai pat vairākārtējus rakstus (polimpsestus).

Pergamenta grāmata piedzīvoja svarīgu pārvērtību formā. Sākumā to tina ruļļos, tāpat kā papīrusu. Bet koka grāmatas kodeks veda uz domām, ka arī no pergamenta var iznākt kodeks, kas rakstīšanai un lasīšanai daudz ērtāks nekā rullis. Papīruss bija trausls, to nevarēja locīt, bet pergaments bija lokāms pēc patikas. Ja četrstūrains apgrieztu ādu pārlicca vienreiz, no loksnes iznāca divas lapas jeb četras lappuses; pārlicot divreiz, dabūja četras lapas jeb astoņas lappuses; pārlicot trīsreiz, iznāca astoņas lapas jeb sešpadsmit

lappuses u. t. t. Sašujot salocītās un malās vaļā atgrieztās loksnes kopā, iznāca pergamenta kodeks. Romiešu dzejnieks Marciāls jau I. g. s. pēc Kr. slavē kodeka formu kā ērtāku un skaistāku, un ap V. g. s. pēc Kr. kodeks jau gandrīz galīgi izspieda ruļļa formu.

Pie pergamenta grāmatas strādāja vairāki cilvēki. Nerunājot par paša pergamenta izgatavošanu, kas bija īpašs arods, grāmatas rakstīšanā arī piedalījās vairākas personas. Ap XII.—XIII. g. s. pēc Kr. nodibinājies šāds darba sadalījums: scribe raksta tekstu parastiem burtiem, rubrikātors raksta virsrakstus un iniciāļus, illuminātors zīmē illūstrācijas, korektors pārlasa un izlabo kļūdas u. t. t.

7. Papīra grāmata.

Kā pergaments nāca papīrusa vietā, tāpat pergamenta vietā nāca papīrs. To izgudroja ķīnieši. Jau priekš 2000 gadiem, kad Eiropā senie grieķi un romieši vēl rakstīja uz papīrusa, ķīnieši jau prata pagatavot papīru. Viņi to taisīja no bambuka šķiedrām, kādas zālaugu sugas (bochmeria) un vecām lupatām.

šo materiālu smalki sagrūda piestā, tad sajauc ar ūdeni, šo javu lēja smalkos sietos, nokāsa ūdeni, bet sietā palika sasmalcinātā bambuka, zāles un lupatu kārtiņa. To rūpīgi noņēma no sietā, izkaltēja, pēc tam nospieda

24. zīm. Ķīnieši izgatavo papīru un izgludināja. No ķīniešiem papīru izgatavot iemācījās arī citas Āzijas tautas.

704. g. pēc Kr. arabi iekaroja Samarkandu Vidusāzijā. Te viņi līdz ar kara laupījumu ieguva arī papīra izgatavošanas mākslu. Pēc tam arabi iekarotās zemēs — Sicīlijā, Spānijā, Sirijā — arī sāka ražot papīru. Sākumā to Eiropā nesauca par papīru, bet par bambīciju (charta bambycina), kas cēlies no bambuka; vēlākais nosaukums papīrs nav nekas cits kā vārda papīruss saīsinājums: bambīcija nāca papīrusa vietā.

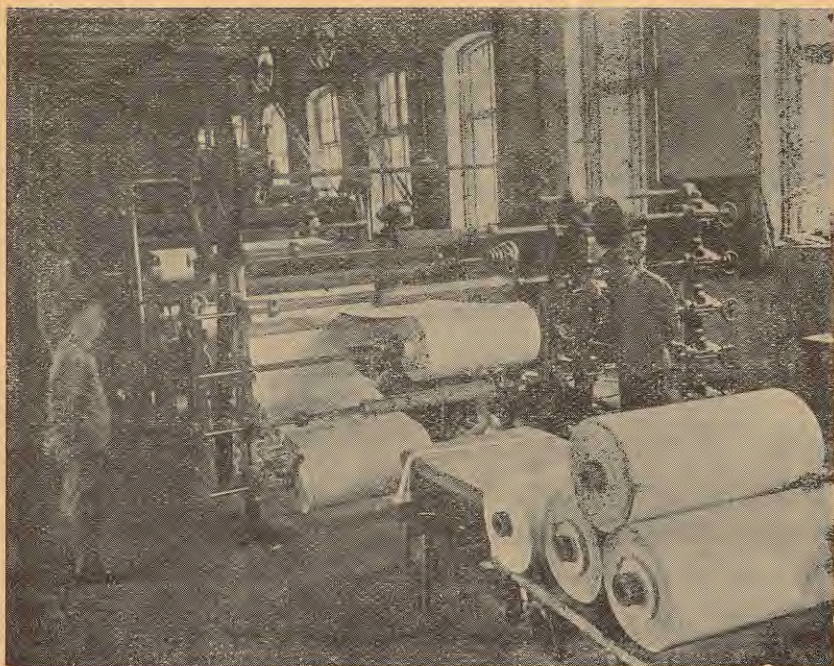
Vecākie raksti, kas uzglabājušies uz Eiropā pagatavota papīra, ir VIII. un IX. g. s. pāvesta bullas. Šos vecos papīrus izpētījot redzams, ka tie pagatavoti no linu lupatām. Papīra fabrikas jeb „dzirnavas“ Eiropā plašākā skaitā parādījās ar

XII. g. s. sākot. Līdz pat XIX. g. s. papīru taisīja no lupatām, kad beidzot par galveno papīra izejvielu kļuva k o k s.

Latvijā papīru sāka izgatavot XVII. g. s. Kurzemes hercogs Jēkabs ierīkoja vairākas „papīra dzirnavas“ (Tomē, Rendā, Iecavā, Kuldīgā un Planicas Zaļajā muižā), kur ražoja papīru nevien iekšzemes patēriņam, bet izveda arī uz ārzemēm. Tagad Latvijā papīru ražo vairākas lielas fabrikas: Līgatnē, Slokā, Staiceļē u. c.

Arī vēl tagad dažas papīra šķirnes pagatavo no linu lupatām, bet parasto papīru grāmatu un laikrakstu iespiešanai pagatavo no koka (mūsu mežos arī cērt „papīra malku“).

Līdz XVIII. g. s. papīru izgatavoja primitīviem līdzekļiem. 1799. g. francūzis Robērs izgudroja papīra mašīnu, un pārlabotā veidā to lieto papīrrūpniecībā arī vēl tagad. Modernā papīra fabrikā malkai, kā mēr tā kļūst par papīru, jānostaigā ļoti garš ceļš. Vispirms malku sasmalcina un ķīmiski apstrādā, pārvēršot to tīrā šķiedrvielā — cellulōzā. Tas parasti notiek īpašās cellulōzas fabrikās (kā Slokā). Izžāvēto cellulōzu

25. zīm. Papīra mašīna Līgatnes papīra fabrikā.

(kā pusefabrikātu biezu papes lokšņu formā) piegādā papīra fabrikām, kur cellulōzu no jauna sasmalcina un pārvērš šķidrā javā, kas no rezervuāra vispirms iziet caur tīrītājiem, tad līst pār kustošos sietu, caur kuŗu nosūcas ūdens, un tad papīrs jau kā kopā saturīga plata lenta vijas starp vairākiem veltniem, kas to žāvē un gludina, līdz beigās mašīnas naži to sagriež vajadzīgā platumā, un vairākas lentas reizē satinās lielos ruļļos („ballēs“), kam tad tālāk ceļš uz spiestuvi. Rakstāmpapīru sagriež dažāda formāta loksnes.

Patlaban visā pasaulē ražo ap 12 miljonu tonnu papīra gadā. Papīra patēriņš ik uz cilvēka iznāk: Z.-A. Sav. Valstīs 63 kg., Anglijā 41 kg., Vācijā 20 kg., SPRS'ā 2,4 kg. Protams, grāmatu iespiešanai nāk tikai viena daļa no tā.

Papīrs ir lēts, tāpēc tik daudz papīra patērē viens cilvēks. Arī mūsu tagadējās papīra grāmatas ir lētas un viegli pieejamas. Lētums ir papīra grāmatas labā īpašība. Bet tai piemīt arī savs ļaunums: papīra grāmata ir daudz nestiprāka par viduslaiku pergamenta grāmatu. Simtgadu vecas grāmatas vai vēl vecākas ir liels retums, un dažs labs pergaments vēl ilgi pārdzīvos nupat iespiestas papīra grāmatas mūžu.

8. Rakstīta un iespiesta grāmata.

Akmens un mālu grāmatās gleznu rakstus, ķīļu rakstus vai hieroglifus ierakstīja ar roku. Arī papīrusa, koka un pergamenta grāmata bija ar roku rakstīta grāmata. Tāpat uz papīra sākumā rakstīja ar roku, gluži kā uz papīrusa vai pergamenta.

Rakstot grāmatu ar roku, pagāja daudz laika: vairāki mēneši, pat gadi. Piem., kāds Vīnes galma bibliotēkā uzglabāts Jaunā testamenta eksemplārs no 1333. g. rakstīts 6 mēnešus; Adlersbachas klostera garīgo dziesmu grāmata no 1322. g. rakstīta 8 mēnešus un tai izlietotas 175 ādas. Grāmatu rakstītāji nevarēja vien sagaidīt sava darba beigas. Kāda krievu pergamenta beigās lasām: „Kā līgavainis priecājas, ieraugot savu līgavu, tā rakstītājs priecājas, sasniedzis pēdējo lapu; kā tirgotājs, kas iegūst gaidīto peļņu, kā stūrmanis, kas pēc tāla jūras ceļa iebruc ostā, vai kā ceļinieks, kas pēc ilgiem gadiem atgriežas dzimtenē — tā priecājas rakstītājs, nobeidzams savu darbu.“

Nobeidzot grāmatu, rakstītājs parasti piezīmē kaut ko par sevi un savu laikmetu, atzīmējot īpašus notikumus, vai arī slavē Dievu par laimīgi pabeigto darbu, izsaka dažas asprātības u. c. Tā, piem., latvietis Jersikas Jurgis, kas 1270. g. pabeidzis rakstīt pareizticīgo evaņģēliju (slavu valodā), beigās saka:

„Šī grāmata pabeigta 6778. gadā (t. i. 1270. g.) 23. martā, svētā mocekļa Nikona piemiņas dienā. Tai pašā dienā bija zīmes pie saules. Rakstīju šīs grāmatas es, Jurgis, Gorogiščas (t. i. Jersikas) mācītāja, saukta latvieša, dēls, ar mūka Sīmaņa līdzekļiem no svētā Jurgā sev par pestīšanu un visiem kristītiem par prieku.“

Visparastāk rakstītājs, pabeidzis grāmatu, slavē Dievu apm. šādiem vārdiem:

„Te nu grāmatai ir gals.
Slavē Dievu mana balss.“

Kāda 1514. g. rakstīta likumu grāmata nobeigta šādiem vārdiem:

„Dass buch ist mir lip,
wer mirss sthilt, der ist ein dip:
ess sey ryter oder knecht,
so ist her an den galgen gerecht.“
(Šī grāmata man ir mīla,
kas man to nozags, tas būs zaglis:
vai tas brunnieks ir vai kalps,
pelnījis tas karātavas.)

Grāmatu rakstītājus grieķi sauca par bibliografiem vai kaligrafiem. Romieši tiem deva vairākus nosaukumus: librārijs, antikvārijs (t. i. vecu grāmatu pārrakstītājs), notārijs (no nota — zīme, burts), arī skriptors, skriba (no scribere — rakstīt); pēdējie latīņu vārdi visvairāk iesakņojušies, arī vēl tagad rakstnieki savus rok rakstus mēdz saukt par manuskriptiem (arī mums pazīstamais „skriberis“ cēlies no latīņu scribere). Gotu valodās vēl pazīstams nosaukums bōkaris (no bōka — skabaržu koks; no šī koka taisīja rakstāmos dēlišus, tāpēc arī grāmata saucās bōkos).

Grāmatas rakstīja nevien to sacerētāji vienā eksemplārā, bet tās arī pārrakstīja, lai pavairotu eksemplāru skaitu. Tā, piem., Dēmostēns 8 reizes pārrakstījis Tūkuida vēsturi. Mētrodors, Platona skolnieks, pārrakstījis izplatīšanai sava skolotāja rakstus. Senajā Grieķijā jau sastop pārrakstītājus, kas strādā nevien aiz draudzības, bet par maksu. Tā sākās grāmatu tirdzniecība. V. g. s. pr. Kr. Atēnās var jau pirkt par naudu Anakagora rakstus. I. g. s. pr. Kr. tāpat pārdošanā bijuši vairā-

kos eksemplāros Cicerona raksti. Par pārrakstītājiem apmāca vergus (divi gadi jāpavada par mācekli), un lai vairākus eksemplārus varētu rakstīt reizē, tiem diktē (strādā viens diktātors un vairāki skriptori).

Viduslaikos grāmatas pārraksta galvenām kārtām klosteros mūki un mūķenes, tā ražojot grāmatas nevien klosteru bibliotēkām, bet arī pārdošanai. Savus ziedu laikus rakstītā grāmata sasniedz ap 1X.—XIII. g. simteni. Bet, pieaugot prasībām pēc grāmatas, jau ap XIII. g. s. lielākais pārrakstītāju skaits sastopams ārpus klosteriem. Pilsētās ar to nodarbojas galvenām kārtām studenti, tie pārraksta kā klasisko autoru, tā arī humānistu darbus nevien latīņu, bet arī savās nacionālās valodās. Ja klosteros rodas gandrīz vienīgi garīga satura grāmatas, tad pilsētas dod laicīgus rakstus.

Slavenās Mediču bibliotēkas nodibinātājs, Florences valdnieks Kozīmo de Mediči (XV. g. s.), nodarbināja veselu štātu algotu skriptoru; 45 rakstītāji 22 mēnešos šai bibliotēkai devuši 200 jaunas grāmatas. Protāms, tādu prieku varēja sev atļauties valdnieki un bagātnieki; citiem savas bibliotēkas nācās sastādīt no pašrocīgi pārrakstītām grāmatām, kā to, piemēram, darījis itāliešu rakstnieks Bokačo (XIV. g. s.).

Rakstīta grāmata ir dārga, tāpēc jādomā par lētākiem grāmatas ražošanas līdzekļiem, un tā viduslaiku cilvēks nonāk pie grāmatu iespiešanas mākslas, kas dod iespēju pavairot grāmatu daudzus eksemplāros un līdz ar to katru eksemplāru padarīt lētu.

Eiropieši šo mākslu „atrada” XV. g. simtenī, bet Āzijā tā bijusi pazīstama jau daudz agrāk. Tie paši ķīnieši, kas ir bijuši papīra izgudrotāji, pirmie atraduši arī grāmatu iespiešanas mākslu jau X. g. simtenī (pēc Kr.).

Grāmatas iespiešanu ķīnieši izdarīja šādā veidā:

No cieta driandras koka (vēlāk arī no ķiršu koka) pagatavoja gludus dēlīšus divu grāmatu lappušu lielumā. Uz plāna papīra uzrakstīja divu lappušu tekstu, pēc kam to uzlīmēja uz dēlīša ar burtiem pret dēlīti, tā kā caurspīdīgais papīrs rādīja burtus ačgārnā veidā. Tad kokgriezējs izgreda dēlīti, atstājot tikai burtu cilpus. Nu ačgārnos burtus atlika pārklāt ar krāsu un nospiest uz papīra, tad raksts bija atkal lasāms pareizā veidā. Viens kokgriezējs dienā varēja izgriezt apm. 100 vārdus — tas bija daudz gausāks darbs nekā rakstīšana. Bet par to ar vienu dēlīti varēja iespiest to pašu rakstu 10—20 tūkstoš un pat vēl vairākās loksnēs — un tas jau bija nesalīdzināmi ātrāks darbs par rakstīšanu! Tāpēc šis izgudrojums atrada lielu piekrišanu, un vēsturnieki saka, ka, pateicoties šai grāmatu iespiešanai, ķīniešiem X. gadu simtenī bijis apgrozībā daudz vairāk grāmatu nekā eiropiešiem XV. gadu simtenī.

Tāpat kā toreiz, arī vēl tagad ķīnieši iespīez savus rakstus tikai vienā papīra loksnes pusē, bet pārliec to pa vidu un šādā veidā salocīto lapu vajējās malas sasien kopā, bet pārliekumā atstāj nepārgrieztas. Tas tāpēc ka grāmatu iespīešanai viņi lieto mīkstu un plānu papīru.

Ķīnieši pirmie arī izgudrojuši saliekamos burtus. Kāds kalējs ap XI. g. s. vidu iemanījies pagatavot no māla plāksnītēm atsevišķu burtu zīmes ačgārnā veidā (vēlāk tās pagatavotas arī no porcelāna) un, tās pēc vajadzības sastiprinot kopā, viņš sastādījis tekstu veselai lappusei. Taču šis izgudrojums nav atradis piekrišanu, un pēc četriem gadu simteņiem Eiropā vajadzēja no jauna izgudrot saliekamos burtus. Bet kad šis izgudrojums no Eiropas atgriezās atkal Ķīnā, tad to nu prata cienīt, un saliekamie burti dabūja nosaukumu „kopā saliktas pērles“ (tsiūšin).

XIII. g. simtenī Ķīnu iekaroja mongoļi; kā iekārotāji viņi pārstaigāja nevien Āziju, bet ielauzās arī Eiropā. Mēs parasti mēdzam domāt, ka viņi atnesuši tikai barbaru jūgu, bet patiesības labad jāliecina, ka viņi atnesuši eiropiešiem arī dažus svarīgus izgudrojumus, un viens no ievērojamākiem kultūras ieročiem, ko Eiropa ieguvusi no Āzijas, ir — grāmatu iespīešanas māksla.

Jau XIV. g. simtenī Eiropā parādās daži vairs ne rakstīti, bet iespīesti raksti. Sākumā uz dažām atsevišķām lapām parādās iespīesti zīmējumi, līdz ar virsrakstiem un parakstiem, t. i. zīmējumi ar tekstu. Tos pagatavo „bilžu griezēji“ (pyldsnytzer u. tml.), pēc ķīniešu parauga izgrebjot koka dēlīti vai metalla plāksnē attiecīgu zīmējumu un burtus ačgārnā veidā, ko pēc tam nospīez uz papīra. Tā attīstās ksilografija (kokgriezums) un chalkografija (metallgriezums). Lapas ar iespīestiem tekstiem un zīmējumiem sāk savienot kopā — tā rodas iespīesta grāmata, kas dabū nosaukumu „bluķu grāmata“ (block books), jo tās lapas iespīestas no bluķos (dēlīšos) izgrebtiem zīmējumiem un uzrakstiem. Raksturīga „bluķu grāmata“ bijusi tā sauktā „Ubagu bībele“ (Kristus dzīves stāsti ar illūstrācijām), kas vairākkārt iespīesta XV. g. simtenī.

Johans Gūtenbergs no jauna izgudro saliekamos burtus un tā rada veselu apvērsumu grāmatu rūpniecībā: bluķu grāmatas vietā stājas saliekamiem burtiem iespīesta grāmata, kas daudz ērtāk un vieglāk pavairojama.

Johans Gensfleišs, saukts Gūtenbergs (ap 1400 līdz 1468) cēlies no Maincas patriciešu dzimtas. Līdz 1444. g. dzīvojis Strāsburgā, nodarbojies ar dažādiem amatiem (bijis alvas trauku lējējs, zeltkalis, dārgakmeņu slīpētājs un spoguļu taisītājs) un nododamies burtu metalla un grāmatu spīedes izgudrošanai. Vēlāk darbojies Maincā, kur ap 1448. iespīedis saliekamiem burtiem tā saukto 36 rindu bībeli (36 rindas lappusē). 1450. g. dabūjis no Maincas pilsoņa Johana Pustas

aizdevumu izgudrotās spiestuves rīku pagatavošanai. Te ap 1453. g. viņš iespiedis tā saukto 42 rindu bībeli (42 rindas divslejiņā lappusē). Sanācis ar savu kreditoru naidā, viņš sācis ar to tiesāties, un 1455. g. viņam visu spiestuves ierīci nācies atstāt Pustam, kas turpinājis grāmatu iespiešanu bez Gūtenberga. Pēc tam Gūtenbergs gan vēl turpinājis iespiest citas grāmatas, bet pats pie turības nav ticis un sava mūža pēdējās dienās saņēmis Nasavas virsbīskapa pensiju, jo no 1465. g. atradies viņa dienestā.

26. zīm. Johans Gūtenbergs.

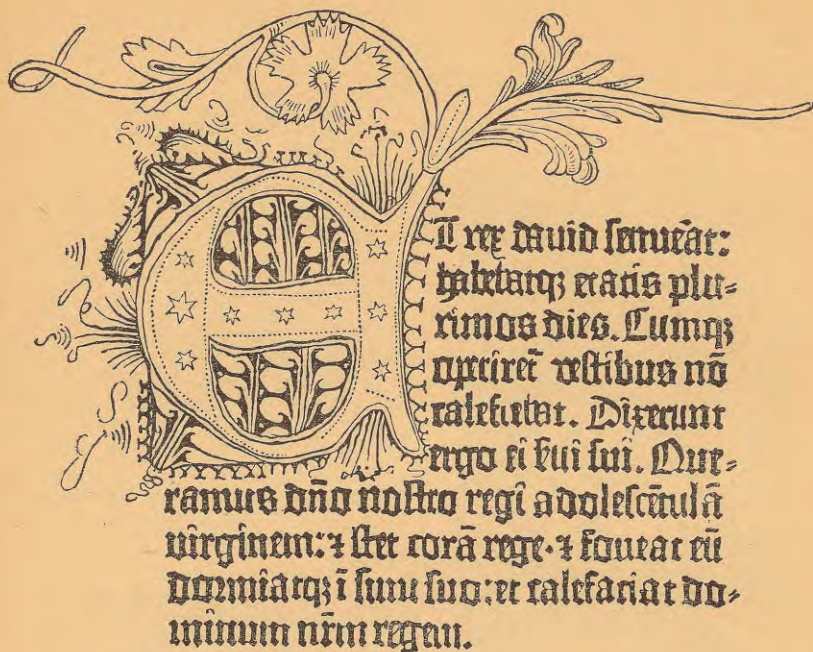
Ap 1460. g. iespiestajā grāmatā „Catholicon”, ko arī uzskata par Gūtenberga darbu, priekšpēdējā lappusē sacīts:

„Ar visaugstākā Dieva palīgu, kas bērnu mēlēm liek runāt un nereti maziem atklāj tos noslēpumus, ko lieliem liedz, ir iespiesta šī ievērojamā grāmata Catholicon no tā Kunga dzimšanas MCCCLX gadā krietnajā un slavenajā vācu nācijai piederošajā Maincas pilsētā, ko Dievs apbalvojis ar tādu gara gaismu un žēlastības dāvanu, ka tā savā slavā paceļas pāri citām tautām zemes virsū, jo šī grāmata šeit nevis ar stiebrīņu, stilu vai spalvu rakstīta, bet iespiesta ar aprbrīnojamā kārtā darināto patricu un matricu palīdzību.”

Kas ir šīs aprbrīnojamās patricas un matricas, kas Maincas pilsētu dara tik slavenu? Tā ir Gūtenberga izgudrotā metalla burtu pagatavošanas tehnika.

Patrica ir cieta metalla (tērauda) stiebrīņš, kam galā izgriezts burtu izcilnis. Matrica ir mīkstāka metalla (dzelzs vai vara) plāksne, kurā iesit ar patricu kā zīmogu burtu iedobumu. Pēc tam matricas formā no viegli kausējama metalla (svina un antimona kausējuma) atlej atkal burtus, un tā dabū stabīņus ar izcilni. Tie ir pēc vajadzības rindā saliekamie burtu tipi. Tā iznāk, ka patrica — burtu tēvs un matrica — māte var dot neskaitāmus burtu bērnus — tipus. Izgudrojis šādu vieglu saliekamo burtu tipu izgatavošanu, Gūtenbergs kļuva par tipografijas mākslas nodibinātāju. Sākumā burtu tipi līdzinājās gotu rokrakstu burtiem, kā tas redzams 42 rindu bībelē, bet vēlāk tie dažādi pārveidojušies.

Ar burtu tipu pagatavošanu tomēr vēl nav pagatavota grāmata: rindās saliktos burtus vēl vajag nospriest uz papīra (sākumā spieda arī uz pergamenta). Ķīnieši nospieda ar roku, bet tas ir pārāk gauss un primitīvs darbs. Eiropā jau kokgriezumus bija sākuši iespiest ar īpašas spiedes (preses) palī-

27. zīm. Gūtenberga 42 rindu bibeles teksts.

dzību. Gūtenbergs uzlaboja arī ſo spiedi, tādā kārtā dodams pirmsākumu viſiem grāmatu spieſtaves elementiem. Un ja mēs vēl ſodien avižniecību mēdzam saukt par preſi (piem., runā par „preſes ziņām“, „preſes atsauksmi“ u. tml.), tad ſis nosaukums liek atcerēties preſes jeb spiedes pirmsākumu XV. g. simtenī.

Gūtenberga izgudrotā tipografijas tehnika ātri kļuva pazīstama viſā Eiropā, un līdz XV. g. s. beigām grāmatu spieſtaves bija ierīkotas gandrīz viſās Eiropas zemēs. Līdz 1500. gadam viſā Eiropā bija iespiests jau pāri par 30.000 grāmatu, gan nelielā eksemplāru skaitā (150—1800). ſis pir- n. s līdz 1500. g. iespiestās grāmatas sauc par inkunābulām, kas latviski apzīmē bērnu autiņus vai ſūpuli (tas nozīmē, ka tipografija toreiz vēl atradās bērnu autiņos). Līdz mūsu dienām no inkunābulām uzglabājuſies reti eksemplāri, kāpēc tiem ļoti augsta vērtība. Piem., par Gūtenberga iespiesto

mus catholicorum (katoļu katechisms). Šī 70 lappušu biezā grāmatiņa ir tulkojums no kāda XVI. g. s. ievērojama Austrijas katoļu garīdznieka Kanīzija katechisma. Tai laikā no Vācijas bija ieceļojuši Baltijā daudzi jezuīti, kas rūpējās par katoļticības nostiprināšanu un Lutera mācības apkaņošanu. Šis katechisms tad nu ir raksturīgs dokuments no šo ticības karu laikmeta. Ja pašu latviešu zemē nebija grāmatu spiestuves, tad lika iespiest latvisku grāmatu ārpus Latvijas, lai tā palīdzētu tautā nostiprināt garīdznieku mācības. Grāmatiņas priekšvārdos teikts: brīžam atrod pulka ļaužu, kas nevien nezina dot liecību par savu ticību, bet dažkārt arīdzan savus pātarus nemāk.

Katechisms tulkots sliktā latviešu valodā. Tulkotājs, kā domā, bijis jezuīts Ertmanis Tolgsdorfs no Prūsijas, kas bijis par mācītāju Valmierā, Rīgā un Cēsīs un iemācījis rakstīt „livoniešu jeb latviešu valodā“.

No šīs grāmatas vienīgais eksemplārs uzglabājies Upsalas universitātes bibliotēkā (Zviedrijā), uz kuriem tas, domājams, aizvests zviedru laikos.

Otrā vecākā latviešu grāmata, kas 1586. gadā iespiesta Karalaučos, ir Mārtiņa Lutera katechisms. Tā ir sastāvdaļa no luterāņu mācītāju rokas grāmatas Enchiridion. Par tās iespiešanu gādājis Kurzemes hercogs Gotthards Ketlers, kas pats bijis dedzīgs Lutera piekritējs. Zīmīgi, ka gandrīz vienā laikā iespiesti katoļu un luterāņu katechismi, divu konfesiju garīdzniekiem it kā sacenšoties ap latviešu zemnieku dvēselēm.

Tā latviešu grāmatniecība iesākās ārpus Latvijas. Arī Rīgā nodibinātā Molīna spiestuve sāka iespiest latviešu grāmatas. 1615. g. te jaunā izdevumā iespiestas 3 Enchiridiona daļas: Lutera katechisms, Psalmi un Evaņģēliji. Bet 38 gadu darbības laikā no 160 iespiestām grāmatām vienīgi šīs 3 ir latviešu grāmatas — „Vidzemes zemnieku valodā“ (in Liefflenderischer Pawnsprache). Molīna firmu turpināja Šrēders (1625—1657), kas arī iespiedis dažas latviešu grāmatas: Mancēlija Vade mecum (rokas grāmata mācītājiem, 1631. un 1643. g.); Zālamana sakāmus vārdus (1637. g.), Mancēlija latviešu vārdnīcu un sarunas Lettus (1638. g.), Zīrāka gudrības grāmatu (1643. g.) un Mancēlija sprediķu grāmatu (1654. gadā). 1675. g. Rīgā ierīkojis vēl otru spiestuvi Vidzemes ģenerālsuperintendents Johans Fišers (Vilkena vadībā), un tā iespiedusi Glikā tulkoto latvisko Bībeli (1685.—1689.). No šīs spiestuves nākušas vēl citas garīga satura grāmatas. Molīna-Šrēdera firmas vēlākais turpinātājs Nellers 1685. g. iespie-

dis Dreseļa Latviešu valodas mācību (vācu valodā) un izdevis apm. 30 gadus (līdz 1710. g.) pirmo Rīgas laikrakstu „Rigische Novellen“. Šo firmu vēlāk turpināja Frēličī, bet no 1789. g. Millers, un tikai pirms nedaudziem gadiem tā izbeidza savu darbību. Tā visvecākā Latvijas spiestuve bija darbojusies gandrīz 350 gadus. XVIII. g. s. beigās Rīgā sāka darboties vēl divas spiestuves: Hartknocha un Keila. Pirmā 1784. g. iespieda Latvisko baznīcas, skolas un sētas grāmatu (1787. g. otrs izdevums ar kokgriezumiem). Keila firma 1804. g. pārgāja Hekera īpašumā, un tā pēcteči šo spiestuvi turpina vēl tagad. No 1813. g. šī firma sāka izdot latviešiem Vidzemes kalendāru, kas iznāk vēl joprojām ik gadus. No 1832.—1846. g. Hekers iespieda arī latviešu laikrakstu „Tas latviešu ļaužu draugs“. XIX. g. s. pirmajā pusē šinī spiestuvē iespiests daudz latviešu grāmatu. 1859. g. pie spiestuves atvēra pirmo latviešu grāmatu pārdotavu Rīgā. 1850. g. Rīgā nodibinājās vēl Hartunga spiestuve, kas 1858. g. pārgāja Plātes īpašumā. Tā iespiedusi daudz latviešu grāmatu, arī dažus laikrakstus un žurnālus („Mājas Viesi“, „Mājas Viesa Mēnešrakstu“ u. c.). Plātes spiestuvi 1921. g. nopirka akc. sab. Valters un Rapa.

Jelgavā pirmā grāmatu spiestuve nodibināta ap XVII. g. s. vidu. 1669. g. Kurzemes hercoga galma grāmatu spiedējs bijis kāds Karnāls. Tam sekojis Radeckis, kas 1685. g. iespiedis Kurzemes superintendenta Ādolfija (patiesībā Pīrekerā) sastādīto Latviešu valodas mācību. Šo firmu vēlāk turpinājis Lītke, kas iespiedis dažas Vecā Stendera grāmatas un Latviešu laika grāmatu (kalendāru). No 1769. g. šo uzņēmumu turpināja Stefenhāgens, viņa firma pastāvēja līdz 1919. g., kad to izpostīja Bermonta uzbrukuma laikā. Stefenhāgena spiestuve arī devusi daudz latviešu grāmatu, tā iespiedusi pirmo latviešu žurnālu (Stobes Gada grāmatu, no 1797. g.) un vecāko latviešu laikrakstu „Latviešu Avīzes“ (1822.—1915.). XIX. g. s. sākumā Stefenhāgena spiestuve uzskatīta par labāko visā toreizējā Krievijā.

Liepājā pirmo spiestuvi ierīkojis Zāgeris. No 1851. g. to turpinājis Meijers, kas, starp citu, 1853. g. iespiedis Krišjāņa Valdemāra pirmo grāmatīņu „300 stāsti“.

XVIII. g. s. beigās daži mācītāji ierīkojuši nelielas mājas spiestuves, kas arī pakalpojušas latviešu grāmatniecībai. Tā Vilde (Pālē) iespiedis laikrakstu „Latviešu ārste“, Bergmanis (Mazsalacā un Rūjienā) iespiedis pirmos latviešu tautas dziesmu krājums (1807. un 1808. g.), Harders (Rubenē un Kieģeļos) izdevis Vidzemes kalendārus u. c.

XIX. g. s. sākumā, ap 1905. gadu, latviešu grāmatas vislielākā skaitā iespieda J. Ozols, Cēsīs. No tagadējām spiestuvēm, kas galvenām kārtām iespēj latviešu grāmatas, minamas: A. Gulbja, J. Rozes un Valtera un Rapas akc. sabiedrība; pēdējā patlaban ir vislielākā grāmatspiestuve Latvijā (tās pamatā liktas Stefenhāgena un Plātes spiestuves, kas pārgājušas firmas īpašumā 1921. gadā).

Latviešu grāmatniecība, sākumā ļoti nabadzīga, vēlāk uzplauka diezgan strauji. Tās attīstība izpaužas šādos aptuvēnos skaitļos (sākumā ik pa gadu simtiem, no pirmās grāmatas iesākot):

1585.—1685. g. —	35 grāmatas
1685.—1785. g. —	320 "
1785.—1885. g. —	4700 "
1885.—1900. g. —	2500 "
1900.—1918. g. —	5000 "
1918.—1934. g. —	20000 "

Tā tad, Latvijas neatkarības 15 gadu laikā mūsu grāmatniecības raža gandrīz divkārt pārsniegusi latviešu grāmatu ražu 333 gados, no 1585. g. līdz Latvijas neatkarībai (20.000 pret 12.000 grāmatām aptuvēnos skaitļos).

Patlaban Latvijā darbojas kādas 100 spiestuves, kas gadā iespēj ap 2000 grāmatu, ap 100 laikrakstu un 200 žurnālu.

10. Grāmata tagadnē un nākotnē.

Pēc Gūtenberga ērtās tipografijas tehnikas izgudrojuma iespiesto grāmatu skaits strauji pieauga. Pēc starptautiskā bibliografiskā institūta statistikas, no grāmatu iespēšanas sākuma visā pasaulē iespiestas grāmatas (atsevišķi nosaukumi) šādā skaitā:

Līdz 1500. g. —	30.742 grāmatas
1500.—1600. g. —	285.824 "
1600.—1700. g. —	972.300 "
1700.—1800. g. —	1.637.196 "
1800.—1900. g. —	6.100.527 "

XX. g. s. grāmatniecība visās zemēs sāk attīstīties vēl straujākā tempā, tikai pasaules kara laikā tanīs zemēs, kas ierautas karā, grāmatu raža krītas uz pusi un pat vairāk. Bet

ap 1925. g. grāmatniecība visur atkal atguvusi normālo attīstību.

Patlaban visā pasaulē ik gadus nāk klajā ap 175.000 jaunu grāmatu apm. 1 miljarda eksemplāros. Ja visu mūsu zemi tagad apdzīvo ap 2 miljardi cilvēku, tad caurmērā ik uz 2 cilvēkiem iznāk 1 grāmatas eksemplārs. Tas nozīmē, ka grāmata mūsu dienās kļuvusi par ļoti svarīgu kultūras faktoru.

Taisnība angļu filozofam Karleilam, kas saka: „No visiem cilvēka gara izgudrojumiem grāmata ir visbrīnīgākā un visievērojamākā lieta. Rakstu māksla ir visvērtīgākā cilvēku spēja. Grāmatās turpina dzīvot pagājušo laiku domas; skaidri un gaiši viņās skan to cilvēku balsis, kuŗu pīši sen jau izzuduši nebūtībā. Viss tas, ko cilvēce sasniegusi savos darbos un domās, kā burvība glabājas grāmatas lapās. Tāpēc grāmata ir visvērtīgākais cilvēces ieguvums.”

Līdz XV. g. s. sākumam, t. i. līdz Gūtenberga tipografijas izgudrojumam, rakstītā grāmata ir reta un dārga, tā pieejama tikai nedaudziem. Bet Gūtenberga izgudrojums deva iespēju grāmatu skaitu bezgalīgi pavairot un līdz ar to padarīja grāmatu lētu un viegli pieejamu tautas plašākām aprindām. Līdz ar grāmatu vairošanos tipografiskā ceļā, zinātnei un mākslai iesākās jauns attīstības laikmets: tās nevien izplatījās agrāk neiedomājamā ātrumā, bet arī demokrātizējās — kļuva par vispārības īpašumu. Ja priekš dažiem gadu simteņiem reti bija sastopami rakstīt un lasīt pratēji, tad tagad kultūras tautās reti sastopami cilvēki, kas neprastu rakstīt un lasīt. Tā tagad katrs zinātnes sasniegums un jaunatradums ar grāmatu palīdzību izplatās visā pasaulē. Tieši pēdējā laikā zinātnes attīstība gājusi tik strauji uz priekšu kā vēl nekad, un par to galvenām kārtām jāpateicas grāmatai. Tāpēc droši var teikt, ka tagad grāmata ir mūsu kultūras pamats.

Un tomēr — patlaban mēdz runāt par kultūras krīzi: vērojams, ka ļaunu interese par grāmatu sāk mazināties. Daži to izskaidro ar modernā cilvēka psihes pārmaiņām: līdzās dažādiem tehniskiem jauninājumiem tagadējā grāmatas tehnika esot „novecojusies”. Piem., „mēmās” filmas vietā ir nākusi skaņu filma, „mēmās” avīzes vietā skaņu avīze — radiofons. Vai „mēmās” grāmatas vietā arī nenāks skaņu grāmata?

Šinī virzienā daži mēģinājumi jau notikuši. Piem., dažiem ģeografiskiem un dabaszinātniskiem aprakstiem pievieno skaņu plates. Kādai grāmatai par džungļiem (Dr. Lutz Hecki „Schrei der Steppe”, 1932) pievienota plate, kuŗā dabā uzņemti lauvas rēcieni, pērtiķu „valoda” u. tml. Mēģinājumi šinī virzienā iet

vēl tālāk, un valodas mācības grāmatas vietā mēģināts ražot filmas, kas skaņās attēlo vienas vai otras valodas pareizo izrunu. Izteiktas pat domas, ka nākotnes grāmata būsotskaņu grāmata.

Šāds uzskats tomēr šķiet nepareizs. Ja arī skaņu plašu vai filmu izgatavošana tehniski tik tālu vienkāršotos, ka „skaņu grāmata“ lētuma ziņā varētu sacensties ar tagadējo „mēmo grāmatu“, ir tad vēl pēdējā nebūs uzvarēta. Nav noliedzams, ka „skaņu grāmata“ labi noderēs kā illūstrācija dažādu dabas parādību aprakstiem, tāpat arī valodu mācībai, bet mēs nevaram iedomāties, ka visu to, ko cilvēkam nākas iegaumēt, tas iegūs ar dzirdes palīdzību no „skaņu grāmatas“. Piem., dažādie zinātnes apcerējumi, tāpat arī dzejas darbi, skaņās dotu paviršu un ātri zūdošu iespaidu. Cilvēka atmiņā galvenā loma pieder redzes iespaidiem, un tāpēc vien jau grāmatai jābūt ar redzilasāmai. Tāpēc domājams, ka grāmata savā tagadējā veidā pastāvēs arī nākotnē.

III.

Grāmatas autors un izdevējs

1. Autors un izdevējs.

„Grāmatu uzrakstīt viegli, ja spalvu tu saturēt proti, Papīra, tintes ja daudz. Bet jau daudz grūtāki būs Burtlicim rokrakstu salikt, ģenijs ja neraksta skaidri. Grāmatu izlasīt ar' grūti, jo lasot nāk miegs. Bet vēl ar grūtākām pūlēm mirstīgam cilvēkam nākas Grāmatu pārdot, lai tā nenoguļ plauktā mūž'dien.“

Kāds dzejnieks humoristiskā veidā tā apzīmējis grāmatas ceļu — no rakstnieka līdz lasītājam.

Ja autors (no latīņu auctor — sacerētājs, rakstnieks) sarakstījis kādu grāmatu, tad vēl atliek ļoti tāis ceļš, līdz šī grāmata nonāk pie lasītāja. Autora sacerējums ir rokraksts vienā eksemplārā, to nu nākas pavairot, iespiežot grāmatu tipografiskā ceļā. Tam nolūkam vajadzīgs papīrs, vajadzīgi arī līdzekļi samaksai par tipografisko darbu. Šie izdevumi kopsummā sastāda apm. divreiz lielāku summu par autora darba vērtību. Tā kā autoram pašam parasti šādu līdzekļu nav, tad viņš griežas pie izdevēja (privāta vai sabiedriska uzņēmuma), kas sedz visus grāmatas iespiešanas izdevumus, samaksā autoram honorāru (t. i. algu) par viņa darbu un pēc tam laiž grāmatu pārdošanā kā sava uzņēmuma ražojumu, nosakot cenu katram grāmatas eksemplāram, ko parasti iespiež uz grāmatas vāka. Tā izdevējs kļūst par starpnieku starp autoru un publiku.

Parasti notiek tā, ka autors griežas pie izdevēja ar priekšlikumu izdot viņa sarakstīto grāmatu par kādu zināmu jautājumu; dažreiz autors ar izdevēju vienojas jau iepriekš, pirms stājas pie grāmatas sarakstīšanas: pēc kāda plāna temats apstrādājams, kādos apmēros jābūt grāmatai, ar vai bez illūstrācijām u. t. t.

Ja autors maz pazīstams (vai vēl pavisam nepazīstams), tam nav viegli atrast izdevēju: ja nav drošas pārliecības, ka grāmata „ies“ un atnesīs izdevējam ieguldīto kapitālu un zināmu peļņas procentu, tas baidās riskēt. Tādos gadījumos au-

tors vai nu izdod grāmatu pats, ja viņa līdzekļi to atļauj („a u t o r a i z d e v u m s“) un pats to arī pārdod, vai arī nodod savu grāmatu kādam izdevējam komisijā, t. i. viņš pats sedz grāmatas iespiešanas izdevumus, bet no pārdotām grāmatām maksā zināmu procentu (komisiju) par grāmatas izplatīšanu (turēšanu veikalā un nodošanu atkalpārdevējiem). Šādu ceļu dažreiz nācies iet vēlāk ļoti populāriem autoriem. Tā, piem., J. Janševskis savas „Dzimtenes“ pirmajam sējumam nav varējis atrast izdevēju, kāpēc pats to izdevis, bet vēlāk kā „Dzimteni“, tā arī turpmākos romānus labprāt iespieda vairāki izdevēji. Rūdolfs Blaumanis, dzīvs būdams, veltīgi sapņoja par savu kopoto rakstu izdošanu, bet pēc viņa nāves tie iznākuši jau vairākos izdevumos.

Dažreiz notiek arī otrādi: iniciatīva grāmatas izdošanā nāk no izdevēja, tas liek priekšā autoram sarakstīt vai tulkot zināmu darbu. Tā, piem., par Mommsena lielo Romas vēsturi stāsta, ka tā nebūtu nemaz sarakstīta, ja izdevējs nebūtu slaveno vēsturnieku ierosinājis uz šādu darbu. Arī mūsu grāmatniecības vēsturē netrūkst šādu piemēru. Dr. phil. P. Zālīte kā „Mājas Viesa Mēnešraksta“ redaktors lika priekšā Aspazijai tulkot Ģētes „Faustu“; ierosinājumu izpildīja Rainis, un „Fausta“ tulkojums kļuva par vienu no ievērojamākajām grāmatām latviešu valodā. Tāpat arī vēlāk A. Gulbis ierosināja Raini tulkot vēl citus ievērojamākos ciltautu literatūras darbus, un tā iesākās „Universālās bibliotēkas“ grāmatu serija. Jaunības rakstu izdevēja A. Jesena ierosināts, E. Birznieks-Upītis sarakstījis savu „Pastariņa“ triloģiju („Pastariņa dienas grāmata“, „Pastariņš skolā“, „Pastariņš dzīvē“) u. t. t. Pateicoties Valtera un Rapas firmas ierosinājumam, nākušas klajā: L. Bērziņa „Latvju daiņas“ (pamatdziesmas), Dr. phil. T. Celma „Tagadnes problēmas“, žurn. „Daugava“ un daudzas citas praktisko zinātņu grāmatas. Arī šī grāmatiņa sarakstīta uz firmas vadītāju ierosinājumu.

„Ar vienu aci lūkojoties uz rakstnieku, ar otru uz lasītāju, izdevējam ir sava patstāvīga loma grāmatu veidošanā,“ saka kāds mūsu grāmatnieks. Ja izdevējs izdod tikai tādu grāmatu, no kuŗas sagaidāma droša peļņa, tad viņš ir tāds pat veikalnieks kā kuŗš katrs tirgotājs. Bet ja viņš izdod nevien to, ko publika prasa, bet turas pie zināma uzskata, kas sabiedrībai vajadzīgs, lai izkoptu tās kultūras dzīvi, tad viņš ir kultūras darbinieks, kas organizē un vada sabiedrību tāpat kā rakstnieks. Citreiz slavenā, lielā vācu grāmatu apgādiņa „S. Fischer Verlag“ (dib. 1886.) va-

dītājs, atskatoties uz 25 g. darbību, starp citu, uzsvēra, ka grāmatniecībā nevar palaisties uz publikas gaumi: „Publikas gaume ir svaidīga un bieži nonāk galējībās; reizēm tā ir literāriski nopietna, reizēm bezgaršīga; reizēm tai patīk īsts dzejas darbs, reizēm banāla „prece“. Var notikt, ka pret tā paša dzejnieka darbiem, ko vakar publika saņēma ar gavilēm, rītā tā būs gluži vienaldzīga. Publikai nav miera un pastāvības, tā negrib ļaut nogatavoties gūtiem iespaidiem.“ Tāpēc arī viņš uzsver, ka grāmatu izdevējam jābūt publikas organizētājam un labas gaumes audzinātājam ar pareizu grāmatu izlasi.

Izdevēji autoriem nākuši talkā jau tanīs laikos, kad grāmatas pavairoja tikai rokrakstā. Jau senajā Grieķijā bijuši pazīstami bibliopoli — uzņēmēji, kas dažādus sacerējumu pavairojuši (norakstus pagatavojuši vergi vai algoti kalpotāji) un pārdevuši. Nevien Atēnās un Aleksandrijā, bet arī Kairā, Bagdadā u. c. bijuši šādi grāmatu pavairošanas centri. Tāpat tas noticis arī Romā, kur jau pazīstama sacerējumu pārdošana izdevējam, t. i. pavairotājam. Plīnijs kādā vēstulē runā pat par pavairošanu 1000 eksemplāros.

Viduslaikos rakstīto grāmatu pavairošana notiek visplašākos apmēros Milānā, Florencē u. c. Itālijas pilsētās, bet no turienes tā izplatās tālāk arī Francijā, Vācijā un Anglijā.

Kad XV g. simtenī iesākās grāmatu iespiešana tipografiskā ceļā, grāmatu izdevniecība sākumā ir spiestuves īpašnieka uzņēmums, bet jau XV g. s. beigās izdevniecība kļūst par patstāvīgu nozari. Kā pirmās izdevniecības mināmas: Aldus Manūcio Venecijā (1494.—1515.), Etjēns Parīzē (XV. g. s. beigās), Elzevīri Holandē (1592.—1712.) u. c.

Latviešu grāmatniecībā ļoti lielu kultūras darbu veikuši vairāki izdevēji, kas savus uzņēmumus vadījuši pēc tādiem principiem, kādus minējis S. Fišers, proti — sagatavojuši grāmatu sabiedriskai misijai. Lai minam J. Ozolu Cēsīs, kas laida klajā dažas pirmās Raiņa dzeju grāmatas, Merķeļa rakstus un pašķīra ceļu dažiem jauniem talantiem (piem., K. Skalbem). Tagad tādā pat virzienā darbojas vairākas firmas, kas sniedz latviešu lasītājiem ik gadus prāvā skaitā vērtīgas zinātnes un daiļliteratūras grāmatas.

2. Autora tiesības.

Autora sacerējums ir viņa garīgā darba auglis, par ko tam tiesība saņemt maksu tāpat kā par katru citu darbu. Kad izdevējs viņa sacerējumu pavairo tipografiskā ceļā, t. i. iespiež grāmatā, tas pārvēršas par materiālu vērtību: katru

grāmatas eksemplāru pārdod par noteiktu maksu. Tāpēc autors saņem no izdevēja atlīdzību par doto tiesību iespiest viņa sacerējumu grāmatā, pie kam neviens cits izdevējs bez autora atļaujas šo pašu sacerējumu nevar pavairot un pārdot vai kā citādi izmantot.

Šādas autora tiesības uz savu sacerējumu kā sava darba augli un īpašumu, nodibinājās sākot ar XV. g. simteni, kad grāmatas sāka pavairot tipografiskā ceļā. Sākumā autora tiesības nodrošināja ar īpašām privilēģijām, ko valdība piešķīra autoram uz viņa pieprasījumu, tāpat kā šādas privilēģijas deva grāmatu spiestuvēm. Visveicākā privilēģija, kāda pazīstama grāmatniecības vēsturē, dota 1491. g. juristam Ravennas Pēterim uz viņa sacerējumu „Fēnikss”. Vēlāk autora tiesības aizsargā likumi, kas attiecas uz visiem autoriem. Pirmais autoru tiesību aizsardzības likums izdots Anglijā 1709. gadā.

Arī Latvijā pastāv šāds likums par autoru tiesībām, kas mums pārnācis kā mantojams no Krievijas likumiem. Krievijā tas izdots 1911. gadā, un Latvijas civillikumos tas ievests kā 709. p. piezīme.

Sākumā autora tiesības nodrošināja tikai uz literāriskiem sacerējumiem, bet vēlāk tās atzītas arī uz citiem mākslas darbiem: kompozīcijām mūzikā, gleznām u. c. tēlojošās mākslas darbiem. Literārisku sacerējumu autoram paliek īpašuma tiesības arī uz viņa darbu tulkojumu citās valodās, to uzvedumiem uz skatuvēm, atskaņojumiem u. tml. Techniskie jauninājumi arvienu paplašina autora tiesību lauku: autora darbu izmanto arī kino, radio u. tml.

Pēc Latvijas likuma, autora tiesības uz rakstiskiem vai mutiskiem sacerējumiem pieder autoram visā viņa dzīves laikā un viņa mantiniekiem 50 gadu laikā pēc viņa nāves. Autoram ir tiesība aizliegt jebkurai personai viņa sacerējumus vai tulkojumus izdot par saviem, pārveidot vai iznīcināt, publicēt, pavairot un izplatīt vai atklāti tos izpildīt u. t. t. Tas nozīmē, ka visu to var darīt ar autora piekrišanu, ko tas dod izdevējam vai kādam citam viņa darba izmantotājam par zināmu atlīdzību — honorāru.

Pēc pastāvošā tarifa, autors saņem no izdevēja par 1 spiedloksni (27.000 rakstītu burtu) 80 latus, ja grāmatu iespiež 2000 eksemplāros; ja eksemplāru skaits lielāks, tad arī honorārs procentuāli pavairojas. Par prozas darbu tulkojumiem autors saņem pusi honorāra, bet par dzejas darbu tulkojumiem — oriģināldarbu honorāru.

Autoru tiesības kārtā arī starptautiskā mērogā. 1886. g. vairākas valstis noslēgušas Bernā konvenciju (līgumu), kas piešķir autoriem pārējās konvencijas slēdzēju valstīs tādas pat tiesības, kādas tiem dod savas valsts likumi; šī konvencija aizsargā arī autoru tiesības uz tulkojumiem citās valstīs. Latvija šai konvencijai nav pievienojusies, bet faktiski Latvijas autoru tiesības ārzemēs un ārzemju autoru

tiesības Latvijā nodrošinātas ar tirdzniecības līgumiem. Tā netieši arī Latvija uzņēmusies Bernas konvencijas saistības.

3. Autora darbs.

Ja kāds domā, ka autors savā darbā izlietojis tikai tik daudz laika, cik vajadzīgs sacerējuma uzrakstīšanai, tas ļoti maldās. Lai par kādu jautājumu rakstītu, vispirms vajadzīgs savākt faktisko materiālu, kas uz šo jautājumu attiecas, un tas dažreiz prasa desmitreiz vairāk laika nekā pati sacerējuma uzrakstīšana. Lai uzrakstītu kādu vēsturisku apcerējumu, piem., par hercoga Jēkaba laikmetu Kurzemē, vispirms jāizlasa viss, kas par to jau rakstīts, jāsavāc jauni dati arhīvos no vēl neizlietotiem vēsturiskiem dokumentiem, jāiepazīstas ar tā laikmeta pieminētiem, kas glabājas muzejos, ar vēsturiskām celtnēm u. t. t. Pirms sāk grāmatu rakstīt, autoram savāktais materiāls rūpīgi jāpārbauda, jāsakārto, fakti jāsarindo zināmā sistēmā, līdz izveidojas darba plāns. Kad plāns beidzot visos sīkumos izstrādāts, sākas pati rakstīšana. Tā dažreiz pirms rakstīšanas autors nostrādājis vairākus gadus, pat gadu desmitus, bet grāmatas uzrakstīšana veicama dažos mēnešos. Tāpat, lai ģeografs, fiziķis vai dabaszinātnieks aprakstītu kādas dabas parādības un izskaidrotu šo parādību likumības, viņam rūpīgi jāiepazīstas ar šīm dabas parādībām, ilgs laiks jāpavada ekspedīcijās, ceļojumos vai arī jāizdara neskaitāmi eksperimenti laboratorijās. Piem., Čarlzs Darvīns pavadīja vairāk kā 5 gadus (1831.—1836.) jūras ceļojumā, pētīdams Klusā okeana piekrastes un salu faunu. Jau toreiz viņam radās doma par sugu izcelšanos dabiskās izlases ceļā, bet pagāja vēl vairāki gadi, šo uzskatu pārbaudot un vācot jaunus faktus un novērojumus, līdz tikai 1859. gadā, t. i. pēc vairāk nekā 25 gadu ilgiem pētījuma darbiem, nāca klajā viņa grāmata „Sugu izcelšanās dabiskās izlases ceļā“.

Dailiteratūras sacerējumu autors strādā, protams, citādi. Par dzejnieku mēdz sacīt, ka tas apraksta to, ko pats pārdzīvojis, pieredzējis vai fantazijā izdomājis, un tas taču liekas ļoti viegli! Arī šāds uzskats maldīgs. Dzejniekam, it īpaši lielāku darbu (stāstu, romānu, lugu) sacerēšanai vajadzīgs iegūt vispirms bagātīgu vielu. Tā rodas patiesi lielā mērā no viņa personīgiem pārdzīvojumiem, novērojumiem un fantazijas izdomas. Bet šī viela vispirms rūpīgi jāapstrādā. Ne katrs pārdzīvojums noder aprakstam, ne katra novērota parādība dzīvē noder jau par romāna darbības pave-

dienu, ne katra fantazijas izdoma ir tik vērtīga un interesanta, lai tās attēlojums saistītu lasītāju. No dzīves īstenības notikumu sakarības jeb no fābulas dzejnieks veido savu notikumu gaitu — sižetu, kur īstenība ar fantaziju rada pavisam citādi sakārtotu dzīves tēlojumu. Tāpēc, piem., J. Jaunsudrabiņš par saviem darbiem saka (autobiografijā) :

„Lasītājs sacis: rakstnieks jau savu dzīvi izteic savos darbos. Ko gan, piemēram, Jaunsudrabiņš var par savu bērnību vairs teikt, kur viņš to līdz pēdējam sikumam aprakstījis „Baltajā grāmatā”? Viņa jaunība ir „Aijā” un „Vēja ziedos”. Visās viņa grāmatās skaidri redzamas viņa domas, viņa uzskati, skaidri redzama viņa figūra...

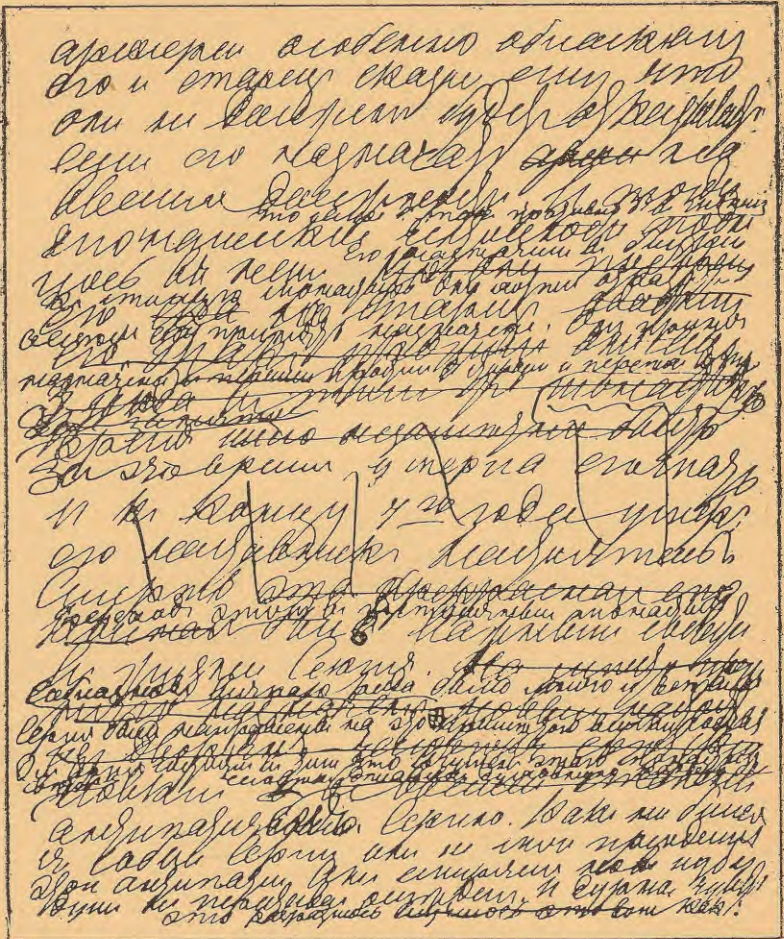
Nekā! Netrāpījāt! — Tā ir tikai manas balss skaņa, ko jūs tur dzirdiet. No viņa simta „Baltās grāmatas” tēlojumu nav neviena, par kuŗu mana māte nesacītu: „Aj ben, aj — voj ta toa beja?” Tur ir tik daudz izdomāta, ka šiem tēlojumiem ar manu bērnību ir tikpat daudz kopības, kā kreklam ar ziedošu linu lauku. Tādas „Aijas” pasaulē nemaz nav. „Vēja ziedi” izdomāti no sākuma līdz galam. „Atbalsij” pat fons nav no dabas. Nekas tur nav manis izdzīvots, — bet radot pārdzīvots un visos sīkumos līdzī izjūsts gan.”

Visiem tiem darbiem, kuŗos rakstnieks grib tēlot kādus konkrētus apstākļus (ģeografiskas vietas, vēsturiskas personas vai notikumus u. tml.), vajadzīgi rūpīgi pētījumi, tāpat kā zinātniekam. Šādi pētījumi bez paša pieredzes izlietoti, piem., A. Deglava romānā „Rīga” un A. Grīna romānā „Dvēseļu putenis”. Kā šādiem darbiem vācīs vielu franču romānists Flobērs, to rāda viņa lielie priekšdarbi: lai uzrakstītu „Bovārī kundzi”, viņš izlasījis 114, „Svētā Antonija kārdināšanai” — 294, bet „Buvāra un Pekišē” sacerēšanai ap 1500 grāmatu; vēlēdamies aprakstīt kādu koku, viņš ilgi nodziļinājies botanikā. Stādamies pie vēsturiskā romāna „Salambo” sacerēšanas, viņš atradis par vajadzīgu iepazīties vispirms ar vietām, kur darbojušās tēlojamās personas, un tāpēc devies ceļojumā uz Afriku, kur atradusies senā Kartāga. Otrs ievērojamais franču romānists Zolā, strādādams pie saviem romāniem, iepriekš sastādījis sīki izdomāto personu sarakstu un zīmējis pat darbības vietas plānus: kādā ielā, laukumā vai mājā katra persona dzīvo, ko tās katrā vietā dara u. t. t. Tikai pēc tam, turoties pie šādos priekšdarbos izstrādāta plāna, viņš sācis rakstīt pašu romānu.

Tā, protams, strādā nopietni zinātnieki un dzejnieki, un tie tad arī rada darbus ar lielu vērtību. Ir arī ļoti pavisami autori, kas strādā lielā steigā un paši pat neatceras, ko tie sarakstījuši (kā kriminālromānu autors Volless), bet tādu rakstnieku darbi arī mēdz būt visai mazvērtīgi.

4. Manuskripts.

Arī pēc visrūpīgākajiem priekšdarbiem pati sacerējuma rakstīšana autoram neveicas nebūt tik gludi, kā mēdz domāt. Katra cilvēka darba sekmes vai nesekmība atkarājas no gara

30. zīm. Tolstoja manuskripts.

stāvokļa un daudziem blakus apstākļiem. Arī rakstnieka darbā notiek tas pats: brīžam viņš labā omā (pārdzīvo „sajūsmu”), tad rakstīšana veicas labi, vārdi it kā paši no sevis raisās,

teikumi vijas gludi un glīti; brīžam turpreti viņš pārdzīvo tā sauktās „vārdu mokas“, kad nevar vien atrast piemērotus vārdus un teikumi ķeras viens aiz otra. Tad autors raksta un labo, vairākkārt svītrodams un pārtaisidams uzrakstīto. Pēc neilga darba cēliena autors jūtas piekusis, tāpat kā pēc smaga fiziska darba.

Šādu „vārdu moku“ pēdas nereti redzamas sacerējumu rokrakstos jeb manuskriptos (no latīņu manus — roka un scriptum — raksts). Dažreiz tie tik lielā mērā laboti, ka tikai pats autors tos var izlasīt. Tad sacerējums jāpārraksta

„Brīna skolotājs“ ^{C. K. G. autors} „Kaut vārds
izvairās? Es atgriezto — tomēr — Es atgriezto
„Kaut vārds? Es atgriezto — tomēr — Es atgriezto“
„Pasi, vārds“ — Veid māte
„Nu, kā Karam ir tā palva!“
Stāpī t. v. a. i. p. d. v. a. i. v. a. n. a. n.
Civils — vīrs d. v. e. s. p. e. r. B. i. j. e. s.
„Paga, Paga t. v. a. i. d. v. e. s. s. a. n. k. e.
„Kaut t. v. a. i. l. e. p. e. s. v. a. i. s. k. a. n. k. e.“

31. zīm. Raiņa manuskripts.

no jauna, bet pēc tam pārļasot, autors vēl ar saviem vārdiem nemierā, labo tos vēl un vēl. Tā lielais krievu romānists Tolstojs savu romānu izteiksmi labojis pat 7 reizes!

Daži rakstnieki, kā piem., Rainis, nav tik daudz strādājuši pie savas izteiksmes labošanas, bet arī viņu manuskriptos diezgan bieži sastopamas „vārdu moku“ pēdas.

Ja stipri sasvītrotu un pārļabotu manuskriptu nodotu spiestuvē, burtlikiem to nāktos grūti salasīt. Tāpēc iespēšanai nododamais manuskripts jāpārraksta skaidri salasāmā veidā (brāļiem Kaudzītēm „Mērnieku laiku“ manuskriptu pārakstījuši skolnieki). Burtlikiem vislabāk patīk uz rakstāmmainas pārrakstīts manuskripts.

Manuskripta lapas parasti apraksta tikai no vienas puses, to prasa spiestuves darba ērtība.

Grāmatas tehnika

1. Burti un burtliči.

Kad grāmatas manuskripts nonāk spiestuvē, tad sākas burtliča darbs: burtu pa burtam viņam no tipografijas burtiem jāsaliek autora sarakstītais sacerējums. Burtu salikumu izdara divējādi: ar roku vai mašīnu.

32. zīm. Burta
N stabiņš.

Rokas salikumu mūsu dienās izdara gluži tāpat kā Gūtenberga laikā. Burtlicis lasa manuskriptu un liek rindā tādus pašus burtus, kādi sastāda autora vārdus un teikumus, tikai uz viņa burtu stabiņiem visi burtu izciļņi ir ačgārnī, un arī rindas viņam iznāk ačgārnī lasāmas.

Piemēram, rinda

ABI DIVI IET DOMĀDAMI

burtliča salikumā izskatās:

IMADĀMOD TET DIVI IBA

Visiem burtu stabiņiem jābūt vienāda augstuma. Jaunākajā laikā visās zemēs pieņemts vienāds burtu stabiņu augstums: 23,6 milimetri jeb 62,(6) tipografiski punkti. Burtu lielumu arī noteic pēc tipografiskiem punktiem (punkts = 0,38 mm.). Vismazākais rokas salikumam lietojamais burts satur 4 punktus. Grāmatu salikumam parasti lieto 6—12 punktu lielus burtus. Baltās vietas vārdu starpās rindā aizpilda ar slēdzeniem; tie ir stabiņi bez burtu izciļņa, tāpēc tos neķer krāsa.

Burtu veidi:

Grāmata bijusi svarīgs kultūras faktors visos lai	Parastie
Grāmata bijusi svarīgs kultūras faktors vis	Pustreknie
Grāmata bijusi svarīgs kultū	Treknie
Grāmata bijusi svarīgs kultūras faktors visos laikos visās zemēs un	Šaurie
Grāmata bijusi svarīgs kultūras	Platie
<i>Grāmata bijusi svarīgs kultūras faktors viso</i>	Kursīvie

Burtu lielums:

6 punkti (nonpareille)

Grāmata bijusi svarīgs kultūras faktors visos laikos, visās zemēs un visās tautās. Grāmata bijusi svari

8 punkti (petit)

Grāmata bijusi svarīgs kultūras faktors visos laikos, visās zemēs un visās tautās. Grām

10 punkti (corpus)

Grāmata bijusi svarīgs kultūras faktors visos laikos, visās zemēs un visās t

12 punkti (cicero)

Grāmata bijusi svarīgs kultūras faktors visos laikos, visās zemē

14 punkti (vidēji)

Grāmata bijusi svarīgs kultūras faktors visos laikos, vi

16 punkti (tercija)

Grāmata bijusi svarīgs kultūras faktors visos laiko

20 punkti (teksta)

Grāmata bijusi svarīgs kultūras faktors vi

24 punkti (2 cicero)

Grāmata bijusi svarīgs kultūras fakt

28 punkti (dubultvidēji)

Grāmata bijusi svarīgs kultūra

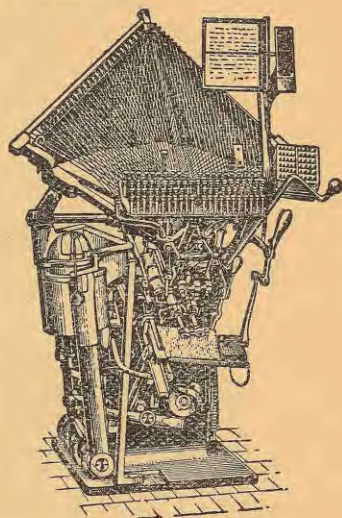
36 punkti (3 cicero)

Grāmata bijusi svarīgs ku

nijālam līdzīgu rīku, uz kuŗa ar labo roku liek burtus, līdz rinda vajadzīgā gaŗumā pilna, pēc tam viņš liek otro, trešo rindu u. t. t. Kad liknī sakrājušās 8—9 rindas, viņš tās pārvieto kopulī, no trim pusēm ierāmētā dzelzs platnē, kur var sakopot ap 100 un pat vairāk rindu. Tā burtlicis salicis jau veselu sleju, no kuŗas iznāk rindas 2—3 grāmatas lappusēm. Tad saliktai slejai apņem apkārt auklu, ar rokas veltni pārļaiž burtiem krāsu un ar rokas spiedi novelk uz papīra pirmo iespiedumu, kas vajadzīgs burtliča kļūdu labošanai. Vienā stundā burtlicis ar roku saliek ap 1000 burtu.

33. zīm. Burtu liknis (apakšā)
un kopulis (augšā).

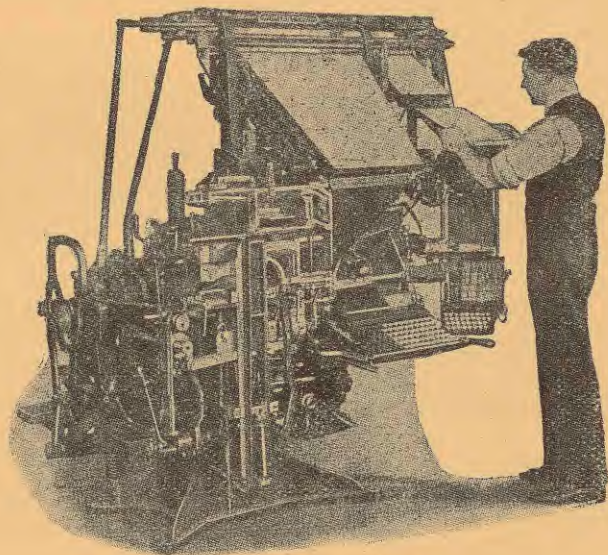
34. zīm. „Tipografs“.

Ar burtu saliekamo mašīnu darbs veicas apm. 5 reiz ātrāk. Ir divējāda veida mašīnas: burtu un rindu saliekamās. Abu veidu mašīnām ir burtu klaviatūra, līdzīga rakstāmmašīnai. Pie šīm mašīnām strādājot, burtlicim nākas tikai klaviatūrā nospiegt attiecīgos burtus, kādi tam saskaņā ar manuskriptu vajadzīgi, un mašīna tos izlej. Latvijas spiestuvēs nelieto burtu, bet rindu saliekamās mašīnas, un to galvenās sistēmas ir: „Tipografs“, „Linotips“ un „Intertips“.

„Tipografu“ izgudrojuši amerikāņi Rožers un Breits. Tā augšdaļa atgādina kurvi, kur smalkām stiepulēm pārvilkta dzelzs rāmī karājas burtu matricas (formas); uzstot klaviatūrā attiecīgus burtus, matricas noslid leļā un sakļaujas rindā. Ar sevišķu mēchanisma palī-

dzību burtu matricu rindu savieno ar aparātu, kas tanī ielej izkausētu svina un cinka maisījumu. Tā izlejas reizē vesela burtu rinda, kas atdzesētā veidā novietojas kopulī. Tad burtlicis paceļ mašīnas kurvi, matricas aizslid atpakaļ, un viņš uz klaviatūras var sist atkal nākošās rindas burtus.

„Linotips“ ir vācu pulksteņtaisītāja Mergentālera izgudrojums. Tāpat kā „Tipografs“, tas izlej veselas burtu rindas, tikai matricu kurvja vietā tam ir citādi ierīkota magazīna, uz kuru pēc rindas izlējuma burtu matricas atgriežas automatiski, un burtlicis var nepārtraukti sist uz klaviatūras burtus vienai rindai pēc otras. Tāpēc „Linotips“ ātruma ziņā pārspēj „Tipografu“ (ātruma attiecības starp tiem 5:4). Jaunākos „Linotipa“ pārlabojumos mašīnai ir vairākas magazīnas, ar dažādu lielumu un dažāda veida burtiem.

35. zīm. „Intertips“.

„Intertips“ ir amerikāņu pārlobota „Linotipa“ sistēmas rindu saliekamā mašīna. Par šo mašīnu amerikāņi paši saka: „Pirmo darba kustību — no smadzenēm līdz klaviatūrai — izdara burtlicis. Otro kustību — no klaviatūras līdz rindai — izdara mašīna viena pati.“

Kad burtu rindas ar roku vai mašīnu saliktas slejās, sākas metieņa jeb metranpāža (maître en pages, t. i. lapu meistars) darbs. Tas sleju sadala lappusēs, piem., šīnī grāmatā katrā lappusē novietodams 44 rindas. Burtliči nav salikuši virsrakstus, arī tos viņš saliek no lielākiem burtiem un iesprauž attiecīgās vietās.

Ar roku vai mašīnu saliktās rindas aplauzumā var salikt cieši kopā, vai arī rindu starpas paplašināt, iespraužot jeb „iešaujot“ starp rindām šim nolūkam sagatavotas metalla plāksnītes. Tādu salikumu sauc par starpinātu jeb „cauršautu“. Grāmatās rindu starpinājumam lieto 2—4 punktu biezas plāksnītes. Starpināšanu izdara tāpēc, ka retāk saliktas rindas skaidrāk salasāmas, kā to rāda šādu salikumu paraugi:

1. Ciešs salikums.

Ciešā salikumā rindas tuvu piekļaujās viena otrai. Tādā veidā saliktai grāmatai vajadzīgs mazāk papīra, bet lasot tāda grāmata drīzāk nogurdina acis. Tādu salikumu lieto, ja grāmatas formāts nav liels un burtu rindas nav garas.

2. Starpinājums ar 2 punktiem.

Starpinot salikumu, tas aizņem vairāk papīra, bet par to tāda grāmata vieglāk lasāma. Lielāka formāta grāmatām ar garākām burtu rindām starpinājums nepieciešams. Starpināta salikuma grāmata var iznākt dārgāka, bet — arī patīkamāka lasīšanai.

3. Starpinājums ar 4 punktiem.

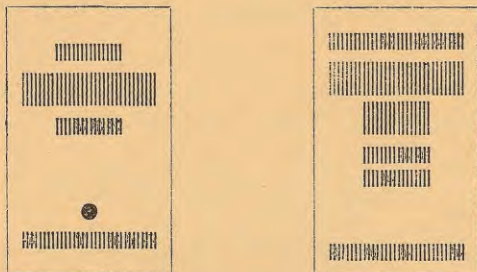
Jo lielāks starpinājums, jo grāmata vieglāk lasāma. Nododot grāmatas manuskriptu spiestuvei, izdevējs arī nosaka, vai tā cieši saliekama, vai rindas starpināmas un ar cik punktiem. Šādu norādījumu viņš atzīmē uz manuskripta.

Šī grāmata salikta bez rindu starpinājuma, jo šāda formāta grāmatai tas nav nepieciešams.

Ja grāmatai jābūt illūstrētai, viņš attiecīgās lappusēs ievieto arī zīmējumu klišejas, saliek parakstus zem zīmējumiem un piesprauž katrai lappusei (apakšā vai augšā) viņas numuru pēc kārtas. Šo salikuma sakārtojumu pēc lappusēm sauc par „aplaušanu“ (no garajām slejām it kā aplauzīšanos lappušu salikumus). 16 lappuses kopā sastāda parasta lieluma spiedloksni.

Vēl īpaši no lielākiem burtiem saliek grāmatas titulu, t. i. pirmo lappusi, kur atrodas: autora vārds, grāmatas nosaukums, dažreiz vēl tuvāki paskaidrojumi par grāmatas saturu, tanī ievietotām illūstrācijām u. tml.; visbeidzot titulā uzdodams arī izdevējs un iespieduma gads. Otrā lappuse paliek balta, tur iespiež vienīgi spiestuves nosaukumu. Dažreiz arī uzdod iespiesto eksemplāru skaitu.

Titula lapu mēdz iekārtot ļoti dažādi, bet arvienu spiestuve to cenšas padarīt glītu un pievilcīgu, jo lasītājs viņā sastop grāmatas ārējo seju. Tas pats sakāms arī par vāka salikumu, ja to neiespiež pēc mākslinieka zīmējuma. Titula vai vāka iekārtojums mēdz būt šādā izskatā:

2. Korrektūra.

Reizē ar burtliča un metieņa darbu norit vēl viens darbs — burtliču kļūdu labošana. Arī visuzmanīgākā burtliča darbā iezogas kļūdas. Pirmo labojumu parasti izdara korrektors spiestuvē, kad slejas nospiež uz garām papīra strēmēlēm. Otro korrektūru izdara pēc „aplauzuma“, kad jau pirmo reizi pamanītās kļūdas izlabotas, un to parasti uztic autoram pašam. Vēl trešo reizi pārlasa salikuma novilkumu, kad salikums noslēgts un ievietots iespiežamā mašīnā, tāpēc šo pēdējo korrektūru sauc par „mašīnas revīziju“.

Kā izdara korrektūru, tas redzams paraugā (sk. 59. lpp.).

Ja kļūdas ielaistas rokas salikumā, tad labojumu samērā viegli izdarīt: burtlicis ar ilēna palīdzību izceļ no rindas nepareizo burtu un ieliek tā vietā pareizo. Bet mašīnas salikuma kļūdas daudz grūtāk labojamas: ja rindā tikai viens burts nepareizs, tomēr no jauna jāizlej visa rinda. Tāpēc, lai izvairītos no korrektūras grūtībām, grāmatas manuskripts jānodod spiestuvē labi salasāmā un rūpīgi pārbaudītā veidā. Tur nedrīkst būt ne ortografijas nepareizību, ne pieturas zīmju kļūdu, jo no burtliča taču nevar prasīt, lai tas labotu autora kļūdas. Ja autors ar burtlici abi bijuši rūpīgi savā darbā, tad korrektūra arī daudz neapgrūtina grāmatas iespiešanu.

1. Ja dažī vārdi saliekami citiem burtiem, tie salikumā pustrekni pasvītrojami un malā āpšimējams vajadzīgais burtu veids. *12 1/a*

2. Nepareizus burtus izsvītā; ja vienā rindā vairākas *12 La* kļūdas, tās izsvītā pažādām finēm. Nepareizus vārdus vai daļu *12* vārdu daļas gluži izsvītā un pareizo vārdu vai tā daļu Hodu Hpa- *12 visām* uzraksta malā.

3. Apgrīztus vai sagrieztus burtus izsvītā un malā √ *12 1/2* atzīmē U (vertēre, t. i. apgriezti).

4. Nepareizā kārtībā sāktus burtus vai vārdus ar a U zīmi parcēluma, nostāda pareizā kartībā. *U*

5. Ja izlaists burts, tad izsvītā iepriekšējo vai nākošo lēm burtu un uzraksta tos malā kopā ar trūkstošo burtu.

6. Izlaista vārda ievelk svītru un uzraksta to malā. 1 vietā Ja lielāks izlaidums, tad ar svītru apzīmē izlaiduma vietu un norāda malā uz attiecīgu vietu manuskriptā. *1 sk. Man.*

7. Liekus burtus vai vārdus pa izsvītā un malā 12 36 1/2 blakus svītrai apzīmē 12 (delēre, t. i. izņemt). *12 ar Lictz*

8. Ja burtlicis nav ievērojis jaunas rindas atkāpi, to atzīmē salikumā ar J. Malā liek to pašu zīmi. *J*

9. Trūkstošo vārdu starpu apzīmē ar J. Tāpat apzīmē J La retinātā vārdā trūkstošu burtu starpu. Retinātums J U vārdus pasvītā un malā atzīmē ar šādu zīmi 12 1/2. Bez 12 1/2 vajadzības retinātus burtus savelk kopā ar iekaviņām. 12 Vārdus savelk kopā J ar svītru un iekaviņu. *J*

10. No rindas izlēkušū burtn vārdu nolīdzināšanu 12 1/2 parāda ar svītriņām. *12*

36. zīm. Korrektūras paraugs.

3. Ilustrācijas.

Jau rakstītā papīrusa un pergamenta grāmatā bez teksta šad un tad mēdza ievietot ilustrācijas: tehniskus zīmējumus teksta paskaidrojumam, kā arī izrotājumus. Dažas viduslaiku pergamenta grāmatas bija sevišķi krāšņi ilustrētas daudzkrāsainiem zīmējumiem. Tā, piem., Parīzē Nacionālajā bibliotēkā glabājas kāds bībeles rokraksts, kurā ievietoti 5122 rokas zīmējumi, un to vērtību vien (bez pergamenta un iesējuma) rēķina 82.000 zelta franku apmērā.

XV g. simtenī izgudrotā grāmatu iespiešana bija atrisinājums no bluku grāmatu ksilografijas. Tāpēc arī iespiestajās grāmatās turpināja ievietot illūstrācijas, šim nolūkam pagatavojot speciālus kokgriezumus. Cietā kokā (bumbiera vai skabaržu) izgriez zīmējuma līniju izcilņus, kas, tāpat kā burta stabīņa izcilnis, iespiež krāsu papīra lapā. Lielākie ksilografijas meistari viduslaikos bija vācu mākslinieki Albrechts Dīrers (1434.—1519.) un Hansis Hölbeins (1497.—1543.). Līdz XVI. g. s. beigām ksilografija arī bija vienīgais grāmatu illūstrēšanas veids. Bet tas nav atmests vēl tagad, arī latviešu grāmatas diezgan bieži illūstrē ksilografijām, piem., Š. de Kostera „Pūcesspiegēlis” illūstrēts franču mākslinieka Mazerēla kokgriezumiem. Arī daži latviešu mākslinieki-grafiķi pagatavojuši daudz kokgriezumus. Augusts Daugulis (1830.—1899.) pagatavojis kokgriezumā „Pēterburgas Avīzēm” galvas zīmējumu un daudzas illūstrācijas (arī slaveno Brenci un Žvinguli). No tagadējiem māksliniekiem visvairāk ksilografiski illūstrēt grāmatas mēdz I. Zeberiņš.

Šinī grāmatā pēc kokgriezumiem iespiesti zīmējumi Nr. Nr. 18, 43, 44.

Jaunākajā laikā koka vietā ņem linoleju, kurā izgriezti vai izgredti zīmējuma izcilni daudz vieglāk nekā kokā, tikai linoleja griezumam mazāk izturīgs.

XVI g. s. beigās ksilografijai piebiedrojās vara grebuma illūstrācijas. Varš padodas daudz smalkākam izstrādājumam nekā koks. Labākie vara grebuma meistari sākumā bija italieši (Florencē). Ar laiku vara grebums kļuva par plaši izplatītu illūstrēšanas veidu, bet to lietoja galvenām kārtām greznu un dārgu grāmatu iespaidumiem. Tāpat kā varu vēlāk sāka apstrādāt dažus lētākus metallus, kā tēraudu un misiņu. Latvijā vara grebums ir samērā maz piekopts grāmatu illūstrēšanas veids, jo tas ir dārgs, un jaunākajā laikā atrasti citi lētāki paņēmieni. No latviešu māksliniekiem — vara grebējiem jāmin R. Zariņš.

Šinī grāmatā pēc vara grebuma iespiests 28. zīmējums.

Līdz XIX g. s. vidum ksilografija palika joprojām galvenais grāmatu illūstrēšanas veids. 1804. g. Eberhards Magdeburgā pirmo reizi mēģināja zīmējuma izcilni metallā pagatavot nevis ar roku, bet ķīmiskā ceļā: viņš kodināja cinku dažādām skābēm, kas izēd tās vietas, kurām iespaidumā jāiznāk baltām, bet atstāj veselās tās vietas, kas atbilst zīmējuma līnijām. Šo paņēmieni viņš pats nosauca par ķīmigrāfiju, bet tā kā ķīmigrāfijā apstrādāja cinku, tad šo paņēmieni ie-

sauca arī par cinkografiju. Jau XIX g. s. otrajā pusē cinka kodināšanā bija nākuši daudzi pārlabojumi, un tagad cinkografija ir galvenais grāmatu illūstrēšanas veids.

Cinkografiju lieto divējādos veidos. Pirmkārt, cinkā var izkodināt spalvas zīmējuma izcilni; to sastāda zīmējuma svītras, tāpēc to sauc par svītru kodinājumu. Tāpat kodināšanas ceļā cinkā atveido fotografiju, kas atgādina fotografa negatīva plati: cinkā izkodinātas tās vietas, kurām iespaidumā jāiznāk baltām, bet neizkodinātās vietas dod tumšu nospiedumu. Cinkā izkodinātie plankumi ir nelīdzeni un izskatās tumšāki, bet spožā cinka neizkodinātie plankumi izskatās gaišāki. Šāda veida kodinājumu sauc par autotipiju. Lai pie iespaiduma krāsa no autotipijas izcilņa nesaplūstu neskaidrā plankumā, pie kodināšanas cinka platei, kas padarīta gaismas jūtīga, aizliek priekšā divas stikla plāksnes, kur iegrieztas parallēlas svītras. Plāksnes liek tā, lai svītras krustotos, un tā kodinājums iznāk kā ar smalku tīkliņu (rasteri) sadalīts sīkos kvadrātiņos. Tos var saskatīt katrā autotipijas iespaidumā. Jo sliktāku papīru ņem iespiešanai, jo autotipijai vajadzīgs rupjāks rasteris.

Šinī grāmatā iespiesti šādi cinkografiski zīmējumi: pēc zīmējumiem pagatavoti svītru kodinājumi — Nr. Nr. 1—16, 19, 23—24, 26, 7, 29—32, 34, 38—40, 42, 45—46 un pēc fotografijām pagatavotas autotipijas — Nr. Nr. 17, 20—22, 25, 33, 35, 41, 47—48.

Ksilografijas, metalla grebuma vai cinkografijas ceļā pagatavotus zīmējumu negatīvus iespiešanai sauc par klišejām, kas franciski nozīmē nospiedumu. Izgrebtās vai izkodinātās metalla platnes nemēdz būt biezas, tāpēc tās piestiprina pie koka klucīšiem, lai klišejas biezums saskanētu ar burtu stabiņu augstumu un tās katrā vajadzīgā vietā varētu „ielauzt” grāmatas lappusēs kopā ar burtu salikumu.

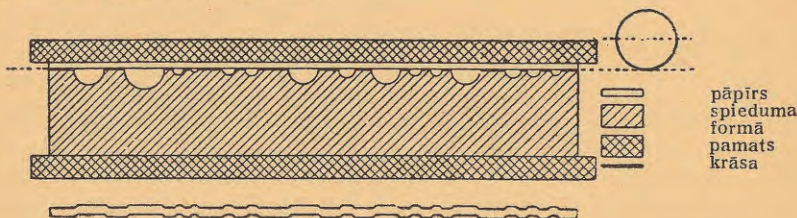
Ir vēl tāds illūstrēšanas veids, ko burtliči paši var veikt bez klišejām. Proti, no līnijām, lokiem, punktiem u. c. ķermeņiem sastāda zīmējumu, t. i. samontē kopā pašas tipografijas rīcībā esošos iespiežamos līdzekļus. Šādu paņēmieni sauc par tipomontāžu. Parasti gan tādas montāžas burtliči sastāda pēc kāda mākslinieka meta. Mūsu grāmatniecībā ar tipomontāžām pazīstams Niklāvs Struņķis, kas šādā veidā sastādījis illūstrācijas un vākus daudzām grāmatām (piem., jubilejas rakstu krājumam „Kārlis Skalbe”). Kā to dara, tas redzams no tipomontāžas parauga (pēc N. Struņķa meta) 62. lappusē.

Visas aprakstītā veidā pagatavotās klišejas, tāpat arī tipomontāža, dod burtu izciļņiem līdzīgus izciļņus. Tāpēc šādu

37. Tipomontāža

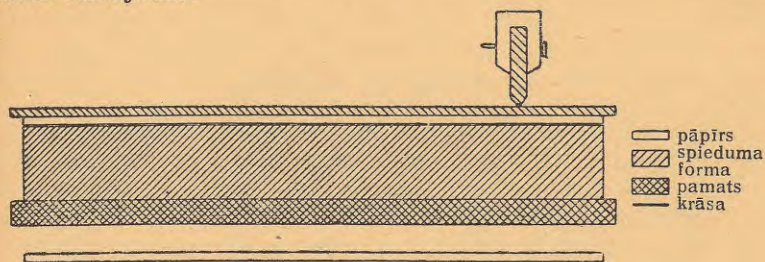
burtu un illūstrāciju iespaidumu sauc par izcilspiedumu. To raksturo šāda schēma:

38. zīm. Izcilspieduma schēma.

No izcilspieduma atšķiras gludspiedums, ko panāk, ja iespiežamā zīmējuma negatīvu pagatavo uz kādas gludas plates bez izgrebšanas vai izkodināšanas. Tādu paņēmieni 1771. g. izgudroja čehs Zenefelders Prāgā. Uz gludas kaļķakmeņa virsmas, kas dažādām ķīmiskajām vielām bija preparēta tā, lai viena vieta pieņemtu krāsu, bet cita nē, viņš pagatavoja zīmējumu un nospieda to uz papīra. Šādu paņēmieni nosauca par litografiju, t. i. akmensrakstu. Tagad litografijas māksla ļoti attīstīta, to plaši lieto arī grāmatrūpniecībā. Uz attiecīgi sagatavotas akmens platnes gan zīmē ar spalvu, gan ar kritiem, gan arī iekasa (gravē jeb asē) zīmējumus ļoti daudzējādos veidos. Tā kā akmens virsma no šāda apstrādā-

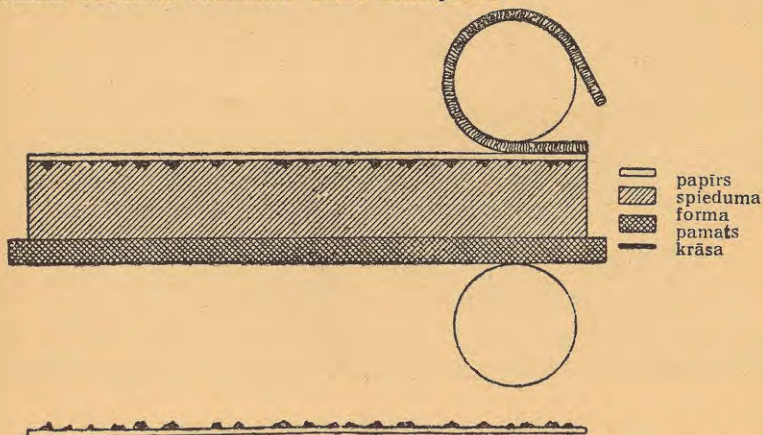
juma savu gludumu gandrīz nemaz nemaina, tad litografisku iespaidumu arī sauc par gludspiedumu. Schēmatiski to rāda šāds zīmējums:

39. zīm. Gludspieduma schēma.

Litografiskā ceļā visbiežāk illūstrē krāsainās bērnu grāmatas: vispirms uz papīra iespiež zīmējumu, pēc tam iespiež attiecīga teksta burtus.

Ir vēl trešais iespaiduma veids — dobspiedums. Izcilspiedumā klišejas dobums dod uz papīra baltu, nenokrāsotu vietu, tikai izciļņi uzspiež krāsu. Bet, lietojot speciālas krāsas, var panākt arī pretējo: izgrieztā, izkasītā vai izgredtā dobumā iegulusies krāsa dod nospiedumu uz papīra, bet pie izciļņiem krāsa nepielip, un tie uz papīra atstāj baltas vietas. Šādam iespaidumam mākslinieks metalla (vaŗa, tērauda vai misiņa) plātnē iegriež, izgred vai izkasa dobumus it kā zīmēdams, t. i. katras viŗa izdobtās svītras vietā uz papīra nāks krāsas svītra. Ar šo paņēmienu spiestuves tagad atdarina vissmalkāko zīmējumu un gleznu reprodukcijas (arī vairākās krāsās). Dobspieduma schēma redzama šādā zīmējumā:

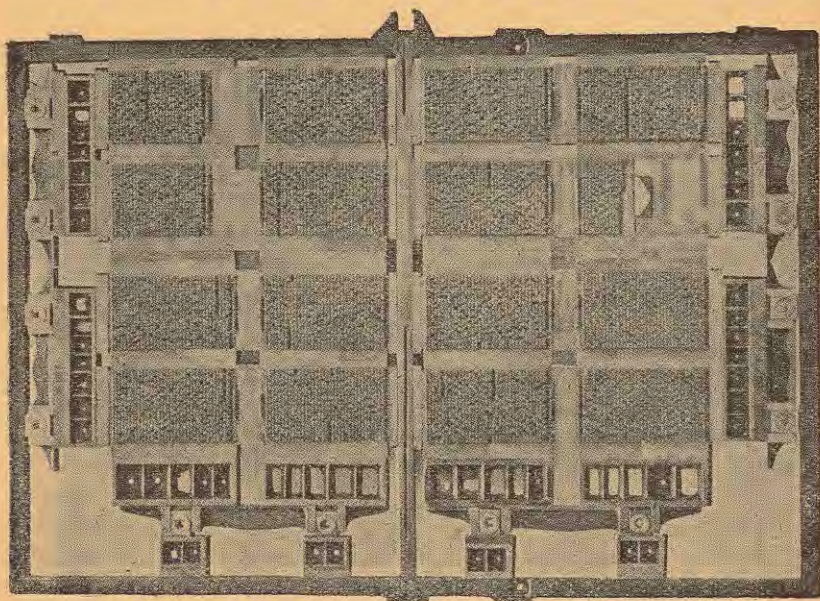

40. zīm. Dobspieduma schēma.

Dobspieduma ceļā pagatavotas grāmatas ilustrācijas parasti iespiež uz atsevišķām labākas šķirnes papīra lapām (piem., latvju mākslinieku darbu reprodukcijas J. Dombrovska grāmatā „Latvju māksla“).

4. Ātrspiede un rotācija.

Kad grāmatas atsevišķo lappušu salikums „aplauzts“ (ar vai bez klišejām), tās kopu un ieslēdz „formā“ (rāmī), lai iespiedumu izdarītu no visa reizē. K o p u m u j e b f o r m u n o v i e t o ā t r s p i e d e s m a š i n ā u z s t a i g ā j o š a s p a p l ā t e s. Mašīna automatiski klāj kopumam virsū papīra loksni, tai pāri rit cilindrs, kas ar krāsu pārklātus burtus no kopuma iespiež loksne. Parastajā ātrspiedē vienā paņēmienā iespiež loksnei tikai vienu pusi. Kad tas izdarīts, mašīna pusiespiesto loksni izmet laukā. Lai iespiestu loksnei arī otru pusi, mašīnā jāieliek jauns kopums, un tad pusiespiestās loksnes laiž vēlreiz mašīnā, un tā loksne iespiesta no abām pusēm. Ir arī papildinātas ātrspiedes, kas iespiež loksne divas formas, no abām pusēm reizē (komplētā ātrspiede). Ātrspiedē var ielaist papīru divu normāla lieluma grāmatas spiedlokšņu (32 lapp.) apmērā. Tā kā vienā

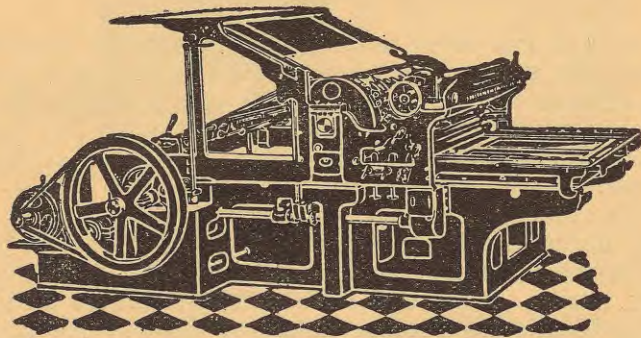

41. zīm. Noslēgtas spiedlokšnes kopums („forma“).

paņēmiēnā iespīēž salīkumu tīkai loksnes vīēnā pusē, tad kopumu sastāda no 8 vīēnas un 8 otras loksnes lappusēm, un tāpat sastāda kopumu arī otrreizējam iespīēdumam. Tā tad, divos paņēmiēnos iespīēž divas loksnes reizē.

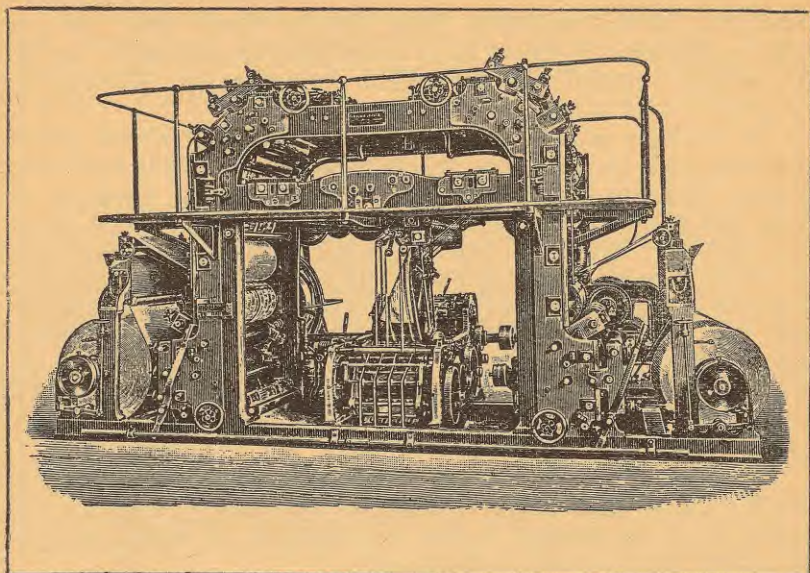
Ja izdevējs paredz drīzumā izlaīst to pašu grāmatu jaunā izdevumā, tad, lai īetaupītu izdevumus par otrreizēju burtu salīkumu, vīņš līēk gatavās formas nospīēst papīra masā — tā nevis atsevīšķī burtī, bet vīsa salīkuma forma reizē dabū jaunu matricu, kurā ar spīēciālu mašīnu vajadzības gadījumā var izlīēt tā paša salīkuma platnī vīēnā gabalā. Šādu salīkuma nolējumu matricā sauc par stereotīpu, bet grāmatas iespīēšanu ar stereotīpu palīdzību — par stereotīpīju. Smalkākīem illūstrētiem grāmatu iespīēdumiem līēto galvanoplastīku: papīra matricas vīētā ņēm pīēklāvīgāku materiālu, arī atlejamo metallu ņēm īzturīgāku par svinu (galvenām kārtām varu).

Ātrspīēde iespīēž 1000—1500 eksemplāru spīēdlokšņu stundā. Šī mašīna noder parastajai grāmatu tīrāžai (no franču tīrer — novīlkt; katra iespīēdloksne īr salīkuma „novīlkums“) 1000—10.000 eksemplāros.

42. zīm. Ātrspīēde.

Līēlākai tīrāžai (galvenām kārtām avīžniecībā) ātrspīēdes darbs īr par gausu, tāpēc līēla eksemplāru skaita iespīēšanai līēto rotācijas mašīnu (no latīņu rotare — grīēztīes), kas iespīēdumu īzdarā ar rītošīem veltņīem. Bet lai īz veltņū cilīndrīskās formas vīrsmas novīētotu salīkuma kopumu, tas arī jāpārvērs cilīndrīskā formā. Tāpēc salīkuma kopa līēz rotācijas mašīnai nemaz nenonāk, bet to vīspīrms nospīēž matricā, ko īzlīēc cilīndrīskā formā un tanī īzlej stereotīpu, kas sastāv no divīem pūscilīndrīem, ko pīēstīprīna pīē mašīnas veltņā. Ro-

43. zīm. Rotācijas mašīna.

tācijas mašīnā laiž iekšā nevis atsevišķas papīra loksnes (kā ātrspiedē), bet garu papīra lentu vairāku simtu metru garumā, kas lēni tīdamās no mašīnā iestiprināta papīra ruļļa vijas starp stereotipiem pārklātiem veltniem, līdz beidzot mašīna pati izmet laukā sagrieztas un jau salocītas loksnes ar iespaidumu abās pusēs.

Lielās rotācijas mašīnas var iespiest reizē 28—46 avīžu lappuses, dodot ap 15.000 eksemplāru stundā. Iespiežot reizē mazāku lappušu skaitu, var attiecīgi pavairot iespiežamo eksemplāru skaitu. Pasaules lielāko avīžu spiestuvēs strādā rotāciju kombināti, kas stundas laikā var dot pat vairāk simtu tūkstošu eksemplāru.

5. Grāmatu formāts.

Grāmatas iespiež ļoti dažādā lielumā jeb formātā. Praktiska vajadzība nosaka, kādā formātā katra grāmata iespiežama. Biezas grāmatas (piem., „Latvju Dainu“ sējumus un illūstrētus zinātniskus darbus, piem., M. Skujenieka „Latvija“ un „Latvieši“, I. un II. sēj.) iespiestas samērā lielā formātā (17,5×26,5 cm.). Tādā pat vai vēl lielākā formātā iespiež vārdnīcu biezus sējumus (piem. Milēnbacha-Endzelīna „Lat-

viešu valodas vārdnīca"), illūstrētus žurnālus un greznus mākslas albumus (kā J. Dombrovska „Latvju māksla"). Skolas grāmatas iespiež vidējā formātā (15×22 cm.), kādā iespiesta arī šī grāmata. Tādā pat formātā iespiesti arī Brigaderu Anas kopoti raksti. Atsevišķiem daļlīterātūras darbiem (romāniem, stāstiem, lugām) ņem vēl mazāku formātu (14×20,5 cm.), bet dzejām tā saukto kabatas formātu (13×17,5 cm.). Lai grāmatu padarītu vēl parocīgāku, A. Gulbja „Ūniversālā bibliotēka" iespiesta 10×15 cm. formātā. Daži dzejnieki mīl vēl mazāku (miniātūru) formātu; piem., K. Krūzas dzeju krājumi iespiesti 9×13 cm. formātā. Sastopamas grāmatas arī vēl daudz mazākā formātā: kabatas vārdnīcas, dzeju krājumi u. tml. (tā saucamie „Liliputa" izdevumi, 3×4,5 cm., vai vēl mazākā formātā). Kāda katoļu lūgšanas grāmata XVI. g. s. sākumā iespiesta 2,5×3,7 cm formātā.

44. zīm. XVI. g. s. lūgšanu grāmata dabiskā lielumā.

Grāmatniecībā visbiežāk lietotie formāti ir: kvarta (viena lapa = $\frac{1}{4}$ loksnei; to apzīmē ar 4°) un oktāva (viena lapa = $\frac{1}{8}$ loksnei; to apzīmē ar 8°).

Lai normētu papīra rūpniecību, Latvijā dzimušais vācu ķīmiķis prof. Ostvalds 1911. g. ieteica visā pasaulē ražot papīra loksnes ar tādu platuma un garuma samēru, ka papīru lokot uz pusēm, divreiz un vairāk, lapām platuma un garuma samērs paliktu arvienu tas pats. Tādu samēru dod kvadrāta sānu un diagonāles attiecība — 1:1,4 jeb 10:14, 5:7. Savam aprēķinam par pamatu Ostvalds ņēma 841×1189 mm. loksni, kas savā platībā sastāda 1 kv. metru, ko Ostvalds nosauca par galveno jeb A formātu, un to viņš ieteica grāmatām un arī vēstuļu un darījumu papīriem. Grāmatām un laikrakstiem viņš ieteica vēl B (1000×1414 mm.), C (917×1297 mm.) un D (771×1090 mm.) formātu. Šādu formātu loksnes lokot uz pu-

sēm, paliek arvienu tas pats platuma un gaŗuma samērs kā to rāda tabula:

Klase	Loksnes nosaukums	A rinda mm	B rinda mm	C rinda mm	D rinda mm
0	Četrkārtēja loksne.	841×1189	1000×1414	917×1297	771×1090
1	Dubultloksne . .	594× 841	707×1000	648× 917	545× 771
2	Loksne	420× 594	500× 707	458× 648	385× 545
3	Pusloksne	297× 420	353× 500	324× 458	272× 385
4	Ceturtdaļloksne .	210× 297	250× 353	229× 324	192× 272
5	Astotdaļloksne (lapa)	148× 210	176× 250	162× 229	136× 192
6	Puslapa	105× 148	125× 176	114× 162	96× 136
7	Ceturtdaļlapa . .	74× 105	88× 125	81× 114	68× 96
8	Astotdaļlapa . .	52× 74	62× 88	57× 81	48× 68

Prof. Ostvalda ieteiktie formāti pēdējos gados sāk ieviesties visu zemju grāmatniecībā, arī Latvijā. Šie formāti pazīstami zem nosaukuma DIN-formāts (no Deutsche Industrie-Normen).

6. Grāmatu iesējums.

Kad rakstītā grāmata no tīstokļa jeb ruļļa pārvērtās četrstūrīnainu lapu kopojumā, radās vajadzība lapas sasiet kopā un aizsardzības labad tās ielikt vākos. Grāmatas vāki parādījās IV. g. s. pēc Kr. Viduslaikos, kad iesējums parasti bija mūku roku darbs, vākus centās visādi izgreznot ar dažādu ornāmentu iespaidumiem vai griezumiem ādā, apkalumiem u. t. t. Vākiem parasti ņēma koka dēļšus, ko apvilka ar ādu. Lai vākus saturētu kopā, tiem piestiprināja sprādzes jeb klauzūras, kādas redzamas vēl pie mūsu vecāko dziesmu grāmatu iesējumiem. (Vāku klauzūras redzamas arī 44. zīmējumā.) XVI. g. s. sāka vākus arī zeltīt, tāpat zeltīja arī grāmatas griezumus (t. i. lapu apgrieztais malas).

Grāmatas iesiešanu izdara šādā veidā: salocītās loksnes ar diegu piesien pie 2—3 aukliņām, kas iet šķērsām pāri grāmatas mugurai, pie kam diega pavedieni sasaista loksnes kopā. Pēc cita paņēmiena, loksnes piestiprina pie drēbes (marles), kas satur loksnes kopā. Tad sējuma muguru noapaļo, salīmē, apgriež sašūtās loksnes no trim pusēm un lielākām grāmatām griezumu arī nokrāso. Pēc tam sašūto grāmatu iestiprina vākos, pielīmējot izplucinātos aukliņu galus vai marles malas, ko pēc tam pārklāj ar papīru.

Tagad vākus taisa nevis no koka dēļšiem, bet kartona. Greznākiem sējumiem vākus viscauri pārvelk ar ādu vai drēbi,

vienkāršākiem turpreti ādu vai drēbi apliek tikai ap grāmatas muguru, bet pašus vākus apklāj ar papīru.

Bez iesietām grāmatām izdevēji lielāko grāmatu vairumu laiž pārdošanā brošētā veidā. Grāmatu brošēt nozīmē tās lapas sašūt kopā (no franču broche — adata). Tāpēc plānākās, vākos neiesietās grāmatas sauc par brošūrām.

Brošēšanu izdara sietuvē, kur iespīestās loksnes vispirms saloka. Tad salocītās loksnes ar diegu sašuj tā, ka diegs no vienas loksnes pāriet uz nākošo, sasiēdams tās kopā; brošējot ar stiepu, loksnes piestiprina pie marles, kas satur kopā visas loksnes. Sabrošētām loksniem apņem apkārt papīra aploksnī, kas šim nolūkam īpaši iespiesta, un pielīmē pie sabrošēto lokšņu „muguras“. Lieto arī bloka brošēšanu: visām salocītām loksniem reizē izsūt šķērsām cauri 1—3 vietās stiepu un tad ielīmē aploksnē. Tādā veidā sabrošēta grāmata stipri turās kopā, bet lapas nav tik viegli atvešanas.

Bez šiem brošēšanas paņēmieniem loksnes dažreiz vienkārši ielīmē aploksnē bez šūšanas, vai arī ar stiepu sašuj katru loksni par sevi un pēc tam tās ielīmē aploksnē. Tādā veidā sastiprināta grāmata ātri izirst.

Tā kā grāmatas vislielākā skaitā iet pārdošanā brošētā veidā, tad ne iesējuma vāks, bet aploksnē rāda grāmatas ārējo seju. Tāpēc aploksnē mēdz pagatavot pēc iespējas glītas un pievilcīgas, vai nu sastādot grāmatas titulu no tipografijas burtiem un pa vidu novietojot kādu illūstrāciju (kā šai grāmatai), vai arī iespīējot to pēc mākslinieka pagatavota zīmējuma. Mūsu labākie grāmatu ārienes izdaiļotāji ir: N. Strunķis, S. Vidbergs un I. Zeberinš.

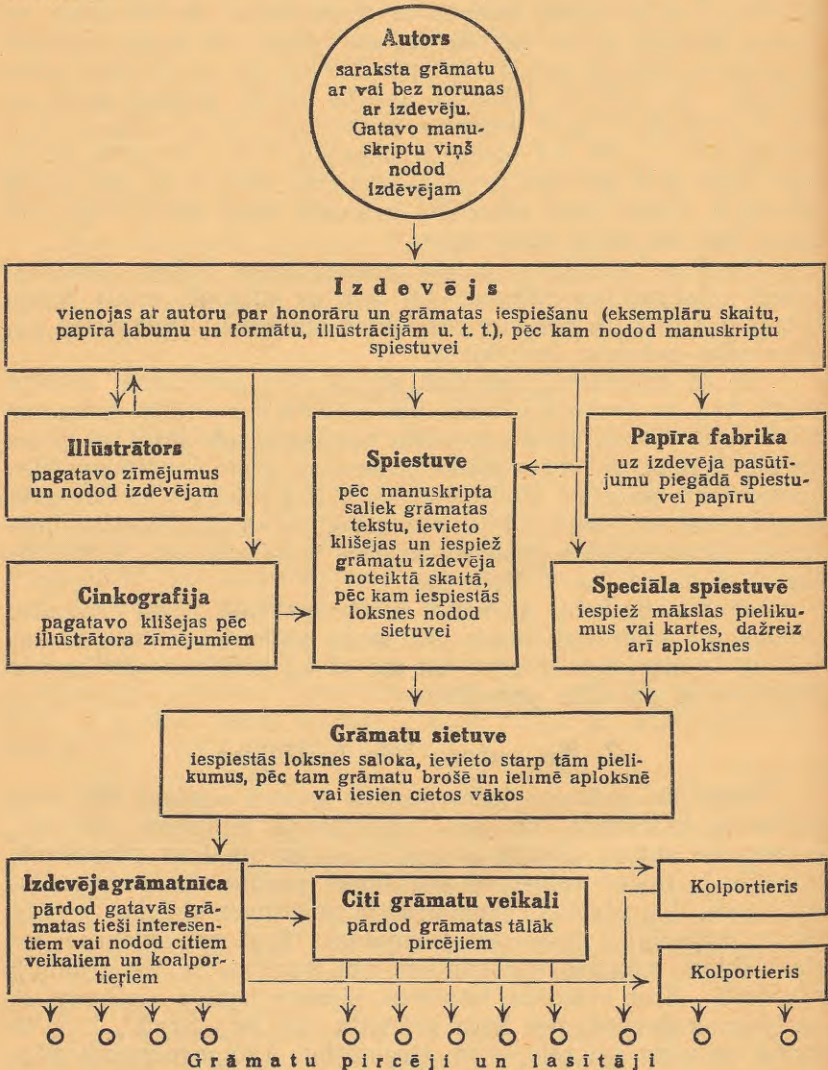
Ieguvis brošētu grāmatu savā īpašumā, īsts grāmatu draugs to tomēr liek iesiet pēc savas gaumes, dodams tai ar vākiem ir aizsargu, ir rotu, un tad tā kā kultūras vērtība var glabāties uz paaudžu paaudzēm.

7. No autora līdz lasītājam.

Modernās grāmatu izdevniecības parasti apvieno sevi visu grāmatas ražošanas un arī izplatīšanas tehnisko aparātu. Ieguvis no autora tiesību grāmatu iespiest un laist pārdošanā, izdevējs to nodod spīestuvē salikšanai, pasūta zīmējumus illūstrācijām, liek pēc tiem cinkografijā pagatavot klišejas, pasūta papīru attiecīgam grāmatas formātam, tāpat arī aploksnēi un atsevišķiem mākslas pielikumiem vai kartēm, ja tie grāmatā paredzēti. Kad grāmata iespiesta, sietuve izpilda siešanas un brošēšanas darbus, pēc kam grāmata var iet „tirgū“, t. i. to nodod veikalos vai ceļojošiem tirgotājiem (kolportieriem) pār-

došanai katram grāmatu draugam. Lielākās firmas (kā Valtera un Rapas akc. sab. ba, A. Gulbis, J. Roze u. c.) cenšās visu šo grāmatas veidošanas tehnisko procesu veikt savā uzņēmumā, tāpēc tām ir sava spiestuve, sietuve, pārdotava vai arī vēl zināms skaits kolportieru.

Kā grāmata nonāk no autora līdz lasītājam, to rāda šāda schēma:

Grāmata un lasītajs

V.

1. Grāmata pie ķēdes.

Rīgas pilsētas bibliotēkā, rātsnamā, var redzēt vairākas grāmatas, kam piestiprinātas smagas ķēdes. Kas tās par noziedzniecēm grāmatu plauktos? Tās ir senlaiku klostereņu grāmatas, un tās reiz bijušas pieķēdētas pie galdiem. Kad mūki mēnešiem un gadiem ilgi nopūlējās, grāmatas pārrakstīdami, tad grāmata bija reta un ļoti dārga manta. Tāpēc to pieķēdēja, lai lasītāji to neaiznestu. Cik viduslaikos grāmatas bijušas retas, to rāda šāds piemērs: Jēkaba baznīcai Rīgā (tā bija arī šieviešu klostera baznīca) pēc inventāra saraksta 50 gadu laikā (1430.—1480.) piederējušas tikai 23 grāmatas, pie kam 5 no tām bijušas tikai „veci gabali”.

Sākoties grāmatu iespiešanai XV. g. simtenī, grāmatu skaits gan pamazām vairojās. Bet ja, piem., Molīna spiestuve Rīgā 37 gadu laikā (1588.—1625.) iespieda tikai 160 grāmatas jeb caurmērā 4 grāmatas gadā, tad grāmata joprojām bija vēl reta. Tā bija arī dārga, jo primitīvā grāmatas tehnika to nevarēja padarīt lētu. Piem., pēc 1641. g. noteiktas takses Rīgā Mancēlija rokas grāmatas (Vade mecum) iespiedums maksājis 10 markas, bet viņa vārdnīca — 4,18 markas. Pēc 1657. g. noteiktās takses, par vienas loksnes iespiedumu jāmaksā pusotra dālderā. Pie tā vēl nāk klāt dārgais iesējums. Pēc 1640. gada takses Rīgas grāmatsējējiem, kvartas un oktāvas formāta grāmatas iesējums maksājis 5—18 markas (skatoties pēc iesējuma labuma). Vecais Dinsberģis tāsta, ka vēl 1823. gadā sprediķu grāmata maksājusi 5 sudraba rubļus, kas toreiz latviešu zemniekam bija vesels kapitāls. Tā, lūk, netikai ķēde, bet arī dārgums turēja grāmatu piesietu un atļāva to lietot tikai nedaudziem.

Tā tas bija nevien Latvijā, bet arī Vakareiropas zemēs. Grāmatas iespiedums un arī iesējums sasniedza lielu māksliniecisku pilnību, bet tāda grāmata bija dārga. Labi illūstrēta franču grāmata skaistā ādas iesējumā maksāja līdz 100 franku. Tā bija aristokratiska grāmata, un aristokratijai vien tā arī bija pieejama. Tikai XVIII. g. s. beigās lielā franču revolū-

cija grāmatu demokrātizēja: to sāka iespiest un iesiet daudz vienkāršāk, bet par to tā kļuva lētāka un pieejama plašākām masām.

Modernās grāmatniecības lozungs ir: ražot nevien vērtīgu, bet arī lētu grāmatu. Vācu grāmatnieks S. Fišers to izteicis šādi: „Izglītības un saimnieciskās kultūras attīstība prasa lētu grāmatu, kas ērti un viegli, tāpat kā avīze, nonāktu katrā mājā un būtu pieejama katram gaŗām gājējam.“

Šādā virzienā attīstās arī mūsu grāmatniecība.

2. Grāmatu izlātišana.

Savādi var izklausīties apgalvojums, ka grāmatas dārgumu vai lētumu nosaka grāmatas lasītājs resp. pircējs. Bet tā tas ir, un tas viegli pierādāms ar skaitļu palīdzību.

Pieņemsim, ka izdevējs liek iespiest 10 lokšņu biezu illūstrētu grāmatu. Viena daļa izdevumu būs atkarīga no iespējamo eksemplāru skaita, bet ir arī tādi izdevumi (kā salikums, klišeju pagatavošanu u. c.), kas paliek neatkarīgi no iespējamo eksemplāru skaita. Tāpēc, jo lielākā eksemplāru skaitā grāmatu iespiež, jo katrs eksemplārs iznāk lētāks. Bet lielā skaitā izdevējs liek grāmatu iespiest tikai tad, ja paredz, ka to lielā skaitā arī izpirks. Tā tad, ja kādu grāmatu daudz pērk un lasa, tad tā var iznākt lētā izdevumā. Piemēra dēļ ņemsim šeit izdevēja kalkulāciju par vienas un tās pašas 10 lokšņu biezas grāmatas iespiešanas izmaksu 1000, 2000 un 5000 eksemplāros (sk. kalkulācijas tabulu 73. lpp.).

Ja grāmatu iespiež vēl lielākā eksemplāru skaitā, viena eksemplāra izmaksa salētinājas arvienu tālāk. Ar tādu aprēķinu daži izdevēji (piem. „Grāmatu draugs“) pie mums arī sāka izdot tā sauktās „lētās grāmatas“, un izrādījās, ka lētās grāmatas arī sāka izplatīties lielākā eksemplāru skaitā nekā parasti.

Pie pašizmaksas izdevējs, protams, pieskaita zināmu peļņas procentu uz ieguldīto kapitālu un rabatu atkalpārdevējiem (ap 25—30% no grāmatas cenas); tā izdevējs nosaka grāmatas pārdošanas cenu un laiž to pārdošanā.

Stājoties pie kāda lielāka un dārgāka izdevuma, izdevējs dažreiz atklāj iepriekšēju parakstīšanos; tā noskaidrojas, apmēram cik lielā eksemplāru skaitā grāmatu varēs pārdot, lai vērtīgi nebūtu jāiegulda kapitāls pārāk lielā eksemplāru skaitā.

Grāmatas izmaksas kalkulācija

	1.000 eks.	2.000 eks.	5.000 eks.
Autora honorārs pēc tarifa līdz 1.500 eks. Ls. 60.— loksne, par 2000 eks. Ls 80.— loksne, par 5000 eks. Ls 80+80% loksne	Ls 600.—	Ls 800.—	Ls 1.520.—
Papīrs	„ 200.—	„ 400.—	„ 1.000.—
Burtu salikums Ls 60.— par loksni	„ 600.—	„ 600.—	„ 600.—
Klišēju pagatavošana izdevumi māksliniekiem par zīmējumiem un cinkografijai	„ 125.—	„ 125.—	„ 125.—
Salikuma kopošana	„ 80.—	„ 80.—	„ 80.—
„ pierīkošana	„ 200.—	„ 200.—	„ 200.—
10 lokšņu iespiešana	„ 60.—	„ 120.—	„ 300.—
Aploksnes papīrs	„ 20.—	„ 40.—	„ 120.—
„ zīmējums un klišeja	„ 55.—	„ 55.—	„ 55.—
„ klišejas pierīkošana	„ 5.—	„ 5.—	„ 5.—
„ iespiešana	„ 7.—	„ 14.—	„ 35.—
Brošēšana	„ 30.—	„ 60.—	„ 150.—
	Ls 1.982.—	Ls 2.499.—	Ls 4.190.—
Viens eksemplārs izmaksā (noapaļotos skaitļos)	Ls 2.—	Ls 1,25	84 sant.

Sabiedrības locekļiem ir ļoti dažādas intereses, tāpēc arī grāmatas pēc satura ir ļoti dažādas: izdevējs cenšas ar grāmatām apmierināt visdažādāko aprindu prasības un vajadzības. Pēc 1925. g. statistikas izdoto grāmatu samērs pēc satura dažādās zemēs izpaužas šādos skaitļos:

Nozares	Vācija un Austrija	Francija	Anglija	Z. Amer. savien. valstis	Dānija	Latvija (1929)
1. Sabiedr. zinātnes	7112	2862	2234	1217	602	486
2. Audzināšana un mācības grāmatas	5374	1375	1371	838	202	179
3. Reliģiski raksti	2592	950	981	845	291	90
4. Vēsture	1592	2219	1131	905	755	47
5. Ģeogrāfija	1048	411	669	368	330	25
6. Ēksaktās un dabaszinātnes	4625	688	1669	1435	558	124
7. Medicīna	1191	1554	399	258	132	45
8. Māksla	1723	358	1426	244	108	52
9. Daiļliterātūra	6338	4526	3322	1971	777	491
Kopā	31.595	14.943	13.202	8.081	3.753	1.539

Kā redzams, gandrīz visās zemēs visvairāk izplatās daiļliterātūra (te vēl jāievēro, ka daiļliterāturā

grāmatas arī iespējz lielākā eksemplāru skaitā nekā zinātniskas).

Grāmatu izplatīšanai vispirms kalpo izdevniecības veikali, ja tādi pastāv. Ja izdevējam savu grāmatveikalu nav, tas nodod savus izdevumus kādam lielākam veikalam ģenerālkomisijā; tā parasti rīkojas autori ar saviem izdevumiem, tā pie mums arī valsts iestādes (piem. Izglītības ministrija, Kultūras fonds, Valsts statistiskā pārvalde u. c.) izplata savus izdevumus. Izdevējs vai ģenerālkomisionārs nodod grāmatas tālāk citiem veikalēm (komisijas pārdošanā, t. i. dodot tiem rabatu) vai arī izplata grāmatas ar ceļojošu tirgotāju — kolportieŗu palīdzību. Mūsu dienās grāmatu tirdzniecībā pastāv uzskats, ka grāmatai jāiet pircēja, bet nevis jāgaida, lai pircējs nāktu grāmatu meklēt. Bet arī tad nereti ar lielām grūtībām kolportieŗiem nākas pārvarēt publikas vienaldzību pret grāmatu. Ar kādām grūtībām mūsu grāmatu kolportieŗi iztukšo savas somas, par to, piem., ļoti interesantus piedzīvojumus pastāstījis dzejnieks J. Students, kas apstaigājis plašus Latvijas novadus ar grāmatu somu plecos (grāmatās „Kolportieŗa piedzīvojumi“, „Nelūgtos ciemos“ un „Trejdeviņās sētās“).

Grāmatu pircēju pievilksanai un labas grāmatas propagandai mēdz rīkot īpašas „grāmatu nedēļas“. Pirmās grāmatu nedēļas vai dienas rīkotas Spanijā jau Servantesa, Lope de Vega un Kalderona laikos (XVI.—XVII. g. s.). Valsts apjomā pirmā grāmatu nedēļa rīkota Somijā 1921. g. (tagad ik trešo gadu), Francijā 1927. g., Vācijā 1929. g. Latvijā pirmā grāmatu nedēļa sarīkota 1929. g., otrā 1931. g. Tani laikā notiek plašas grāmatu izstādes, ko katrs var par brīvu apmeklēt un turpat tirdziņā iepirkties grāmatas par pazeminātu maksu. Daudzās lekcijās noskaidro grāmatas nozīmi kultūras dzīvē, bet loterijās katra pilna loze dod grāmatu vinnestus dažādā vērtībā (Latvijā pirmā loterija izplatīja 15.000 grāmatu vinnestus, otrā — 27.800). Arī atsevišķas firmas vai vairāki grāmatu tirgotāji kopā mēdz izsludināt „lēto grāmatu nedēļas“, kad grāmatas laiž pārdošanā par pazeminātu maksu.

3. Laba un slikta grāmata.

Visas grāmatas ar ļoti dažādo saturu var iedalīt 3 grupās: 1. zinātniska satura grāmatas, 2. praktiska satura grāmatas un 3. daiļliterātūras grāmatas. Kuŗas no tām ir labas un kuŗas sliktas grāmatas? Patiesība būs tā, ja teiksim, ka visās šinīs grupās var sastapt kā labas, tā arī sliktas grāmatas. Laba zinātniska grāmata ir tā, kas sniedz

nobriedušas un pārbaudītas zinātniskas atziņas, kas kalpo kultūras progresam, bet sliktas dažreiz ir tās „populārzinātniskās” grāmatas, kur nespeciālisti tīši vai netīši dažas dabas parādības vai sadzīves jautājumus izskaidro nepareizi un nepatiesi, tā lasītāju nevis izglītojot, bet maldinot, nevis attīstot, bet satīstot viņa prātu nepareizos jēdzienos un uzskatos. Tāpat laba ir katra praktiska pamācība amatniecības, veselības kopšanas u. c. jautājumos; bet ja, piem., šādas pamācības sniedz dažādi kaktu ārsti, tad veselības kopšanas vietā var iznākt veselības bojāšana. Arī daiļliteratūrā blakus nopietniem sacerējumiem (romāniem, stāstiem, lugām un dzejām) visās zemēs parādās liels daudzums gluži nevērtīgu un pēc satura pat kaitīgu sacerējumu.

Nevērtīgās un sliktās grāmatas pie mums dabuļušas nosaukumu „sēnalu un neķītrības literatūra”, un pie tās pieder: detektīvu stāsti par noziedznieku dzīvi; briesmu romāni par slepkavībām, mežonīgiem atriebības aktiem u. tml.; pornografiskas grāmatas, kas sniedz sabojātus uzskatus par cilvēku dzimumdzīvi u. t. t. Šāda satura grāmatas var jau no ārienes pazīt: tās parasti iespiež uz sliktā papīra, plānās burtnīcīņās (ar daudziem turpinājumiem), uzkrītoši spilgtiem vāka zīmējumiem un kļiedzošiem virsrakstiem.

Latvijas likumi ierobežo šādas literatūras izplatīšanu: sēnalu un neķītrības literatūru uzņem sevišķā sarakstā, un sarakstā uzņemto literatūru nav atļauts 1) izplatīt ar kolportieru palīdzību; 2) atklāti izlikt vai piedāvāt grāmatu veikalos, kioskos, publiskās vietās, vai atklāti izlikt tirgotavu telpās, skatu logos vai citās no ielas redzamās vietās; 3) izplatīt sludinājumu vai kādā citā pasūtījumu vākšanas ceļā; 4) piedāvāt pirkšanai; 5) izsniegt par maksu vai bez maksas personām, jaunākām par 18 gadiem; 6) turēt skolu un jaunatnes bibliotēkās.

Īsts grāmatu draugs, kas pieradis grāmatas lasīt, pats arvienu novērtēs, kuŗa ir laba un vērtīga un kuŗa sliktā un nevērtīga grāmata. Mēraukla būs tāda, kādu devis angļu filozofs Džons Reskins: „Visas grāmatas iedalāmas divās šķīrās: tādas, kas noder tikai vienai stundai, un tādas, kas noder visam mūžam.”

4. Bibliotēka.

Retais cilvēks spēj nopirkt visas tās grāmatas, kādas viņš vēlētos izlasīt. Bet mūsu modernajā sabiedrībā ir gādāts par to, lai katrs tomēr varētu izlasīt visu, ko viņš vēlas. Šim uzdevumam kalpo bibliotēkas. Bet šīs iestādes vārds mūs noved atkal atpakaļ grāmatas vēsturē.

Grieķu vārds bibliotēka ir divu vārdu savienojums: no *byblion* — neliela grāmata un *teuchos* — grāmatu tīne.

Papīrusa vīstokļus glabāja apaļos koka, māla vai akmens traukos, parasti saliekot tanīs kopā viena autora sacerējumus vai vispār rakstus ar kopīgu saturu. Šādās tīnēs raksti uzglabājās grāmatu krātuvēs, un tādās tās arī pārnēsāja. Tīnē varēja ielikt nedaudzus vīstokļus, bet kad vēlāk radās lielākas grāmatu krātuves, tad arī tās nosauca par bibliotēkām, t. i. grāmatu tīnēm.

45. zīm. Vergs ar bibliotēku.

Bibliotēkas — grāmatu krātuves pazīstamas jau ļoti tālā senatnē. Asirijā un Babilonijā bija savākti lieli mālu grāmatu krājumi, Ēģiptē papīrusi, Pergamā — pergamenti. No senajām bibliotēkām visslavenākā bija Aleksandrijas bibliotēka, ko dibinājis Ptolemājs II. (III. g. s. pr. Kr.); tur bijis savākts 868.000 ruļļu. 47. g. pr. Kr. Cēzara kara pulki to izpostīja, sadega 700.000 ruļļu. Bet Antonijs dāvināja Ēģiptes valdniecai Kleopatrai 200.000 jaunu pergamenta ruļļu bibliotēkas atjaunošanai. 391. g. pēc Kr. šo bibliotēku galīgi iznīcināja patriarchy Teofila uzskūdīts kristīgo pūlis.

Grieķijā pirmo lielāko grāmatu krājēju slava pieder Polikratam un Peisistratam. Arī Platons un Aristotelis minami kā lielu grāmatu krātuvju vācēji. Aristoteļa skolnieks, Maķedonijas karalis Aleksandrs Lielais (IV. g. s. pr. Kr.), licis dibināt lielas bibliotēkas vairākās pilsētās. Romas pirmie lielākie grāmatu krājumi radušies no iekarotās Maķedonijas bibliotēkām, un Seneka vēlāk runā jau par tik lieliem grāmatu krājumiem, ka „visā mūžā nevarot izlasīt grāmatu titulus vien“. II. g. s. pēc Kr. Romā jau ir publiskas bibliotēkas ar grieķu un latīņu rakstiem; IV. g. s. Romā skaita jau 29 publiskas bibliotēkas.

Viduslaikos gandrīz visi šie vērtīgie rakstu krājumi aiziet bojā, tikai klosteros uzglabājas daļa veco rokrakstu, un mūki, studēdami un pārrakstīdami seno klasiku darbus un strādādami pie jauniem rokrakstiem, liek pamatus jaunām grāmatu krātuvēm — klosteru bibliotēkām. Vēlāk humānisma laikā par grāmatu krātuvēm rūpējas daži valdnieki (piem. Mediči Itālijā). XIV. g. s. bibliotēkas rodas arī pie universitātēm, bet XVI. g. s. parādās arī pilsētu komūnālās bibliotēkas.

Latvijā visvecākā publiskā bibliotēka ir Rīgas pilsētas bibliotēka (rātsnamā), kas nodibināta 1524. gadā ar birģermeistara Paula Dreilinga 5 dāvinātām grāmatām. Gan dāvināšanas, gan pirkšanas ceļā tās grāmatu krājums pastāvīgi vairojies. Ļoti zīmīgs ir Rīgas rātes 1723. g. lēmums: katram Rīgas pilsētas ierēdnim, iestājoties vietā, jādāvina bibliotēkai grāmatas vai 6—10 dālderī grāmatu pirkšanai. Šis lēmums pildīts apm. 150 gadus, līdz pārkrievošanas laikiem. Tagad šīs bibliotēkas krājums sastāda ap 140.000 sējumu, starp kuŗiem daudz retumu ar lielu vēsturisku vērtību.

Latvijā vislielākā grāmatu krātuve ir Latvijas valsts bibliotēka, kas nodibināta 1919. g., liekot tās pamatā bij.

Krievijas valsts iestāžu grāmatu krājumus un papildinot tos arvienu ar jaunām grāmatām. Tagad šī bibliotēkā ir pāri par 400.000 sējumu, un plauktu gaņums kopā sasniedz 15.000 metrus jeb 15 kilometrus. Bibliotēkai ir pāri par 5000 lasītāju, kas gada laikā apmeklē bibliotēku ap 70.000 reizes. Bibliotēka izdod chronoloģiskus rakstu rādītājus „Latv. zinātne un literātūra“ un no 1927. g. ik mēnešus „Valsts bibliotēkas biļetenu“, kas reģistrē visas jauniznākušās grāmatas.

Rīgā atrodas vēl trešā ievērojamā grāmatu krātuve — J. Misiņa bibliotēka. Lielais grāmatu mīlotājs J. Misiņš, kas jau bērnu dienās sācis krāt grāmatas, saviem līdzekļiem bija savācis lielu grāmatu krājumu (ap 25.000 sējumu). 1925. gadā Misiņš to dāvināja Rīgas pilsētai, par ko viņš saņēma stipendiju līdz mūža beigām. 1928. gadā tā atklāta kā publiska bibliotēka. Tagad tanī ap 40.000 sējumu, bez tam tur glabājas daudzi latviešu rakstnieku rokraksti u. c. vērtīgi dokumenti.

Visas minētās bibliotēkas ir zinātniskas iestādes, kur var atrast ļoti plaši sakopotu literātūru dažādās kultūras dzīves nozarēs un nodziļināties viena vai otra jautājuma pētīšanā. Tās zināmā mērā uzskatāmas arī par grāmatu muzejiem, jo tur rindojas grāmata pie grāmatas kā grāmatniecības vēstures liecinieki. Tāpēc šīs bibliotēkas arī saņem brīveksempļārus no visām jauniznākušām grāmatām, kas nosacīts ar īpašu likumu.

Plašu bibliotēku iekārto arī mūsu Universitāte mācības spēku un studentu vajadzībām.

Plašākām iedzīvotāju masām nav nepieciešamas tik milzīgas grāmatu krātuves, totiesu tām vajadzīgas viegli sasniedzamas bibliotēkas. Tautas masas apkalpo tā sauktās „tautas bibliotēkas“ ar 1000—10.000 lielu grāmatu krājumu, kur atrodama labāko, interesantāko un jaunāko grāmatu izlase, kas kalpo tautas izglītībai. Šāds raksturs ir, piem., Rīgas pilsētas bibliotēkām-lasītavām: 10 bibliotēkas (ar kādiem 50 grāmatu izdalīšanas punktiem) apkalpo ap 50.000 lasītāju, laižot apgrozībā ap 300.000 grāmatu kopsummā.

Šāda rakstura bibliotēkas Latvijā plašāku attīstību ieguvušas tikai Latvijas neatkarības laikā. XIX. g. s. sākumā pirmie tautas bibliotēku idejas ierosinātāji bija daži mācītāji (Vāgners Neretā un Šacs Tirzā), kas savus grāmatu krājumus atvēlējuši draudzes locekļiem lasīšanai. XIX. g. s. otrajā pusē Krišjānis Valdemārs aicināja dibināt visur latviešu

bibliotēkas, bet līdz gadu simteņa beigām tomēr nebija vēl daudz šādu bibliotēku. 1905. gads deva jaunu ierosmi arī šīnī lietā: isā laikā nodibinājās ap 200 jaunu kultūrālu biedrību, pie kuŗām ierikoja bibliotēkas un lasitavas. Līdz pasaules karām Latvijā pastāvēja 150 sabiedriskas un 18 privātas bibliotēkas. Latvijas neatkarības laiks ir straujš bibliotēku attīstības periods: 1925. gadā Latvijā bija jau 706 bibliotēkas, no kuŗām 509 jeb 72% dibinātas Latvijas neatkarības laikā. Pēc bibliotēku statistikas, 1932. gadā Latvijā pavisam, neieskaitot valsts un mācības iestāžu bibliotēkas, pastāvēja jau 967 bibliotēkas, no tām 659 laukos, 308 pilsētās; 717 bibliotēkas uzturēja dažādas organizācijas, 178 — pašvaldības un 60 — privātpersonas. Tanis kopskaitā atradās 1.714.250 sējumu, t. i. caurmērā uz katru iedzīvotāju viena grāmata.

Lielu darbu grāmatu izplatīšanā veicis Kultūras fonds, kas 1922. gadā sāka organizēt bibliotēkas ar tādu nolūku, lai Latvijā katrā pagastā būtu vismaz viena bibliotēka. Šīnī nolūkā Kultūras fonds ik gadus piešķir daudzām organizācijām grāmatas bibliotēku ierikošanai un pastāvošo bibliotēku papildināšanai. Uz 1935. g. 1. janvāri Kultūras fonds organizējis pavisam 782 bibliotēkas, ar apm. 500.000 sējumiem kopskaitā, 710.180 latu vērtībā (šīnī skaitā neietilpst tuvu pie 2000 skolu bibliotēku, kuŗas arī organizējis Kultūras fonds).

Valdošais princips bibliotēku iekārtā prasa, lai grāmatas izsniedz lasītājam par brīvu. Šādu noteikumu stāda arī Kultūras fonds, un Latvijas sabiedriskajās (pašvaldību un organizāciju) bibliotēkās tas arī ievērots. Tikai tā grāmatai var būt nodrošināts brīvs ceļš uz lasītāju.

Lai grāmata būtu lasītājam vēl vieglāk pieejama, dažās zemēs (it īpaši Amerikā) pastāv ceļojošas bibliotēkas, kas lasītājiem iznēsā vai pieved grāmatas mājās un turpat saņem atpakaļ izlasītās. Arī Latvijā bijuši mēģinājumi organizēt ceļojošas bibliotēkas (to darija izglītības kooperatīvs „Kultūras balss”), bet šim pasākumam nebija panākumu.

Pie grāmatām nepieradušam cilvēkam var likties, ka nenākot bibliotēkā, kur plauktos sarindots tūkstošiem un simtiem tūkstošu grāmatu, viņš būtu kā mežā. Kādu grāmatu ņemt, kā to paprasīt? Arī par to ir gādāts, lai nerastos grūtības. Šim nolūkam kalpo katalogs, pēc kā lasītājs dažās minūtēs var izmeklēties vēlamo grāmatu un palūgt viņam to pasniegt. Pē-

dējā laikā bibliotēkās ievesti tā sauktās decimālās sistēmas katalogi, kas visas grāmatas pēc satura iedala 10 nodaļās:

0. Vispārēji raksti.	5. Matēmatika un dabas zinātnes.
1. Filozofija, psiholoģija, ētika.	6. Praktiskās zinātnes.
2. Reliģija.	7. Māksla.
3. Sabiedriskās zinātnes.	8. Literatūra.
4. Valodniecība.	9. Vēsture un ģeografija.

Katra no šīm nodaļām sadalāma tālāk apakšnodaļās. Piem., 5. Matēmatikas un dabas zinātņu nodaļas iedalījums ir šāds:

50. Dabaszinātnes vispār.	55. Ģeoloģija.
51. Matēmatika.	56. Palaionoloģija.
52. Astronomija.	57. Bioloģija.
53. Fizika.	58. Botanika.
54. Ķīmija.	59. Zooloģija.

Katra no šīm apakšnodaļām var vēl tālāk dalīties speciālās nozarēs; piem.:

510. Matēmatika vispār.	512. Algebra.
511. Aritmētika.	513. Ģeometrija u. t. t.

Katalogs sastāv no kartiņām. Katras grāmatas tituls rakstīts uz īpašas kartiņas, un kartiņas pēc decimālās sistēmas sakārtotas kastītēs, kur tās savērtas uz metalla stienīša (lai nesajuktu vai nepazustu) grāmatu autoru alfabēta kārtībā. Tā, piem., ja lasītājs vēlas lasīt par astronomiju, tam pasniegs 52. kastīti, un tur viņš, starp citu, atradīs no „Jaunā zinātnieka” sērijas šādas grāmatas kartiņu:

52	<u>Kasparsons, K.</u>
K 17	starp zvaigznēm un zemes gaisā. Ar 16 illūstracijām. Valtera un Rapas akc. sab. izd. Rīgā. 1926. 14×21 cm., 62 lpp. („Jaunais zinātnieks” Nr. 2.)

Nu lasītājam atliek pasacīt bibliotēkaram izmeklētās grāmatas šifru $\frac{52}{K17}$ un tas tikpat ātri to atradīs grāmatu plauktā un pasniegs jaunajam zvaigžņu pētniekam. Šāds katalogs palīdz kā lasītājam, tā bibliotēkaram bez meklēšanas viegli atrast vēlamo grāmatu. Tāpēc lasītājs arī vismilzīgākajā bibliotēkā nekad nejutīsies kā mežā, bet patiesi — kā mājās.

Retākās un vērtīgākās grāmatas bibliotēkas lasītājiem uz māju līdzi nedod, tās jālasa turpat bibliotēkā. Tāpēc bibliotēkās ierīkotas lasītavas — īpašas telpas ar galdiem un sēdekļiem, kur grāmatu var nevien lasīt, bet izdarīt arī dažādas at-

zīmes un izrakstus no tās. Tā lasītājs arī bibliotēkas lasītavā var justies kā mājās.

5. Grāmata mājās.

Senajiem ēģiptiešiem jau kādus 5000 gadus atpakaļ bijis šāds izteiciens: „Grāmatu vajag nēsāt sev līdz un arvienu pār-lasīt.“ Tas nozīmē, ka grāmatas garīgās vērtības nav iegūsta-mas, grāmatu steidzīgi izlasot, bet tās saturs labi jāiegaumē un jāpārbauda, tāpēc arī grāmata vairākārt pār-lasāma.

Tagadējos dzīves apstākļos, it īpaši darbā, mums, pro-tams, nav iespējams grāmatu visur līdzī iznēsāt, un tas arī ne-maz nav vajadzīgs. Bet seno ēģiptiešu izteicienam mēs varam gan sekot, savu brīvo laiku pavadot vērtīgu grāmatu lasīšanā. Tad nu ar bibliotēkā paņemtām grāmatām vien nepietiek, mā-jās vajadzīgas arī s a v a s g r ā m a t a s, kuŗas mēs varam la-sīt un pār-lasīt, kad vien vēlamies.

Cilvēks labprāt vēlas būt krietnu, draudzīgu un mīļu cil-vēku sabiedrībā. Grāmatas sagādā mums cilvēces lielāko garu sabiedrību, savā grāmatu plauktā mēs varam savākt visas pa-saules ievērojamāko dzejnieku, filozofu un zinātnieku gara sa-sniegumus un patiesi varam justies kopā ar saviem garīgiem draugiem un vadoņiem.

Nereti mēdz domāt, ka vērtīgu grāmatu krājumu jeb m ā - j a s b i b l i o t ē k u var iegādāties tikai bagātnieki. Tas ir pa-visam nepareizs uzskats. Mūsu dienās grāmata ļoti lēta, un kas nevar katru mēnesi ietaupīt grāmatām dažus latus, tad da-žus santimus katrā ziņā — ir tad gada laikā būs jau jūtams pieaugums grāmatu plauktā. Galvenais — jāpierod pie domas, ka grāmata ir mūsu garīgā barība un tāpēc tā ir katra kul-tūras cilvēka nepieciešamība.

Kāds grāmatu krājējs saka: „Nav tiesa, ka savu grāmatu nevarētu nopirkt. Vajag tikai gribēt. Cik daudz naudas mēs gadā nenopīpojam, nenodzeŗam, neapēdam kārumos un neiztē-rējam visādās izpriecās? Vai esiet padomājuši, cik lielu grā-matu krājumu mēs būtu varējuši iegādāties par to pašu naudu? Un tie, kas aizņemas no paziņām grāmatas, vai esiet padomā-juši, ka daudzas nevērtīgākas lietas, kā apkaklītes, kakla sai-tes, cimdus, kurpes u. tml., mēs taču kaunētos aizņemties. Vai tad nav kauns aizņemties no otra grāmatu, kuŗu sen jau man pašam vajadzēja iegādāties?“

Patiesi, līdz ar romieti Ciceronu mums jā-saka: „M ā j a bez grāmatas ir kā miesa bez dvēseles.“

Bet kam mājās ir šāda dvēsele, tam nākas par to arī rūpēties. Grāmatas tikai tad ir mājas gods, ja tās tīri un kārtīgi turētas. Arī mājas bibliotēkai vajadzīgs savs katalogs; vēl labāk vest inventāra sarakstu, atzīmējot tanī katras grāmatas iegādāšanas laiku, cenu u. t. t., un bez tam ierīkot kartiņu katalogu, sakārtojot grāmatas pēc satura. Nelielai mājas bibliotēkai nav vajadzīga sīkā decimālā sistēma, bet pietiek, piem., ar šādu iedalījumu:

L. — dailliteratūra,	D. — dažāda satura grāmatas.
K. — kritika un rakstniecība,	M. — māksla,
F. — filozofija un psiholoģija,	P. — praktiskās zinātnes,
V. — vēsture,	E. — eksaktās zinātnes,
G. — ģeografija,	S. — sabiedr. zinātnes.

Kas vēlas draugiem aizdot grāmatas laiššanai, tam jāved arī saraksts par grāmatu aizdošanu un atpakaļ saņemšanu, jo diemžēl arī vislabākie draugi dažreiz mēdz „aizmirst” atdot aizņemto grāmatu. Šinī lietā gan der rīkoties pēc kāda ievērojama grāmatnieka devīzes: „Nekad neaizdod grāmatu tam, kam ir vairāk naudas nekā tev un kas pats var nopirkt vajadzīgo grāmatu.” Jo aizdota grāmata drīz vien zaudēs savu tīro un svaigo izskatu un tā nevarēs vairs būt tavas mājas gods.

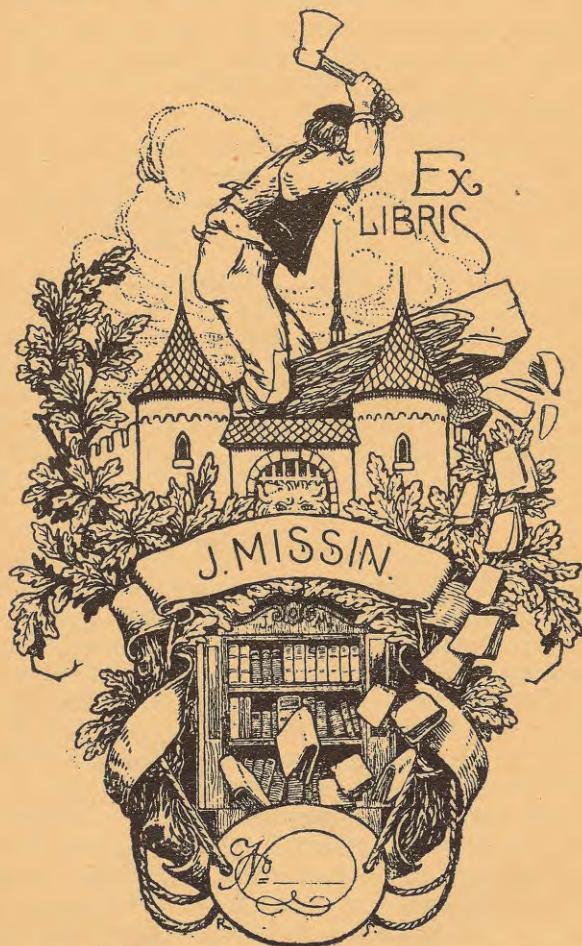
6. „Ex libris”

Cienot un rūpīgi glabājot savu grāmatu, mēs parasti mēdzam to apzīmēt kā savu īpašumu, tanī ierakstot vai ar īpašu zīmogu iespiežot savu vārdu. Visvecākā īpašuma zīme grāmatu vēsturē pazīstama jau apm. 1400 g. pr. Kr.: tā piederējusi Ēģiptes faraōnam Anienofisam III. Arī Babilonijas valdniekam Asurbanipalam (VII. g. s. pr. Kr.) bijusi sava īpašuma zīme, kas iespiesta viņa mālu grāmatās.

Eiropā grāmatu īpašuma zīmes parādījās XV. g. s., reizē ar Gūtenberga tipografijas izgudrojumu. Tās bija nelielas papīra lapiņas, ko ielīmēja grāmatā, vāka iekšpusē. Uz šīm lapiņām mēdza būt grāmatas īpašnieka heraldiskas (cilts) zīmes vai arī kāds zīmējums, kas norādīja uz īpašnieka profesiju u. tml. Teksts uz tām parasti bija ļoti īss: *Ex libris* (latviski nozīmē: no grāmatām) un īpašnieka vārds (arī latīņu valodā, ģenitīvā). Tāpēc šādas grāmatu zīmes arī mēdz saukt par „*ex libris*’iem”.

Grāmatu zīmju ziedu laiks Eiropā iesākās XVI. g. simtenī. Tās, protams, lietoja toreizējie grāmatu krājēji: valdnieki, garīdznieki, zinātnieki, rakstnieki u. c. Tagad, kad prāvi grāmatu krājumi pieder nevien aristokrātiem, bet katram kultū-

rālam cilvēkam, grāmatu zīmju lietošana ļoti plaši izplatīta: gandrīz katrs, kam pieder sava mājas bibliotēka, licis māksliniekam pagatavot arī savu „ex libris”.

46. zīm. J. Misiņa „ex libris” (R. Zariņa zīmējums).

Latvijā iespiestas grāmatu zīmes parādījušās XVII. g. simteņa sākumā, un līdz pat XIX. g. s. beigām tās pazīstamas vienīgi vācu grāmatnieku aprindās. Pirmais latviešu mākslinieks, kas darinājis grāmatu zīmes, ir R. Zariņš (pirmā zīmēta 1897. g.). No tagadējiem latviešu māksliniekiem, kas dau-

dzus latviešu grāmatu krājējus apgādājuši Ipašuma zīmēm, kā labākie jāmin: N. Strunķis un S. Vidbergs.

Dažreiz grāmatu zīmes tekstā mēdz iepīt arī kādu humo-ristisku izteicienu vai pamācību grāmatu lasītājiem, kā piem. šādā vācu ex libris'ā (latviskojumā):

Ja grāmatu no drauga aizņemies,
Tad mājās nosmulēt to piesargies!
Lai vāks tai allaž būtu tīrs kā jauns,
Jo saņurcītu rokā turēt kauns;
Lai sviests nekur tai netiek virsū ziests,
Jo sudrabs balts par grāmatu šo škiests;
Ar tinti ar' to aptraipīt nav ļauts,
Un tāpēc aploksni tai virsū mauc.
Nekad tu lapām stūrus neieliec,
Tik papīrīti lapu starpā liec.
Un tikko lasīt grāmatu šo beidz,
Tu atnest atpakaļ to tūdaļ steidz!
Ja kārtīgs būsi, tad man ar' būs prieks, —
Teic

Edvards Dillmanis,

tas grāmatnieks.

7. Kā jālasa grāmata.

Grāmatu ir tik daudz, ka visas, arī tās labākās, nevienam nav iespējams ne iegādāties, ne izlasīt. Arī visčaklākais lasītājs savā mūžā spēj izlasīt tikai niecīgu daļu no lielā grāmatu daudzuma. Tāpēc jāzin, ko un kā lasīt. Un te jāsaka, ka grāmatniecībā sen jau nodibinājusies zināma lasīšanas kultūra, t. i. paņēmieni, kā vislietderīgāk izmantot grāmatas pašizglītības nolūkos. Pat vairāk, šie paņēmieni ir formulēti zināmos noteikumos — lasīšanas „baušļos“. Tos tad arī šeit minēsim.

I. Pirms sāc lasīt kādu grāmatu, tev jābūt skaidrībā, kādēļ tu to gribi lasīt. Tavs mūžs arvienu lasīšanai izrādīsies par īsu, tāpēc izvairies no gadījuma satura grāmatām, kas tev nejauši nāk rokā, bet lasi tikai to, ko tu vēlies izlasīt un ko tev vajaga izlasīt: laba un iecienīta dzejnieka darbus, zinātniskus apcerējumus, kas noskaidro tavus pasaules uzskatus un pavairo tavas zināšanas. Kas lasa tikai „īsa laika pēc“, tas grāmatas nozīmi vēl nav sapratis.

II. Lasi uzmanīgi un nesteigdamies. Vācu dzejnieks Lesings teicis: „Mums daudz jālasa, bet tas neno- zīmē, ka jāizlasa liels grāmatu daudzums. Izlasi kaut ne- daudz grāmatu, bet tā, lai tu daudz no tām būtu ieguvis.“

Nelasi līdz nogurumam, ar miegu kaudamies — tāda lasīšana tev nekā nedod. Nepūlies arī velti lasīt tur, kur tevi traucē un neļauj uzmanībai koncentrēties. Lasīšanas rezultāts nav vērtējams pēc lappušu skaita, bet pēc tā, cik no lasītā tev palicis galvā.

III. Nelasi daudz no vietas. Lasot nopietnu grāmatu veselu dienu no vietas, tev uzmanība, atmiņa un fantāzija sen jau būs nogurdināta, un tāda lasīšana būs neproduktīva. Lasi pārmaiņus: gabalu zinātniska apcerējuma, pēc tam romānu, stāstu vai dzejas, kādu ceļojuma aprakstu u. tml. Šāda pārmaiņa tevi pasargās no nogurdinājuma.

IV. Izlasīto allaž pārdomā. Pabeidzis kādu nodaļu, pārbaudi sevi, vai esi visu pareizi sapratis. Ja gadas vārdi un jēdzieni, kas tev nav saprotami, noskaidro tos ar vārdnīcas vai citu grāmatu palīdzību, vai arī griezies pēc paskaidrojuma pie kompetentām personām. Ja tev kāda doma liekas neparasta, labi iedziļinies tajā, pirms tai piekrīti vai to atraidi. Pirms sāc tālāk lasīt, atkāрто prātā nule izlasīto.

V. Pārrunā izlasīto ar citiem, tas palīdzēs pilnīgāk izsmelt grāmatas saturu. Tādi palīgi tev var būt: vecāki, brāļi un māsas, draugi, skolotāji. Ja tevi sevišķi nodarbina kāda doma, nekautrējies griezties pie autora, ja vien tas sasniedzams. Pārrunās tev šis — tas parādīsies citādā gaismā, nekā tev pašam lasot bija licies, tas piegriezīs arī tavu vērību vienai — otrai domai, kuŗu tu lasot nebiji ievērojis.

VI. Lasīdams grāmatu, atzīmē svarīgākos jautājumus. Ja tu lasi pats savu grāmatu, vari pasvītrot galvenās domas un pierakstīt malā īsas piezīmes — tā pati grāmata kļūs par lasīšanas un pārdomu protokolu, un otrreiz to pašu grāmatu pārļausot, šīs atzīmes palīdzēs tev lasāmo vieglāk iegaumēt. Ja tu lasi cita grāmatu, atzīmes ieraksti īpašā burtnīcā. Vēl labāk uzrakstīt īsu konspektu izlasītajai grāmatai.

VII. Izraksti no grāmatas galvenās domas jeb tezes. Tas sevišķi nepieciešams, ja tu lasi grāmatu kā materiālu kādam sacerējumam vai referātam. Izrakstus vislabāk izdarīt uz neliela formāta kartiņām, atzīmējot uz tām attiecīgās grāmatas lappuses — tā vajadzības gadījumā tu varēsi citējamās autora domas viegli papildināt vai salīdzināt ar citu autoru domām tanī pašā jautājumā. Kartiņas uz-

glabā kastītē, kopojot tās pēc grāmatu autoru alfabēta, tāpat kā grāmatu kataloga kartiņas.

VIII. Izlasījis grāmatu, pieraksti arī savas domas un slēdzienus: kādām domām tu esi piekritis un kādām nē (un kāpēc), kas tev licies pareizs vai nepareizs autora apgaismojumā un tēlojumā. Šādas atzīmes tev pašam pēc dažiem gadiem dos iespēju kontrolēt savu attīstības gaitu un uzskatu nodibināšanos.

IX. Labu grāmatu pārlasi vairākkārt. Taisni tai grāmatai, kas tev patikusi, jāklūst par tavas garīgās attīstības vadoni. Tāpēc atgriezies jo biežāk pie sava iemīļotā dzejnieka vai zinātnieka, kuŗa idejām tu esi pievienojies. Un tu redzēsi, ka katru reizi, no jauna to pašu grāmatu pārlasot, tu gūsi arvienu vēl kādu jaunu mājienu dzīves izpratnē, ko tu agrāk lasot nebiji pamanījis.

X. Izstrādā sev zināmu lasīšanas kārtību un cieši turies pie tās. Tā būs tava garīgā darba disciplīna, tā palīdzēs vislietderīgāk izmantot laiku un tavu garīgo enerģiju.

Tāda ir lasīšanas „bauslība“, kas racionālīzē psihisko darbu. Bet bez tās vēl jāievēro arī daži tīri fiziskas un fizioloģiskas dabas noteikumi, kas sastāda lasīšanas higiēnas „bauslību“. Te nu galvenām kārtām jāievēro, kā nav jālasa, un proti:

I. Nav jāpārpūlē acis. Jūtot acīs sāpes vai nogurumu, lasīšana tūdaļ jāpārtrauc, vismaz uz dažām minūtēm acis jāatpūtina, tās aizverot vai skatoties tumšā vietā.

II. Nav jālasa krēslā vai pie vājas gaismas. Ja tev mājā trūkst laba apgaismojuma, ej labāk lasīt bibliotēkas lasītavā.

III. Nav jālasa, kur saules stari krit taisni uz grāmatas, bet apmeties ar grāmatu ēnainā vietā.

IV. Nav jālasa guļot, jo tāds ķermeņa stāvoklis nav piemērots acu nodarbināšanai.

V. Nav jālasa, turot grāmatu par daudz tuvu pie acīm. Ja esi tuvredzīgs, iegādājies brilles, kas korigē tavu acu redzes spējas.

VI. Nav jālasa ar noliektu galvu, jo tad smadzenes nepareizi funkcionē.

VII. Nav jālasa ēdot, staigājot, braucot, jo tad ne redze, ne uzmanība nevar koncentrēties pie lasāmās grāmatas.

VIII. Nav jālasa, kad citi tavā tuvumā sarunājas, jo tad tu veltīgi nogurdināsi smadzenes.

IX. Nav jālasa tanī laikā, kas nolemts miegam, jo nakts pieder fiziskai atpūtai. Nav jālasa arī iemiegot, jo grāmata nav miega zāles.

X. Nav jālasa, kad galva sāp, bet vispirms jāatpūtina smadzenes, jo galvas sāpes rāda, ka tu jau esi pārpūlējies vai nevesels.

Grāmatu draugi

1. Reta un mīļa grāmata.

Slavenais franču rakstnieks Anatols Franss, kas pats bijis kaislīgs grāmatu krājējs un bibliofils (t. i. grāmatu mīlotājs), kādā savā grāmatā stāsta, kā var pazīt īstu grāmatu draugu jeb bibliofilu: „Savā mūžā esmu pazinis daudzus bibliofilus un esmu pārliecināts, ka ļoti daudzi cilvēki, grāmatas mīlodami, saldina savu dzīvi. Bet īsta mīlestība nav iedomājama bez zināma sentimentālisma. Es jau pēc pirmā acu uzmetiena pazīstu bibliofilu no viņa parašas ņemt grāmatu rokā. Kas paņem rokā kādu retu, mīļu vai vienkārši krietnu grāmatu, cieši, bet laipni to nesaspiezdams, maigi nenogļāstīdams tās muguru, vākus un griezumu, tam nav īsta bibliofila instinkta.“ Pats Franss bijis cilvēks ar īsta bibliofila instinktu. Caurām dienām viņš kavējies pie veco grāmatu pārdevējiem Sēnas krastmalā un bijis laimīgs par katru atrastu vērtīgu grāmatu, ko viņš atsvabinājis no puteklaino plauktu gūsta. „Tā mūki izpirkuši kristīgos no turku gūsta. Par niecīgu maksu — no piecdesmit santīmiem līdz frankam — es izpērku šīs grāmatīņas no negoda un gūsta, kādā tās ilgi jau nogulējušas.“

Romānā „Eņģeļu dumpis“ viņš tēlo kādu bibliotēkaru Sarjetu, kas bijis tik pat dedzīgs grāmatu mīlotājs un tāpēc drebējis par katru bibliotēkas grāmatu: „Viņš pastāvīgi baidījās, ka kāda no viņam uzticētām grāmatām varētu pazust. Dažreiz naktī viņš uztrūkās aukstos izbaiļu sviedros un šausmās vaimanādams, jo sapnī viņš bija redzējis bibliotēkas skapī iztukšotus plauktus. Bet pateicoties tādām rūpēm, no Sarjeta pārzinātās bibliotēkas sešdesmit gadu laikā nebija nozudusi neviena lapiņa.“

Šādi bibliofili bijuši pazīstami visos laikos. Grāmatas vēsturē tādus sastop jau senajā Asirijā, Ēģiptē, saprotams — arī Grieķijā un Romā, tāpat arī viduslaikos un vēlākajos gadu

simteņos. No vēsturē pazīstamajām personām kā ievērojami bibliofili minami: no valdniekiem Aleksandrs Lielais, Kārlis Lielais, Katrīna Lielā, Napoleons; no dzejniekiem Petrarka, Puškins, Gogolis, Franss; no zinātniekiem un filozofiem Aristotelis, Voltērs u. c.

Bibliofilam, protams, ne visas grāmatas ir vienādi mīļas. Ja viņš kādai grāmatai sevišķi pieķeras, tad tai mēdz būt īpašas pievilksšanas spējas, un tādas parasti ir trīs grāmatas īpašības: saturs, forma un retums.

Katram no mums viens autors mēdz būt mīļāks par otru. Bibliofilam iemīļotais autors dažreiz kļūst jau par elku: iemīlējies Dantes, šekspīra vai Ģētes darbus, viņš cenšas savākt pēc iespējas visus šo dzejnieku darbu izdevumus, arī visdažādākās valodās. Kāds bibliofils, kas ļoti jūsmojis par Jūliju Cēzaru, vācis visas grāmatas, kur vien Cēzars pieminēts.

Viena un tā paša autora darbu var sastapt dažādās tehniskās formās: tas iespiests uz dažāda labuma papīra, ar vai bez illūstrācijām, dažādos iesējumos u. t. t. Bibliofilam vismīļāks ir mākslinieciski vērtīgākais eksemplārs, to viņš katrā ziņā grib iegūt savā kolekcijā. Ir arī tādi bibliofili, kas savā īpašumā iegūtās grāmatas liek iesiet īpašos, no citiem atšķirīgos sējumos, ko izgatavo pēc viņa paša norādījumiem. Tā viņš savai mīlulei — grāmatai atņem viņas ikdienišķo izskatu un dod tai it kā svētku tērpu.

Visvairāk bibliofilu interesē grāmatas retums: viņam pieder tāda grāmata, kāda ir vēl tikai nedaudziem vai pat nevienam citam! Pie tādiem retumiem pieder vispirms senie rokraksti un inkunābulas, arī iespār vecas, ļoti sen atpakaļ iespiestas grāmatas, no kurām tāpēc uzglabājušies nedaudzi eksemplāri. Retas ir vēl arī tās grāmatas, kas iespiestas nelielā eksemplāru skaitā (tādu izdevumu eksemplārus parasti mēdz numurēt). Daža grāmata par retu kļūst arī tad, ja daļa eksemplāru aiziet bojā — tie sadeg ugunsgrēkā vai tos konfiscē. Ir pat tādas grāmatas, kas iespiestas vienā vienīgā eksemplārā (daži izdevumi jubilejas gadījumos) — tā saucamie ūnikumi. Par ūnikumam līdzīgu bibliofils uzskata arī autora „rokas eksemplāru“, t. i. to eksemplāru, kuru autors pats lietojis un kurā tas ierakstījis savas piezīmes, papildinājumus, labojumus u. t. t.

Arī starp latviešu grāmatām ļoti daudz retumu. Vispirms jau, lieli retumi ir pirmo latviešu grāmatu iespiedumi. 1585. g. katechisms (Viļņā iespiestais Catechismus catholicorum) uzglabājies vienā vienīgā eksemplārā, un tas pats atrodas Zviedrijā, Ūpsalā, uz kuriem Gustava

Ādolda laikā kā kara laupījums aizvests ļoti daudz grāmatu no Latvijas. Ļoti retos eksemplāros uzglabājusies arī Glikā tulkotā bībele, Mancēlija sprediķu grāmata, Vecā Stendera raksti u. t. t. Par lieliem retumiem kļuvuši arī vecāko rakstniecības darbu pirmizdevumi, piem. Juŗa Alunāna „Dziesmiņas“, Ausekļa „Dzejas“, Kaudziŗu „Mērnieku laiki“, tāpat arī „Latvju Daiŗu“ pirmais iespiedums un Lercha-Puŗkaiŗa sakārtotās „Latvieŗu tautas pasakas“. No jaunākā laika grāmatām kā retumi minami: Raiņa „Klusās grāmatas“ pirmizdevums (1909.), ko cara valdība konfiscēja; K. Skalbes „Pie jūŗas“ (1898.), pati pirmā viņa iespiestā grāmatiņa (8. lpp.), kas sacerēta 18 g. vecumā; Elzas Rozenbergs (Aspazijas) „Sarkano puķu“ pirmizdevums (1897.) u. c. Lieli retumi ir arī latvieŗu ēmigrantu ārzemēs iespiestie raksti, ko Latvijā ieveda nelegālā ceļā, kā piem.: J. Jansona „Baltijas revolūcija“ I d. (Briŗelē, 1912.) „Dr. M. Valtera „Mūsu tautības jautājums“ (Helsinkos, 1914.) u. tml.

Kā latvieŗu ūnikuma piemēru var minēt 1930. g. iespiesto grāmatu „Antons Benjāmiņŗ, 1860.—1930.“, kas pasniegta A. Benjāmiņam 70 g. jubilejas gadījumā; ŗai grāmatai ir 192 lappuses, un tā satur R. Grīna savāktas ģenealōģiskas ziņas par Benjāmiņu dzimtu, sākot ar 1701. gadu. ŗi grāmata iespiesta tikai vienā eksemplārā.

J. Miŗiņa bibliotēkā atrodamas gandrīz vai visas retākās latvieŗu grāmatas. Tur glābājas arī daŗu autoru „rokas eksemplāri“, piem. Kr. Valdemāra „300 stāsti“ (1853.) ar Valdemāra piezīmēm un papildinājumiem.

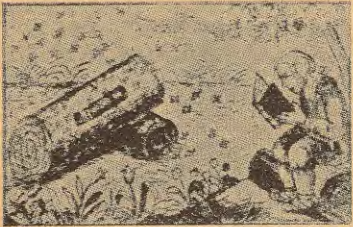
2. Latvieŗu grāmatu draugi.

Kad latvieŗiem grāmatu vēl bija ļoti maz, tad tādas vajadzēja gādāt — tas bija vispirmais latvieŗu grāmatu draugu uzdevums. Un kamēr no paŗu latvieŗu vidus vēl nebija nākuŗi izglītoti darbinieki, daŗi cittautieŗi čakli rakstīja latvieŗiem grāmatas. ŗinī lietā visvairāk rūpējies Vecāis Stenders (1714.—1796.). Būdams pēc dzimuma vācietis, viņŗ uz sava kapa akmens licis rakstīt: „Latvis“. Viņŗ sarakstījis 11 daŗāda satura grāmatas latvieŗu valodā, bez tam latvieŗu valodas gramatiku un leksikonu (latv.-vācu un vācu-latv. vārdnīcu). Lai latvieŗi kļūtu grāmatnieki, viņŗ tiem sarakstījis ābeci, un „Bildu-Ahbizei“ (1787.) pats arī kokā izgriezis illūstrācijas. Jau ar pirmajiem burtiem bērņus iepazīstinot, viņŗ parakstos zem illūstrācijām uzsvēris grāmatu svarīgo nozīmi.

A

Aliboli irr behrneem dahwati,
Kaš pee grahmatam irr muddigi.

B

Bittes seedōs meddu šalaffa:
Tā no grahmatahm naḥf gudriḥa.

Savā „Pasaku un stāstu“ grāmatā (2. izd., 1789.) viņš arī skubinājis latviešus kļūt par čakliem grāmatniekiem. ^a Pasakā „Gailis“ viņš stāsta, ka no visiem muižas putniem gailis pirmais sācis grāmatu mācīties un tā ticis gudrāks par citiem putniem un sācis arī cāļus grāmatā mācīt, jo grāmatās daudz gudrību: kā būs prātu cilāt, pa godam dzīties, tikuši dzīvot, jauki dziedāt, laikus nolemt un gaisu saprast, pasauli pazīt“ u. t. t. Bet šai pasakai ^{be} beigās viņš piesprauž vēl pamācību:

„Latweešči, kaš ne wiššcho grahmataš mahžiteeš, šcheem muiščas putneem lihdsinajahš. Uf kaut jel daudz gaila prahtā buhtu!“

Krišjānis Valdemārs (1825.—1891.), viens no pirmajiem izglītotajiem latviešiem, pēc labākās apziņas sekojis Vecā Stendera aicinājumam. 1853. gadā viņš izdevis mazu grāmatīņu „300 stāsti“, kuŗu priekšvārdos žēlojas, ka latviešu valodā pavisam tikai kādas 60 grāmatas. Tāpēc viņš pats sācis sarakstīt latviešu grāmatas un aicinājis arī citus rūpēties, lai latvieši kļūtu labi grāmatnieki: jārūpējas, lai „visāda gudriḥa visapkārt mums izplēšas“. Un lai tas notiktu, viņš aicinājis uz gluži jaunu izglītības darbu: dibināt bibliotēkas:

„Pirmaḥ buhtu jagahda, sinnamš, ar waldišchanaš atwehleşchanu, par lašišchanaš bibliotekehm (weenā weetā šakrahti grahmatu pulki) pilšehtōš, kur ikweens par it lehtu mafu warretu dabuht katru grahmatu islašfit, kaš Latweešchu wallodā šaraktīta — un jo prohjam par lašišchanaš beedribam, kaš ikkatrā pagastā fohpā šadewuščees par to gahdatu, ka tašš grahmataš un awiššchu lappinaš teeḥ papilnam lašfitas. Ur šcho eeriktešchanu geldetu šahft, un ta buhtu wiššwairaf teem par labbu, kaš jau ihsti grahmatu draugi. Tad atkal buhtu jagahda, ka katrā kīršpehlē rodahš

lasīfīcēšanaš grahmatas; kautšču šči eerīfīcēšana weetahm tuhltīt gan ne kautohš īšdarīhtees, tad taš ar laīfu.“

Ernsts Dinsberģis (1816.—1902.), Valdemāra laika biedrs, no bērnu dienām iemīlojis grāmatas, tā pašmācības ceļā ticis pie izglītības un bijis viens no pirmajiem latviešu tautskolotājiem. Savā autobiografijā viņš pastāsta, ar kādām grūtībām simts gadus atpakaļ nācies būt par grāmatu draugu. Kalpodams pie mācītāja par kučieri, viņš tikai nakts stundās varējis sēdēt pie grāmatām, bet arī tas nav bijis viegli:

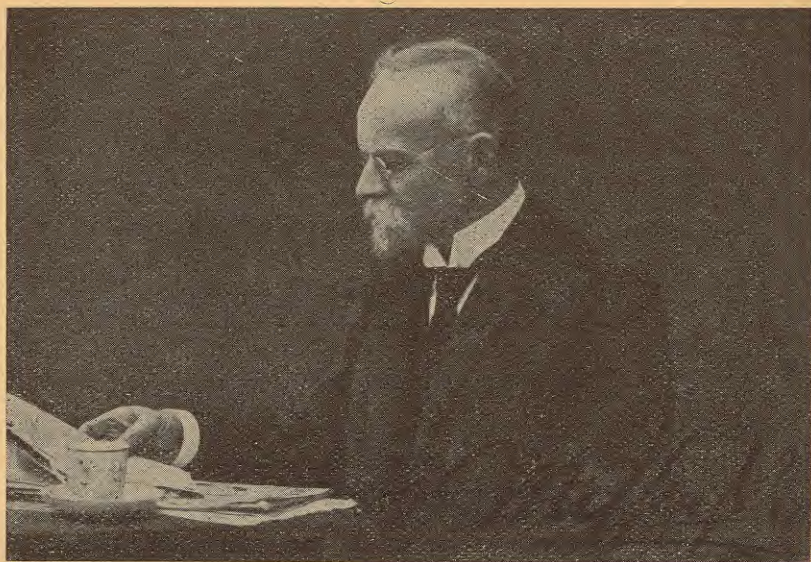
„Pa vasaru un rudeni gan bija daudz darbu, īpaši pa dārzu, un tad nebija tik daudz vaļas sēdēt pie grāmatas; turpretī pa gaļiem rudens un ziemas vakariem bija vaļas diezgan, bet nabaga puisim nebija nekāda gaišuma; sveci mācītāja kundze nedeļa vairāk kā tikai apgulties; par petroleju tolaik neviens ne sapņos nesapņoja, un par savu algu (jo desmit rubļus algas pa visu veselu gadu tikai dabūja) arī nevarēja sveces pirkt, un tā tad daudzi derīgi vakari bija jāpavada gulēšanā, kaut jo negribētu. Kad kur dabūja vecus sakusušus sveču taukus, eļļu vai trānu, tad izdoba lielu kartūpeli vai kāli, tur iebēra tos taukus vai ielēja to eļļu vai trānu, ielika kaut kādu dziļu par dakti un tad pie šī nabadzīgā gaišuma lasīja un rakstīja, ko pats bija nodomājis.“

Dinsberģis savā mūžā sarakstījis vai pārtulkojis pāri par simts grāmatām (daļa palikusi neiespiesta) un savācis prāvu mājas bibliotēku. Starp citu, viņš pārtulkojis kāda anōnima autora grāmatiņu „Valentīns Divāls“, jo tanī atradis paraugu savai dzīvei un darbam.

Valentīns Divāls (1695.—1775.) bijis nabadzīga šampanas zemnieka dēls, kas jau kā ganu zēns sācis krāt vērtīgas grāmatas un cītīgi mācīties. Ar laiku viņš ticis par bibliotēkaru, tad par vēstures profesoru, visbeidzot aicināts par numismātikas kabineta direktoru Vīnē, kur arī miris.

Dinsberģis bija pareizi uzminējis: Valentīns Divāls nodevēja par krietnu paraugu latviešu grāmatu draugiem. Un šai grāmatiņai vēlāk patiesi bijusi ļoti svarīga loma kā mudinājumam krāt un mīlēt grāmatas.

Jānis Mišņš (dz. 1862.), ievērojamākais latviešu bibliofils, ar savu mūža darbu godam vaiņagojis agrāko latviešu grāmatu draugu pasāktos darbus un nodomus. Viņš dzimis Tīrzas „Krācēs“ kā saimnieka dēls un jau agrā bērnībā iemīlojis grāmatas un sācis vākt sev bibliotēku. Uz šādu pasākumu viņu visvairāk pamudinājusi grāmatiņa par Valentīnu Divālu. Viņš vēlējies būt latviešu Valentīns Divāls! Zēnam sāk rindo-

48. Jānis Misiņš.

ties grāmata pie grāmatas, tās viņš lasa pats un dod arī saviem draugiem. Krišjāņa Valdemāra aicinājums dibināt bibliotēkas viņam allaž prātā, viņš sarakstās ar pašu Valdemāru, tas silti apsvēic viņa nodomu. 1885. gadā Jānis Misiņš ar oficiālu gubernatora atļauju atveņ bibliotēku sava tēva mājās, un tanī ir jau ap 1000 grāmatu (starp tām atrodas arī daudzi ļoti reti un vērtīgi eksemplāri). No niecīgās maksas par grāmatu izsniegšanu lasīšanai, protams, nevar pārtikt, tāpēc viņš blakus nodarbojas arī kā grāmatu sējējs un tirgotājs. 1892. gadā viņš ar savu bibliotēku un veikalu pārceļas uz Lejasciemu, bet 1906. gadā — uz Rīgu. Te viņa bibliotēka strauji pieaug, un līdz pasaules kaņam tanī savākts jau pāri par 20.000 sējumu — gandrīz itin viss, kas latviešu valodā iespiests, kas rakstīts par Latviju un latviešiem, bez tam vēl arī vērtīga literatūra citās nozarēs.

Kad Latvijas neatkarības laikā sāk darboties latviešu mācības iestādes, Misiņa bibliotēkā ik dienas ierodas rakstnieki un zinātnieki, lai izmantotu Misiņa savāktās retās grāmatas, kas nekur citur nav pieejamas, un sirmāis grāmatnieks katru laipni apmierina, dodams turklāt vērtīgus aizrādījumus no savām neizsmeljamajām bibliografa zināšanām. Viņš arī sastā-

dijis „Latviešu rakstniecības rādītāju“, kur reģistrētas visas latviešu valodā iespiestās grāmatas, sākot ar 1585. g. (pirmā daļa līdz 1910. g. iznākusi 1924. g., turpinājums manuskriptā).

Bet latviešu grāmatniecība pēc pasaules kaŗa tik strauji uzplaukst, ka privātpersonai nav vairs pa spēkam papildināt bibliotēku ar visiem jauniznākušajiem rakstiem. 1925. gadā Misiņš atdāvina savu milzīgo bibliotēku (pāri par 25.000 sējumiem) Rīgas pilsētai ar šādiem noteikumiem: 1) Rīgas pilsēta ierīko brīvbibliotēku ar nosaukumu „Rīgas pilsētas Misiņa bibliotēka“ un 2) Rīgas pilsēta uzņemas to pienācīgi ierīkot kā zinātniski-publisku bibliotēku pilsētas centrā.“ Tagad tā arī darbojas Iekšrīgā, Torņa ielā 3/5 un apkalpo ap 20.000 lasītāju gadā.

No Krišjāņa Valdemāra aicinājuma rīkot bibliotēkas un no Valentīna Divāla parauga kā no sinepju graudiņa izaudzis šis milzu koks ar neskaitāmām lapām. Tādu darbu spēj veikt tikai īsts bibliofils, kas grāmatu kā garīgu vērtību stāda augstāk par citām dzīves vērtībām un kas par savu devīzi ņēmis vārdus: „Meklējiet rakstos!“

Kā Valentīns Divāls devis priekšzīmi Jānim Misiņam, tā lai Misiņa mūža darbs noder par priekšzīmi turpmākajām latviešu paaudzēm.

Plašu privātbibliotēku, sastāvošu no 15.000 grāmatām, 20 gadu laikā savācis grāmatnieks J. Rapa. Vairākiem latviešiem ir bibliotēkas, kas sniedzas 2—5000 sējumos.

3. Kā var kļūt par grāmatu draugu?

Kas domā, ka grāmata ir nevajadzīga, vismaz pieciešama lieta, ka to var iegādāties un lasīt tikai pēc visa kā cita, tas nav un nekad nebūs grāmatu draugs.

Bet kas grāmatu sajūt kā savu ikdienišķu nepieciešamību, tas ir jau grāmatu draugs. Kaut tā būtu tikai no bibliotēkas atnesta grāmata, stipri nobružātā un netīrā sējumā — to vaļā paveŗot, tā sāks runāt savā klusā valodā, un rinda pēc rindas aizvadīs pa bezgalīgām domu tekām. Vēl jo mīlāks draugs būs paša grāmata, ar to būs sasaistījušies pagājušo dienu pavedieni, un patīkami būs atcerēties: kad tā iegādāta, kāpēc taisni šī grāmata toreiz pirкта, kas pirmo reizi to lasot izjūsts un pārdzīvots.

Maldās tas, kas domā, ka pie vērtīga grāmatu krājuma, pie savas bibliotēkas var tikt tikai bagātnieks. Lai iegaumējam Benjāmiņa Franklina vārdus, kā viņš kļuvis par grāmatu

draugu: „Jau no agras bērnības es biju cītīgs lasītājs, un katru grasi, ko ietaupīju, es, izlietoju grāmatu iegādei.“

Patiesi, arī ar grašiem kabatā var kļūt par grāmatu draugu. Mums taču ir paraša visādos svinīgos gadījumos, it īpaši uz dažādiem svētkiem, iegādāties sev kādu jaunu apģērba gabalu vai rotas lietas, garšīgāku ēdienu vai dzērienu u. tml. Cik daudz no visa tā mums būtu pieciešams, cik daudz no tā pat nevajadzīgs un nederīgs! Ja tikai mazu daļiņu no tās naudas, ko izdodam par bieži nevajadzīgām lietām, mēs izdosim par grāmatām, tad nedaudz gados jau būsim tikuši pie vērtīga grāmatu krājuma. Ne jau grāmatu daudzums, bet grāmatu labums ir īsta grāmatnieka pazīšanas zīme. Pērc tikai vērtīgāko no tā, ko tu vēlies iegādāties, un tā ar laiku tu būsi iegādājies visu, ko esi vēlējies.

Atceries Anatola Fransa skaistos vārdus par grāmatu atsvabināšanu no gūsta — no pārdevēja plaukta. Vēl vairāk tu vari darīt: tu vari izraut grāmatu no dzīves atkritumu lūžņām. Rīgas sīkumu tirgū (tā sauktajā „utenī“) ik svētdienas līdz ar nabadzības skrandām ielas putekļos un dubļos mētājas tūkstošiem grāmatu. Jānis Misiņš un vēl daudzi citi grāmatu draugi tur par grašiem ieguvuši vērtīgas un dažreiz pat ļoti retas grāmatas. Dari tu arī tāpat. Pastaigā pa grāmatu antikvāriātiem, tur starp sēnalām daudz labu un skaistu grāmatu. Ja tās nodrīskātas, dod tām jaunu ietērpju, un tās darīs godu tavam grāmatu plauktam.

Bet, salicis grāmatas plauktā vislabākā kārtībā, tu nebūt vēl neesi izdarījis visu, kas grāmatu draugam pienākas. Itāļu dzejnieks Petrarka kādreiz izzobojis tādus grāmatu krājējus, kas vāc tikai grāmatas kaudzē. Grāmata arī jālasa, katra rinda jāpārdomā, jāuzņem grāmatas garīgā vērtība pašam sevī. Kad grāmata kļūs tavas dzīves sastāvdaļa, tad tu patiesi būsi īsts grāmatu draugs.

Literatūra:

- Grāmata par grāmatu. I. J. Rozes apg., Rīgā 1925.
Latvijas bibliotēku padomes gada grāmata. I. 1926., II. 1932.
V. Rubenis: Bibliotēka (Sabiedriska darbinieka enciklopēdija, 5. sēj. 1929.).
A. Auziņš: Grāmatas izveidošana (Sabiedriska darbinieka enciklopēdija, 6. sēj. 1929.).
V. Peņģerots: Grāmatu zīme (Latvju grāmata 1923., 1925.).
— Grāmatu grafika (Latvju grāmata 1924., 1925.).
K. Egle: Jānis Misiņš (Latvju grāmata 1922.).
— Jāņa Misiņa mūža darbs (Latvju grāmata 1925.).
A. Auziņš: Grāmata, Grāmatas vēsture, Grāmatrūpniecība Latvijā (Latviešu konversācijas vārdnīca, 6. sēj. 1931.).
U. Skulme: Grafika, Grāmatas sējums (Latviešu konversācijas vārdnīca, 6. sēj. 1931.).
— Ex libris (Latviešu konversācijas vārdnīca, 4. sēj. 1930.).
Dr. Aleksandrovskis: Lasīšanas higiēna. O. Jēpe, Cēsīs 1922.
A. W. Unger: Wie ein Buch entsteht. Leipzig 1909.
W. Schubart: Das Buch bei den Griechen und Römern. Berlin u. Leipzig 1921.
W. Wattenbach: Das Schriftwesen im Mittelalter. Leipzig 1875.
Dr. K. Falkenstein: Geschichte der Buchdruckerkunst. Leipzig 1840.
Dr. A. Linde: Gutenberg. Stuttgart 1878.
O. Mühlbrecht: Die Bücherliebhaberei. Bielefeld u. Leipzig 1898.
Walter Grane: Von der dekorativen Illustration des Buchs in alter und neuer Zeit. Leipzig 1901.
Max J. Friedländer: Der Holzschnitt. Berlin u. Leipzig 1921.
Hans W. Singer: Der Kupferstich. Bielefeld u. Leipzig 1904.
R. Braungart: Deutsche Ex libris. München 1922.
W. v. zur Westen: Ex libris, 2 Aufl. Bielefeld u. Leipzig 1909.
H. Rauhe: Das Ex libris. Zürich 1918.
Jan Tschichold: Die neue Typographie. Berlin 1928.
A. Buchholz: Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga. Riga 1890.
И. И. Янжуль: Книга о книгахъ. Москва 1892.
Н. В. Чеховъ: Спутникъ самообразованія. Бесѣды о выборѣ и чтеніи книгъ. Москва 1907.
Проф. А. И. Малейн — М. Г. Флер: О редкой книге. Москва — Петроград 1923.
М. Н. Куфаев: Библиофилия и библиомания. Ленинград 1927.
Р. Фрейман: Ex libris. Исторический очерк книжного знака. Петербург 1922.
В. Масютин: Гравюра. Москва — Берлин 1922.
Проф. Сидоров: Искусство книги. Москва 1922.
Б. Ксин: Книга (Литературная энциклопедия, т. 5, 1931).
Р. Шор и Н. Каринский: Графика. (Литературная энциклопедия, т. 2, 1930)

Tuvāko numuru temati:

- Indr. Sleinis, Japāna un Mandžurija
 Ž. Kārļsons, Zviedru laiki Vidzemē
 J. Kārklīšs, Palestīna un žīdu valsts
 Dr. J. Pampe, Antropoloģija
 B. Šalfejevs, Veco rīdzinieku nostāsti
 K. Mīlgrāvis, Latgale
 Ed. Tomass, Pededze, Lubāns un Aivieksta
 K. Opmanis, Igaunija un igauņi
 Ad. Erss, Lietuva un lietuvieši
 Ž. Unams, Krievu laiki Latvijā
 P. Galenijs, Zviedrija un zviedri
 L. Slaucītājs, Baltijas jūra
 J. Zaikovs, Latvijas dabas pieminekļi
 L. Gailītis, Latvijas kukaiņi
 J. Celms, Skaitļi un to vēsture
 V. Lamsters, Lielie vēsturiskie ceļojumi
 M. Bērziņa, Čehoslovākija
 E. Mednis, Pasaules karš
 A. Grēviņa, Viduslaiku pils
 J. Siliņš, Latvijas zivis
 A. Punka, Nemirstīgās leģendas
 A. Tramdachs, Inženieris un tehniķis
 J. Juškevičs, Vecās Rīgas ainas
 K. Lejnīks, Rīgas pilsētas vēsture
 A. Ķaune, Poļu laiki Latvijā.

NB. „Jauno zinātnieku” var abonēt, — abonēšanas maksa Ls 8.—
par 10 numuriem no vietas, sākot no kaut kuŗa numura (arī
 no agrāk iznākušiem). Nauda iesūtāma pastmarkās, vai iemaksājama jeb-
 kuŗā pasta kantorī mūsu tekošā rēķinā № 675.

Populāri zinātniskā bagātīgi ilustrēta serija

JAUNAIS ZINĀTNIĒKS

sniedz rūpīgi izvēlētus un jaunatnei piemērotus rakstus. Katra grāmatīņa maksā Ls 1.—

- Nr. 1. J. Delle, Dzimtenes putni. Ar 38 ilustrācijām, 3 kartēm un 2 krās. tabulām. 2. iesp.
- Nr. 2. Dr. K. Kasparsons, Starp zvaigznēm un zemes gaisā. Ar 16 illūstr.
- Nr. 3. Dr. K. Kasparsons, Kaiju valstībā. Ar 1 karti un 25 illūstr.
- Nr. 4. T. Kelšs, Ziedošais ezers. Tulk. K. Vilde. Ar 26 illūstr.
- Nr. 5. M. Sams, Somija un somi. Brauciens caur Lapzemi. Ar 1 karti un 37 illūstr.
- Nr. 6. Fr. Adamovičs, Karstās joslas mūža meži. Ar 35 illūstr.
- Nr. 7. K. Ašmanis, Gauja. Ar 7 kartēm un 50 illūstr.
- Nr. 8. R. Cukurs, Burtnieku ezers un tā upes. Ar 5 kart. u. 27 illūstr.
- Nr. 9. Fr. Adamovičs, Svešzemju kultūras augi I. Barības augi. Ar 44 ilustrācijām.
- Nr. 10. Fr. Adamovičs, Svešzemju kultūras augi II. Garšas vielu un tehniskie augi. Ar 42 ilustrācijām.
- Nr. 11. Fr. Dravnieks, Lielupe. Ar karti un 40 ilustrācijām.
- Nr. 12. J. Delle, Venta un Abava. Ar 5 kartēm un 35 illūstr.
- Nr. 13. M. Sams, Latviešu jūras zvejnieki. Ar karti un 35 illūstr.
- Nr. 14. R. Drillis, Lidmašīna. Ar 52 illūstr.
- Nr. 15. J. Ģirupnieks, Cilvēki zem ūdens. Ar 38 illūstr.
- Nr. 16. I. Sleinis u. c. Daugava. Ar 6 kartēm un 35 ilustrācijām.
- Nr. 17. Z. Lancmanis u. c. Rīgas vārtos. Ar 5 kartēm un 22 illūstr.
- Nr. 18. V. Pelcis, Brīnumu zeme Indija. Ar 1 karti un 42 illūstr.
- Nr. 19. Br. Jirgensons, 1000 jautājumu ap mums. Ar 32 illūstr.
- Nr. 20. E. Mednis, Pulkvedis Briedis. Ar 24 ilustrācijām.
- Nr. 21. J. Siliņš un V. Lamsters, Latvijas rūpuļi un abinieki. Ar 28 illūstr.
- Nr. 22. J. Ģirupnieks, Reāli brīnumi I. Ar 65 zīmējumiem.
- Nr. 23. Ž. Ūnams, Latvijas brīvības cīņu vadoņi (Kalpaks, Balodis, Radziņš). Ar 22 zīm.
- Nr. 24/25. F. E. Stolls, Latvijas sēnes. Ar 36 zīm. un 5 krāsainām tabulām.
- Nr. 26. Dr. K. Skulme, Brīnišķīgais cilvēka ķermenī. Ar 32 illūstr.
- Nr. 27. J. Ģirupnieks, Reāli brīnumi II. Ar 55 zīmējumiem.
- Nr. 28. J. Juškēvičs, Kurzemes hercogi un viņu laikmets. Ar 1 karti un 30 ilustrācijām.
- Nr. 29. Fr. Dravnieks, Laiks un tā pareģošana. Ar 28 illūstr.
- Nr. 30. R. Drillis, Filma un kino. Ar 50 illūstr.

Akc. Sab. VALTERS un RAPA.